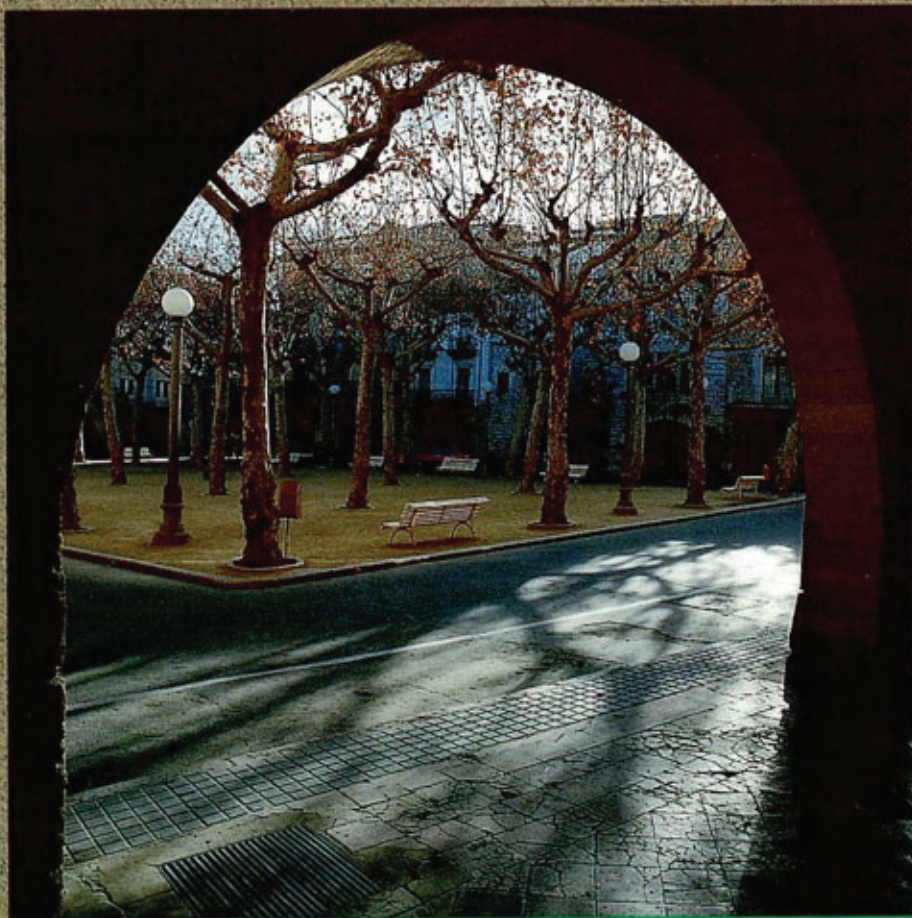

J. Grabuleda / J. Tarrús

Banyoles

QUADERNS
de la
REVISTA
de
GIRONA

22 MONOGRAFIES LOCALS

BANYOLES

Josep Grabuleda i Josep Tarrús

40 QUADERNS DE LA REVISTA DE GIRONA

DIPUTACIÓ de GIRONA
CAIXA de GIRONA

Quaderns de la Revista de Girona. Núm. 40

Sèrie: Monografies (Núm. 22)

Primera edició en català: Gener 1993

Tiratge: 3.000 exemplars

Edició:

Diputació de Girona/Caixa de Girona

Director de la Col·lecció:

Joan Domènech

Consell assessor:

Gabriel Alcalde, Narcís-Jordi Aragó, Joan Badia,
Lluís Bayona, Martí Cama, Narcís Castells,
Ramon Ceide, Josep Clara, Josep M. Corretger,
Marta Franch, Víctor Gay, Miquel Gil, Gaspar Jou,
Enric Marquès, Jordi Mascarella,
M. Aurora Martín, Enric Mirambell, Joan Miró,
Joan Nogué, Jordi Cuadras, Narcís Puigdevall,
Josep M. Rus, Josep M. Salvatella, Erundí Sanz,
Carles Sapena, Montserrat Vayreda, Josep Vicens,
Mariàngela Vilallonga, Carme Vinyoles.

Maquetació:

Pep Caballé

Redacció i administració:

Pujada a Sant Martí, 5. Telèfon (972) 205700.

Apartat de Correus 11, 17080 Girona.

Secretaria i distribució: Fina Poch.

Subscripcions: Nuri Sumsi.

Fotocomposició i impressió:

Alzamora Artgràfica, S.A. Olot

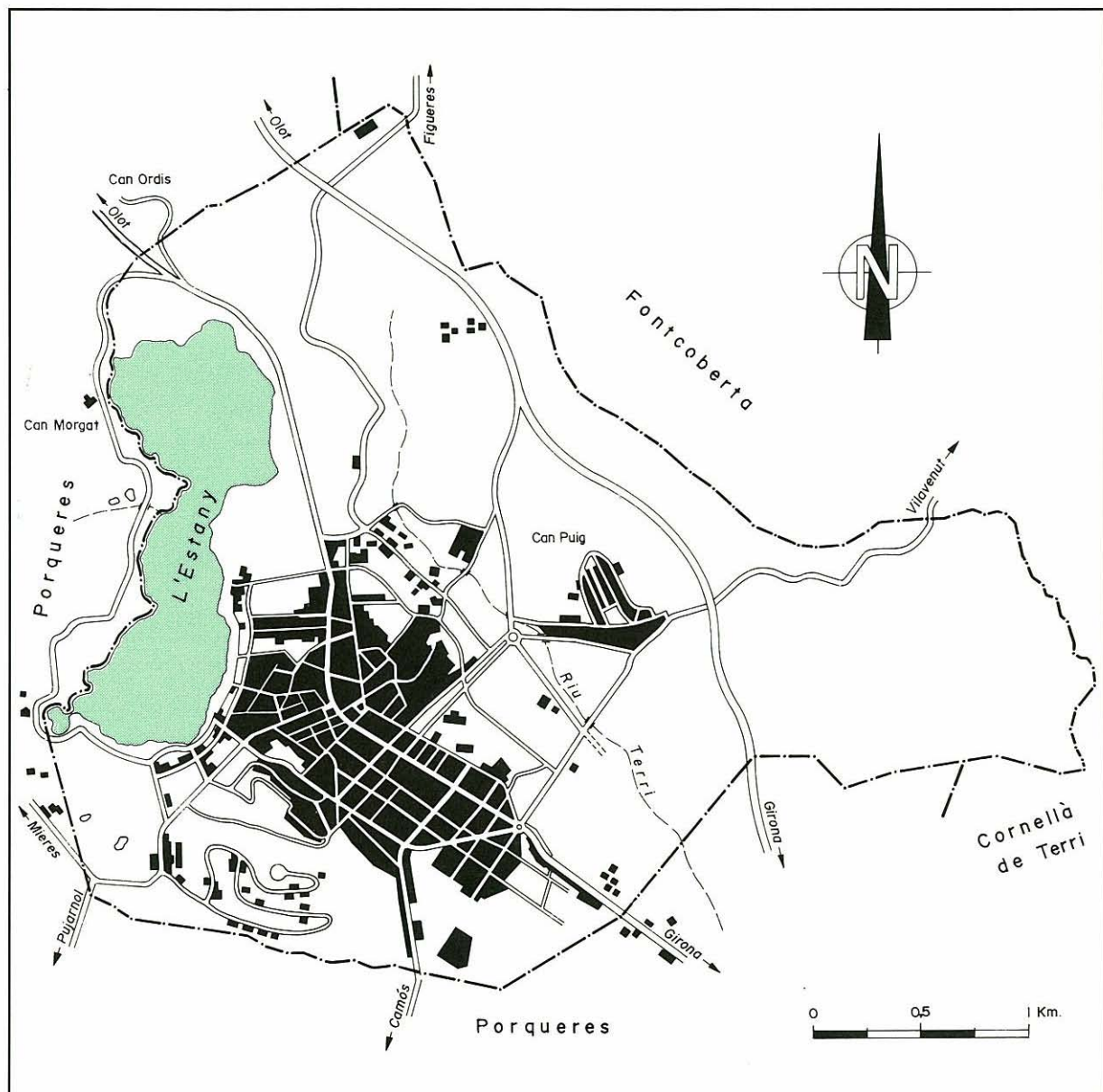
ISBN: 84-8067-013-4

Dipòsit legal: GI.146/93

PORTADA: La plaça Major de Banyoles és un dels signes més clars de la puixança econòmica de la vila a la fi del s. XIII.
(Foto Galeria 35)

Índex

Situació	5
Cronologia	6
1 - La mandíbula de Banyoles	8
2 - Una comarca amb un ric passat prehistòric	10
3 - La Draga: un hàbitat lacustre neolític	12
4 - Ibers i romans a la vora de l'Estany	14
5 - El naixement de Banyoles	16
— Sant Mer i Sant Martíà	18
6 - L'apogeu del monestir benedictí	20
— La vida quotidiana al monestir	22
7 - El sorgiment del poder laic	24
8 - La vila medieval	26
9 - Recs i molins	28
10 - Els artistes gòtics	30
11 - Cairuts i Rodons	32
12 - El repoblament de la vila	34
13 - La vila i el terme	36
14 - Les noves congregacions	38
15 - Els Menuts de Banyoles	40
16 - Bandolers i abats	42
17 - Les lluites per l'Estany	44
18 - Gremis i confraries	46
19 - De plet en plet	48
20 - L'auge industrial i demogràfic	50
21 - Els primers eixamples	52
22 - Carlins i liberals	54
23 - Una indústria estancada	56
24 - Fires i festes	58
25 - El nou paper de l'Església	60
26 - Sanitat i beneficència	62
— L'hospital	64
27 - Les associacions	66
— La reivindicació comarcal	68
28 - La premsa i els mitjans de comunicació	70
29 - Les escoles	72
30 - La vida cultural	74
— Arqueòlegs i historiadors	76
31 - La Puda i el turisme	78
32 - L'esport	80
33 - El teatre	82
34 - La música	84
35 - La Segona República i la Guerra Civil	86
36 - Del franquisme a la nova democràcia	88
37 - Indústria i immigració	90
38 - Vers una nova ciutat	92
— Bibliografia i agraïments	94

Situació

Banyoles és a 18 km al nord-oest de Girona, a 34 km d'Olot i a 29 km de Figueres, a la banda sud-est de l'Estany del mateix nom, sobre la cota de 175 m sobre el nivell del mar, al mig d'una vall natural que té el seu origen en la conca lacustre. Aquesta vall és a la zona de contacte amb la falla que separa la Garrotxa de l'Empordà, al peu mateix de la qual hi ha l'Estany, que es va formar per enfonsaments càrstics del subsòl.

La vall és voltada de serralades pertot arreu menys pel sud, on s'obre la plana de Cornellà del Terri cap a Girona, mentre que per l'est el paisatge és trencat per petites valls formades pels rius Terri, Matamors, Revardit i la Riera de Farga. Al nord queda delimitada pel riu Fluvià.

Banyoles és una ciutat que té unes vies de comunicació fàcils, tant amb la costa com amb l'interior. Aquest fet es fa notar des d'antic. En època ibèrica els mercaders grecs arribaven sense entrebancs fins a l'Estany, possiblement resseguint la riba sud del Fluvià des d'Empúries. En època romana s'estableix bona part de l'actual xarxa de comunicacions, amb vies i camins que enllacen Banyoles amb Girona, que travessen el Pla d'Usall, i que per la riba nord del Fluvià arriben a Besalú i Empúries.

Recentment les carreteres de Girona i Olot s'han millorant substancialment amb la construcció de la variant de Banyoles i amb el desdoblament de la C-150, ara una veritable autovia. De retruc, les comunicacions amb Barcelona i França s'han vist afavorides també amb els nous enllaços amb la N-II i amb l'autopista A-17.

Banyoles té un terme municipal petit, 10,89 km², envoltat pels de Porqueres i Fontcoberta. Aquest àrea es correspon aproximadament amb la que posseïa el monestir feudal de Sant Esteve, tant a la vila com al terme de Banyoles.

Cronologia

200.000-80.000 aC Paleolític inferior. Cova de Mollet I a Serinyà i mandíbula de Banyoles. Anteneandertals.

80.000-35.000 aC Paleolític mitjà. Cova de l'Arbreda a Serinyà. Jaciments a l'aire lliure del Clot d'Espolla (Porqueres-Fontcoberta). Neandertals.

35.000-8.000 aC Paleolític superior. Coves de l'Arbreda, Reclau Viver, d'En Pau i de la Bora Gran d'En Carreras a Serinyà. Jaciment a l'aire lliure dels Prats Comuns (Porqueres), a la vora nord-oest de l'estany . Homes Moderns.

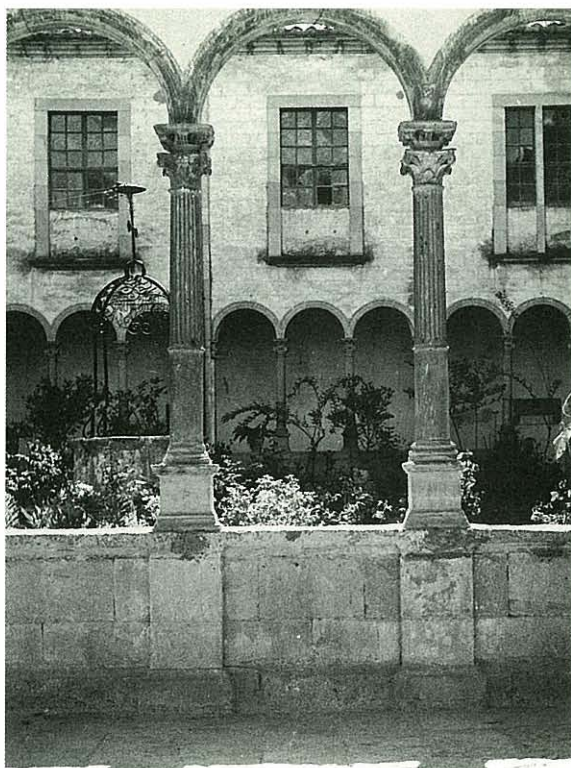
5.000-600 aC Neolític antic a bronze final. Hàbitat lacustre de La Draga durant el neolític antic (4.500 aC), coves d'habitació i enterrament a Serinyà (Arbreda, Reclau Viver, d'En Pau, Encantats) i de Martís (Encantades i Mariver).

600-100 aC Món ibèric. Mas Castell de Porqueres.

100 aC-700 dC Món romà-visigot. Mas Castell de Porqueres, Vilauba, temples visigots de Porqueres i Banyoles.

812 (abans) Probable fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles per l'abat Bonitus.

914 Segona consagració del temple de Sant Esteve amb reformes carolíngies (volta de pedra).

Claustre del monestir neoclàssic (s. XVIII) de Sant Esteve.

1086 Tercera consagració del temple romànic de Sant Esteve.

1253 Els representants de la vila compren el monopoli del roldor a l'abat Pere.

1263 Els prohoms de la vila redimeixen del monestir de Sant Esteve els Mals Usos.

1269 S'inicia la construcció de la nova església gòtica de Santa Maria dels Turers.

1303 Carta Municipal, atorgada per l'abat Bernat de Vallespirans.

- 1306** Guillem de Reixach funda la Pia Almoïna.
- 1334** El rei Alfons IV concedeix el monopoli del mercat.
- 1368** El rei Pere IV dóna el dret de celebrar les Fires de Sant Martíà.
- 1427-1428** Els terratrèmols fan caure part del monestir i altres cases de Banyoles.
- 1583** Els frares caputxins s'instal·len al Convent Vell.
- 1599-1605** Fabricació dels Menuts de Banyoles.
- 1638** Arribada dels pares servites.
- 1655** Bombardeig del monestir i de la Pia Almoïna per les tropes de Felip IV.
- 1685** Concòrdia entre la vila i el monestir sobre les aigües de l'Estany.
- 1716** Decret de Nova Planta. Desapareix l'antiga Universitat i es crea l'Ajuntament.
- 1808** El Dr. Francesc Rovira aixeca una partida amb voluntaris de Banyoles i comarca per expulsar els francesos.
- 1835** Exclaustració dels monjos benedictins del monestir de Sant Esteve i dels pares servites.
- 1886** Primeres regates a l'Estany.
- 1887** Descobriments de la mandíbula de Banyoles.

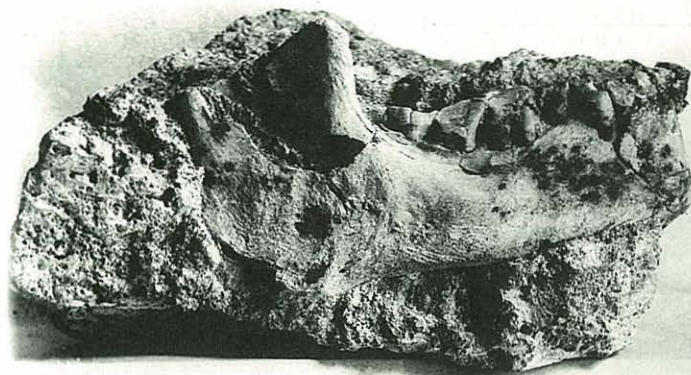
- 1916** Fundació del Museu-Biblioteca Darder.
- 1920** Alfons XIII concedeix a Banyoles el títol de Ciutat.
- 1933** Fundació del Museu Arqueològic Comarcal.
- 1943** Fundació del Centre d'Estudis Comarcals.
- 1975** Mancomunitat Intermunicipal de l'Estany.
- 1983** S'aprova el nou escut municipal.
- 1988** Constitució de la comarca del Pla de l'Estany.
- 1992** Proves de rem dels Jocs Olímpics de Barcelona.

Els campanars de Santa Maria dels Turers i del monestir de Sant Esteve poden simbolitzar perfectament els dos poders — vilatans i abats — que es varen enfrontar durant segles a Banyoles.

LA MANDÍBULA DE BANYOLES

1

La mandíbula de Banyoles abans de ser netejada.

La mandíbula fòssil de Banyoles és un dels signes d'identitat de la població des de fa més de cent anys. L'abril de 1887 el mestre picapedrer Llorenç Roura, que treballava en una pedrera del Pla de la Formiga, es va adonar que es veien unes dents en una peça de pedra que acabava d'extreure per a fer-ne un escaló. Va reservar el bloc i el portà al farmacèutic Pere Alsius i Torrent (1839-1915), que de seguida s'adonà que es tractava d'una mandíbula humana d'una gran antiguitat.

La descoberta no fou un fet casual. Des de feia anys Pere Alsius estudiava els fòssils, tant vegetals com animals, que

apareixien a les pedreres de roca travertínica de la ciutat i del seu entorn, dels quals havia anat fent una important col·lecció.

Ell mateix, un erudit amb una sòlida formació en geologia i història, es va preocupar de la neteja inicial de la troballa per la cara externa. L'any 1956, més de mig segle després, Santiago Alcobé, professor d'antropologia a la Universitat de Barcelona, va aconseguir retirar tota la tova travertínica interna amb l'ajuda d'un torn de dentista.

En els més de cent anys passats des de la seva descoberta, només s'han fet tres estudis directes sobre el fòssil.

El primer fou realitzat per Pere Alsius en un treball que aparegué poc després de la seva mort (*De la barra humana descoberta anys enrera a Banyoles*, 1915). En ell opina que pot tractar-se d'un home d'època magdaleniana (vers 10.000 aC), com els que habitaven la Bora Gran d'En Carreras, i que havia mort ofegat a l'antic estany del Pla de Mata.

El segon estudi el varen escriure E. Hernández Pacheco i H. Obermaier (*La mandíbula neandertaloide de Bañolas*, Madrid 1915), que s'endugueren la mandíbula a Madrid. Allí mentre la

fotografiaven, va caure a terra i es va fracturar. En restaurar-la es varen muntar algunes dents equivocadament, circumstància que s'ha mantingut fins avui dia. Per a ells, es tracta d'un Neandertal recent (40.000 aC), d'uns 40 anys. El desgast dels queixals l'atribueixen a una alimentació en la qual predominen matèries dures.

Antoinette de Lumley va estudiar la mandíbula l'any 1966 i en va publicar l'estudi més complet fins ara (*La mandíbula de Bañolas*, Barcelona, 1971-1972). Per primera vegada es diu que es tracta d'un pre-Neandertal

(200.000-100.000 aC) i que pertanyia a una dona. També la considera pròpia d'un adult, entre 40 i 50 anys, mentre que relaciona el desgast dentari amb un treball de masticació de pells per a adobar-les.

L'octubre de 1987 es va celebrar a Banyoles un Col.loqui Internacional sobre "La Mandíbula de Banyoles en el context dels homes fòssils d'Europa", amb motiu del centenari del seu descobriment. La posició filogenètica del fòssil com a pre-Neandertal (*Homo Sapiens* arcaic), la seva edat i sexe, no varen ser gaire discutides.

En una pedrera com aquesta del Pla de la Formiga es va trobar la mandíbula de Banyoles l'any 1887.

L'edat de la mandíbula

Des que es varen inventar, cap a la meitat d'aquest segle, les datacions radiomètriques han fet un paper important a l'hora de tractar de determinar l'edat cronològica de la mandíbula de Banyoles. Cal dir, però, que aquestes datacions no sempre han coincidit amb allò que els antropòlegs esperaven i en general no han servit per a assegurar ni l'època ni la posició filogenètica del fòssil.

La primera, feta amb el mètode del carboni radioactiu o C-14, la realitzaren, l'any 1966, R. Berger i W. F. Libby sobre la ganga travertínica de la mandíbula. La data aconseguida —17.600 ± 1000— va ser considerada massa recent per a un fòssil classificat aleshores com a Neandertal.

A la darrerria dels anys vuitanta, Yuji Yokoyama, que treballa amb l'equip d'Henry de Lumley, va aconseguir noves dates sobre el travertí del Pla de la Formiga i sobre el de la mateixa mandíbula amb el mètode de l'urani-tori. Aquestes datacions, que la situen entre 120.000-110.000 a C, s'aproximen més al que s'esperava per a un fòssil considerat ara pre-Neandertal.

UNA COMARCA AMB UN RIC PASSAT PREHISTÒRIC

2

10

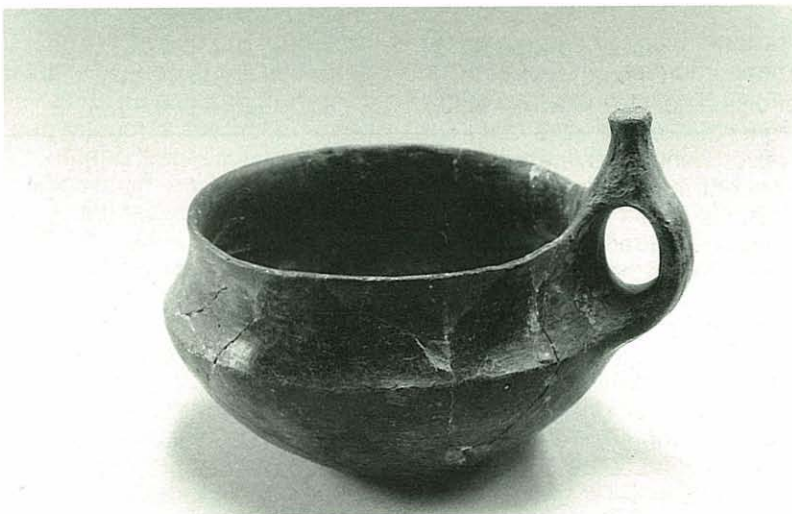
El Pla de l'Estany, tot i la seva modesta extensió, és una de les comarques de Catalunya amb més jaciments prehistòrics, alguns d'ells de caràcter excepcional. Aquest fet no és casual, perquè les seves característiques intrínseques (una conca lacustre amb abundant vegetació i fauna salvatge) la convertien en una zona ideal per als grups humans prehistòrics.

Per altra banda, la comarca va començar a ser explorada i estudiada des del vessant arqueològic molt aviat. Ja a la fi del segle XIX, Pere Alsius i Torrent realitzà una primera excavació científica a la Bora Gran d'En Carreras (Serinyà),

un abríc d'habitació del Magdalenianà.

Aquesta excavació arqueològica fou una de les primeres realitzades a Catalunya i, la seguiren moltes d'altres, lligades a noms il·lustres de l'estudi de la Prehistòria Catalana, com el mestre Josep Bosoms, els professors Lluís Pericot i Joan Maluquer de Motes i el doctor Josep M. Corominas.

Aquesta gran tradició dels estudis prehistòrics a la comarca ha continuat fins avui dia. Des de 1975 el Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona i el Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles han continuat les

*Tassa de l'edat del bronze mitjà
provinent de la Cova
de les Encantades
(Pla de Martís).*

recerques d'una manera sistemàtica, de tal manera que el Pla de l'Estany s'ha convertit en un punt de referència obligat per als investigadors del paleolític i del neolític a Catalunya.

No és d'estranyar doncs, que el Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles guardi, a hores d'ara, una de les més importants col·leccions de materials prehistòrics de Catalunya, en especial pel que fa al paleolític superior. A les seves sales de Prehistòria s'hi pot observar una seqüència ininterrompuda (excepte pel que fa al mesolític) que va des

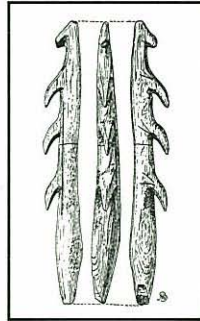
de la fi del paleolític inferior (200.000 aC) fins a l'edat del bronze final (1.000 aC). Totes aquestes troballes provenen bàsicament de jaciments concentrats al voltant de l'estany, dins d'una àrea relativament reduïda d'uns 30 km de diàmetre.

Dintre d'aquesta àrea, la zona central dels hàbitats prehistòrics devia ser el mateix estany i el Pla d'Usall, on s'han localitzat importants assentaments al Clot d'Espolla (paleolític mitjà), als Prats Comuns (paleolític superior) a la vora nord-oest de l'estany, i a La Draga (neolític antic).

A pocs quilòmetres d'aquesta zona central, les coves de Serinyà i de Martís serviren per a diferents propòsits segons cada època. Les del Paratge del Reclau (Arbreda, Mollet I, d'En Pau, Reclau Viver), a l'esquerra del Serinyadell, i també la Bora Gran d'En Carreras, a la dreta del Ser, foren emprades com a hàbitats durant el paleolític, i sobretot per a efectuar-hi enterraments durant el neolític i l'edat del bronze.

En canvi, les coves de Martís (Mariver i Encantades), i també les del cingle de la Margenera de Serinyà (Encantats i altres), totes elles de difícil accés i amb poques condicions d'habitabilitat, únicament

Dibuix d'un arpó de banya de cérvol de la Bora Gran d'En Carreras (Serinyà).

s'utilitzaren per als enterraments durant els temps postpaleolítics.

De tots els jaciments paleolítics, cal destacar-ne sobretot la cova de l'Arbreda (Serinyà), on entre 1975 i 1987 s'hi va realitzar una excavació sistemàtica dels nivells del paleolític superior (Aurinyacià,

Gravetià, Solutrià). Essencials també per a l'estudi del paleolític superior a Catalunya són les coves del Reclau Viver, amb una seqüència cultural idèntica a la de l'Arbreda, i la Bora Gran d'En Carreras, encara considerat el millor jaciment d'època magdaleniana.

Pel que fa als jaciments postpaleolítics, cal destacar l'hàbitat lacustre del neolític antic de La Draga, a la vora est de l'estany, i la cova de les Encantades de Martís, amb centenars d'enterraments del neolític final i de l'edat del bronze.

Excavacions arqueològiques a la cova d'En Pau, juliol de 1982.

LA DRAGA: UN HÀBITAT LACUSTRE NEOLÍTIC

3

*Excavacions
arqueològiques al
jaciment neolític de la
Draga, juliol de 1991*

12

La localització d'un assentament lacustre del neolític antic a La Draga, al centre de la banda est de l'estany, ha estat la troballa prehistòrica més espectacular dels darrers temps al Pla de l'Estany. La bona conservació dels materials arqueològics orgànics (fauna, granes de cereals, fusta), gràcies al medi humit en què es troben, el fan un dels jaciments més interessants d'aquesta època a Catalunya.

Al principi de maig de 1990, es varen localitzar fragments de sílex entre les terres remogudes per màquines excavadores en el sector nord-oest de La Draga. Pocs

dies després s'hi va iniciar una prospecció d'urgència que va delimitar el jaciment i el va situar en el neolític antic. Donada la seva importància, la seva excavació sistemàtica d'urgència es va iniciar a l'estiu de 1991. Els resultats obtinguts en els 240 m² excavats han superat totes les previsions inicials.

L'assentament neolític de La Draga estava a pocs metres de la vora de l'estany i ocupava una superfície de més de 5000 m². Devia constar de 4 o 5 cabanes i de diversos graners, aquests darrers de forma oval i enllosats. Semblen construïts directament sobre les sorres travertíniques i no sobre

plataformes, tal com és conegut en altres hàbitats lacustres.

Per a la seva construcció es feren servir pals i estaques de roure amb els extrems apuntats, que s'enfonsaven 2 m dins del travertí i que poden haver sostingut estructures aèries de 4 o 5 m d'alçària. D'aquests pals de fusta se n'ha conservat un bon tros de la seva part enfonsada, a partir del nivell freàtic permanent, a uns 60-70 cm per sota del sòl arqueològic.

És la primera vegada en l'estudi de la Prehistòria de Catalunya que es recuperen estructures

de fusta. Per a la seva conservació s'ha construït, tocant al jaciment, un dipòsit dins el travertí que reproduïx les condicions ambientals en què han estat els darrers 7.000 anys. La seva restauració s'ha confiat al Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Girona i el seu estudi al laboratori de dendrocronologia de Neuchâtel (Suïssa).

Dins la mateixa àrea excavada es varen localitzar més de 30 focs culinàris i un zona d'abocador. Aquesta darrera contenia una gran quantitat de restes de fauna i de materials arqueològics, dins d'una cubeta plena de carbons i de sediments orgànics.

Els focs eren cubetes d'1 a 1,5 m de diàmetre. En unes s'hi cremava només llenya —per a fregir—, i en altres s'hi escalfaven rierencs, que, una vegada calents, es posaven en recipients ceràmics plens d'aigua per a fer bullir els aliments. Dins d'aquests focs, i també en gerres al seu costat, s'han trobat moltes granes carbonitzades de blat i ordi, que devien ser torrefactades per a la seva consumició.

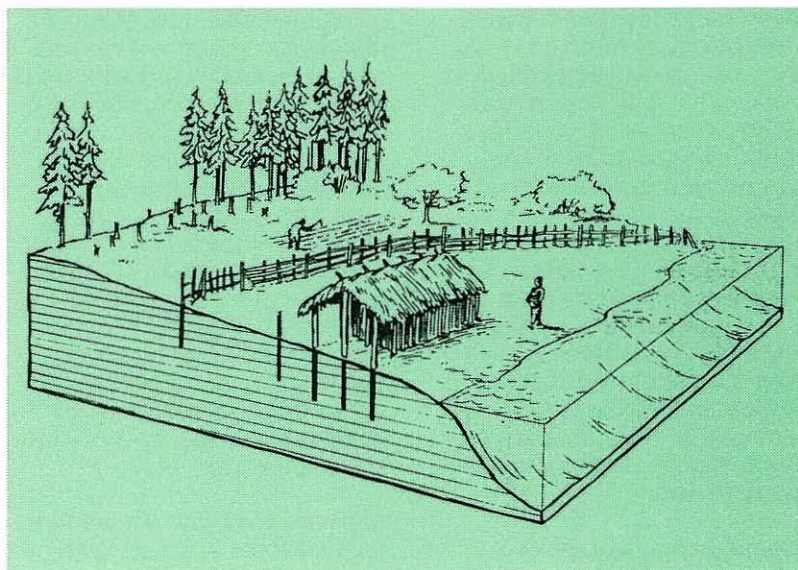
*Interpretació
topogràfica d'un
poblat lacustre.*

Els milers de granes carbonitzades i les restes de fauna recuperades a La Draga són un dels elements més destacables del jaciment. Segons els primers estudis, es pot assegurar la presència de bou, ovella, cabra i porc domèstics, i de bou, cérvol, cabirol, llop i senglar, entre les espècies salvatges.

Els objectes arqueològics han aparegut essencialment dins dels focs i a l'abocador. A més de vasos de ceràmica feta a mà i decorada amb una petxina (*Cardium edule*), s'han

recollit nombroses eines de pedra polida, eines de sílex, estris d'os o de banya i objectes d'ornament. D'aquests darrers destaquen els anells d'os, els braçalets de calcita i denes de collaret de petxina i d'esteatita. Potser les peces més peculiars són els fragments d'una agulla i d'un vas cilíndric de marbre fi.

Les primeres datacions radiomètriques confirmen una cronologia del V mil·lenni aC per a l'assentament lacustre de La Draga, situable en una fàcies Cardial del neolític antic.

IBERS I ROMANS A LA VORA DE L'ESTANY

4

Anvers i revers d'una dracma emporitana del s. III aC apareguda a la Cova del Reclau Viver (Serinyà).

14

És probable que les vores de l'estany estiguessin poblades durant tota la Prehistòria, però en no tenim per ara cap evidència després del neolític antic (La Draga). El que sí sabem és que els ibers s'assentaren al seu costat sud-oest, damunt un suau turó on més tard es va edificar el Castell de Porqueres. Es tractava d'un poblat important, si s'ha de jutjar pel poc que en sabem, perquè les excavacions arqueològiques que s'hi varen realitzar als anys seixanta i setanta s'ocuparen més dels temples i la necròpolis visigoda que del poblat ibèric.

Sembla segur que el turó

estava ocupat per un poblat amb alguns edificis importants, a vegades amb columnes, i un mur de tancament. Al vessant oest hi havia un camp de sitges per a l'emmagatzematge i al del nord una possible necròpolis d'urnes cineràries. Malauradament aquestes escasses notícies no podran mai ser completades, en haver restat el jaciment dins d'una propietat particular. Pels materials arqueològics es pot deduir que es va començar vers el s. VI aC i que va perdurar fins a època tardo-ibèrica (s. II-I aC), quan s'inicia la romanització.

Als ibers es deuen els primers textos escrits (grafits sobre

vasos ceràmics, planxes de plom), la metal·lúrgia del ferro, la ceràmica a torn, i un primer sistema monetari imitat de models grecs i romans. El poblament ibèric de la comarca, centrat al voltant dels *oppida* o poblats fortificats, s'ha de relacionar amb les tribus indiketes. Els pobles ibèrics foren els primers que s'obriren al comerç mediterrani i entraren de ple en la història clàssica dels textos grecs i llatins.

De totes maneres, serà amb la romanització, completada amb poc temps (entre el s. II-I aC),

quan el Pla de l'Estany adoptarà un sistema de poblament i de comunicacions viàries, que quedarà força estable fins a l'actualitat.

Amb la romanització, impulsada des d'Empúries pels exèrcits i colons romans, la població indígena abandonà els poblats aturonats i ocupà intensament les planes i valls amb vil·les agrícola-ramaderes, similars a les masies. L'administració i la defensa es confiaren a les ciutats properes, com ara Gerunda.

Els vestigis romans a la comarca són molt nombrosos. D'entre ells els més importants són el forn ceràmic d'Ermedàs (Cors), l'assentament d'aquesta època (s. I dC) del Mas Castell de Porqueres, que se superposa al poblament ibèric, i sobretot la vil·la romano-visigoda de Vilauba (Camós). Vilauba, segons les excavacions sistemàtiques realitzades des de 1978 i que encara continuen (1992), és una vil·la romana que comença al s. I aC i s'abandona sense violències vers el s. VII dC, just abans de la conquesta sarraïna. S'hi ha excavat part d'una zona *urbana* o d'habitatge (s. I-III dC) i part d'una zona *rústica* o industrial (s. IV-VII), on es fabricava oli.

El nom de Banyoles

És possible que en època romana hi hagués alguna mena de banys públics a la zona de Banyoles, sobre les terrasses travertíniques, per damunt dels aiguamolls. D'aquí pot venir el nom primitiu de Banyoles, derivat de la paraula llatina *Balneolae* que significa banys petits.

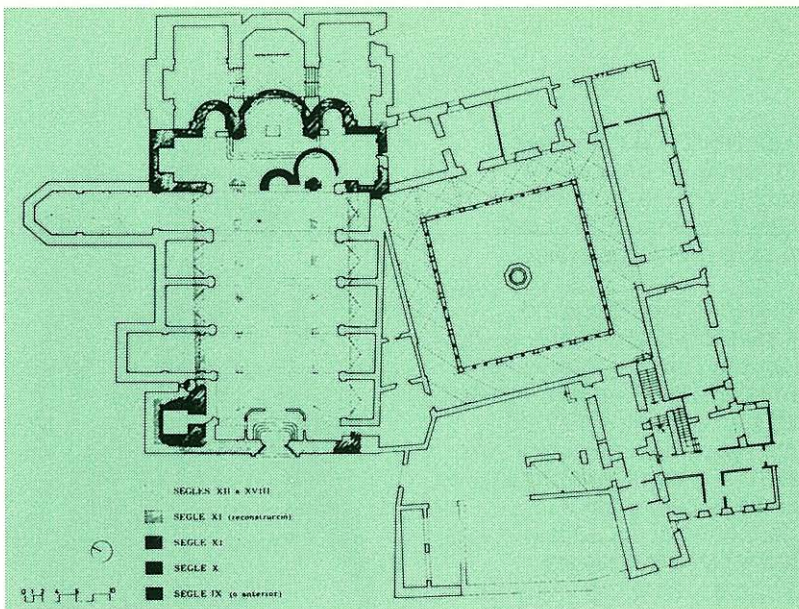
El primer topònim conegut és el de Baniolas, documentat en el precepte de Lluís el Pietós (822 dC). Posteriorment el nom sofrirà diverses modificacions, en època medieval i moderna, fins a arribar a la grafia actual de Banyoles.

En aquesta darrera s'hi han localitzat restes de premses i cisternes, mentre que a la primera s'hi ha excavat una capella familiar, d'on es recuperaren tres figures de bronze (els déus Fortuna, Mercuri i Lar), i un rebost farcit d'objectes. Vilauba és el millor exemple d'una intervenció arqueològica continuada a la comarca i la que ha proporcionat resultats més brillants.

Estatueta de la deessa Fortuna trobada a la vil·la romana de Vilauba (Camós).

EL NAIXEMENT DE BANYOLES

5

Planta de l'església i d'altres dependències del monestir de Sant Esteve de Banyoles (ss. IX-XVIII), segons J. Moner.

16

Malgrat que Banyoles s'ha de considerar una fundació carolíngia de nou encuny, formada a través de la colonització benedictina d'inicis del s. IX, no és menys cert que la zona havia estat repetidament freqüentada anteriorment. A més de la possible existència d'uns banys romans, s'han trobat restes materials d'època romana i visigoda.

Pel que fa als primers, cal recordar que prop de la Porta del Forn es varen recuperar en el subsòl una ara romana de pedra i una terracotta que representa un cap d'August, el primer emperador romà. Aquesta mena d'altars eren usuals en les cruïlles dels

camins romans. Aquest i altres indicis (fragments ceràmics, una agulla d'os, etc.) ens assenyalen que per Banyoles devia passar una via secundària en el s.I dC.

Quant als segons, comptem des del maig de 1980 amb l'evidència d'una probable basílica visigoda (s. VI-VII dC), localitzada sota el paviment del monestir de Sant Esteve, davant del presbiteri romànic. Aquest temple, construït amb murs de 60 cm, com és normal en època romana-visigoda, duia la part externa estucada. Per sobre de l'estuc s'hi havien dibuixat carreus irregulars, per tal de simular un parament important.

Al costat esquerre de l'absis es va poder descobrir una absidiola, feta amb murs d'1 m de gruix, a l'estil carolíngi, que deu correspondre a la reforma realitzada al s. X (957) per tal de sostenir la nova volta de pedra.

Les importants troballes confirmen plenament el que deia el precepte de Lluís el Pietós (822), on s'esmentava que l'abat Bonitus havia edificat la seva església damunt d'un antic temple quan s'establí a Banyoles a inicis del s. IX. Aquesta primitiva construcció, dedicada a Sant Esteve, es pot

considerar com la primera fundació monàstica benedictina a Catalunya, si és cert, tal com diu el document, que Bonitus s'establí a Banyoles en època del comte Odiló (801-812), és a dir, abans del 812.

La gran reforma del monestir va arribar al s. XI (1086). Llavors fou quan s'edificà un imponent temple d'estil romànic, amb un claustre del mateix estil. Els seus absis foren descoberts l'any 1970,

sota el presbiteri barroc. En el s. XVIII es construí damunt seu un altre temple de dimensió similar.

Al voltant del monestir s'aplegaren de seguida els primers habitants de Banyoles que restaren durant segles sota el naixent poder feudal dels abats. Aquests dessecaren els aiguamolls, construïren els recs i posaren els ciments d'una Banyoles puixant.

Arcs de l'antic monestir de Sant Esteve de Banyoles.

El primer document

L'11 de setembre de 822 el comte Rampó de Girona va obtenir per a l'abat Mercoral un precepte de Lluís el Pietós, que confirma la possessió de Banyoles per a aquesta comunitat benedictina. Heus aquí un fragment d'aquest document on s'esmenta Banyoles per primera vegada (reproduït de Mil·lenari de Catalunya, separata de la *Revista de Banyoles*, Sant Martirià 1988):

... "Per tant volem que sigui conegut per a la grandesa de tots els nostres fidels presents i futurs de quina manera l'il·lustre baró Rampó, comte, es dirigí a nostra serenitat informant a nostra clemència que un cert home religiós, de nom Bonitus, havia aconseguit llicència del que fou comte Odiló un cert lloc solitari anomenat Baniolas, que està situat en el terme de Besalú, on antigament havia estat fundada una església, i allí amb el seu propi esforç havia treballat; en el dit lloc construí una església en honor de Sant Esteve protomàrtir, i edificà habitacions per a monjos i llocs d'acolliment per als pobres, i organitzà els monjos que sota la norma de la religió hi visquessin per sempre" ...

Sant Mer i sant Martirià estan lligats a la tradició folklòrica i religiosa de Banyoles des de l'Edat Mitjana, el primer com a fundador mític i el segon com a Patró de la vila.

Segons la llegenda, sant Mer o Emeri era fill de terres franceses i va venir a Catalunya amb Carlemany per combatre els moros. Se li atribueixen diversos miracles i prodigis. Un d'ells afirma que duia un cantiret amb uns quants peixos i que cada dia en treia per donar menjar a l'exèrcit de Carlemany que assetjava Girona. Sempre n'hi havia prou i mai no s'acabaven. En una altra gesta, molt coneguda, derrota un ferotge drac que tenia el cau a l'estany de Banyoles.

Se li atribuïa també la fundació del monestir de Sant Esteve de Banyoles. Conten que el sant va viure un temps al monestir, però que després se'n va anar a viure a una cova enmig d'un bosc espès, on no es coneixia el dia de la nit. Des de la cova sabia el que passava al monestir i podia donar instruccions als seus deixebles, que sentien la seva veu com si els parlés al davant, a desgrat de la immensa distància que els separava.

Però, en realitat, quines dades històriques existeixen sobre sant Mer? Pere Alsius i Torrent ja va demostrar el 1872 que segons la documentació històrica el monestir de Banyoles va ser fundat per l'abat Bonitus vers el 812 i que el seu successor fou l'abat Mercoral. A partir d'aleshores alguns autors han tractat d'identificar l'abat Mercoral amb St. Mer, com per exemple P. Villanueva (*Viaje literario a las iglesias de España*, Madrid, 1803-1852). Aquesta interpretació és una mica forçada, en opinió de Mn. Lluís Constans (1985), el qual creu que és millor considerar sant Mer, únicament, com el fundador llegendari del monestir de Sant Esteve. De totes maneres, cal recordar que la presència de sant Mer a la comarca no fou només llegendària, perquè en el s. XIV hi havia ja una capella dedicada al seu culte a Sant Emeri, parròquia d'Olives (Sant Esteve de Guialbes).

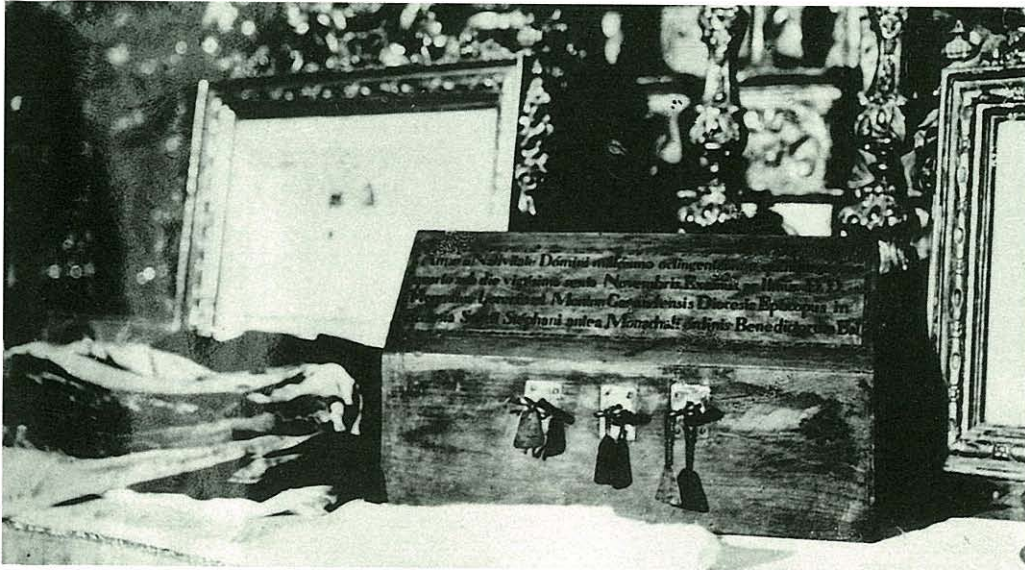
Allí, el 4 de juny de 1627, fou trobat el cos del sant, en una tomba davant de l'altar major. El 27 de gener se celebra la seva festa i s'hi fa un aplec.

Sobre sant Martirià existeixen nombroses llegendes i tradicions, tant pel que fa a la seva vida com sobre el seu miraculós trasllat a Banyoles. La relació més extensa sobre els fets de la seva vida ens la dona Pere Alsius i Torrent (1895), tret segons diu de l'obra *La Venjansa del Martre* (pàg. 166), del pare Francesc X. Butinyà i Hospital, escrita el 1871. Diu així :

Sant Martirià nasqué a Florència, a mitjan s.IV, d'una família gentil però noble. Il·luminat per Déu regala el seu ric patrimoni i es fa batejar per l'abat Fructuós del monestir benedictí de Magdala (prop de Florència). És sacerdot als 22 anys d'edat i a la mort de l'abat Fructuós el succeeix en el càrrec. El bisbe Junci d'Albenga, prop de Magdala, coneixedor de la seva virtut, reclama la seva presència. Junts realitzen un dejuni de 7 dies per exercitar-se en la contemplació divina.

És llavors quan realitza el primer miracle, deslliurant una dona posseïda per l'Esperit Maligne. Poc després mor Junci, i Martirià és nomenat bisbe d'Albenga, on s'està tres anys. Després en passa tres més a Egipte, exercitant-se en el desert, però ha de tornar perquè a la seva parròquia d'Albenga torna a créixer la idolatria. Aconseguix fer-los retornar a la fe, però el senyor de Florència, en revenja, el fa martiritzar fins a la mort. Des del Cel realitza un nou miracle i guareix el seu botxí d'una lepra que patia. Llavors aquest es converteix i fa traslladar el seu cos a Florència, on se'l venera molt de temps.

Sobre el seu trasllat a Banyoles, la versió més repetida és la del pare Vicenç Domènech (*Los santos de Cataluña*, 1630), que la va treure, segons explica, de les lliçons de matines del mateix monestir de Sant Esteve. La tradició és aquesta:

Arca i relíquies de sant Martirià exposades durant la Setmana litúrgica, el juliol de 1917.

Per mandat del sant, dos monjos joves de Florència duïen les seves restes, amagades dins una bóta i sobre una mula, a una vila del Principat de Catalunya “on hi rajava una abundosa font”. La bèstia es va parar en un turó a poca distància de la població, i les campanes repicaven soles en entrar i sortir un dels joves italians per les portes de la vila. L’abat se’n va assabentar i va organitzar una processó per traslladar solemnement el seu cos fins a l’església del monestir. Però l’endemà les relíquies tornaren a aparèixer miraculosament en l’esmentat turó i es varen resistir a ser trasllades de nou al monestir fins que l’abat i el poble de Banyoles varen prometre d’edificar-li una capella en el lloc d’arribada.

Mn. Lluís Constans és qui més ha estudiat la possible data i les circumstàncies històriques de l’arribada a Banyoles de les relíquies de sant Martirià.

Tradicionalment, des de l’Edat Mitjana, s’havia acceptat com a data del trasllat des d’Itàlia el 17 de juliol de 1290, perquè així constava en una inspecció de les relíquies efectuada pel Comú de la Vila l’any 1599. Però, segons un manuscrit del s. XV, descobert per aquest autor, les relíquies foren col·locades a l’altar durant la consagració del tercer temple de Sant Esteve, és a dir, el romànic del 1086. Per tant, sembla probable que els monjos de Sant Martí d’Albenga vinguessin a Banyoles abans del s. XI.

El trasllat de les relíquies del sant, cal posar-lo en relació potser amb les incursions hongareses i musulmanes del s. X. Per altra banda, cal recordar que en aquest segle les relíquies de sants eren molt preuades i buscades pels monestirs, que volien tenir un sant Patró propi.

L'APOGEU DEL MONESTIR BENEDICTÍ

6

20

La jurisdicció del monestir de Sant Esteve de Banyoles creixia a mesura que ho feien les noves colonitzacions, les unions dels priorats de Finestres i del Montseny i les donacions comtals. En el s. IX incorporà sant Pere de Rodes i en el s. X el Castell de Taià (Serinyà).

Fou, però, en el s. XI quan el seu poder arribà al punt culminant. Les possessions del monestir eren enormes. En tenia a la comarca de Banyoles, als comtats de Girona, Besalú, Empúries, Barcelona i Cerdanya-Rosselló. A l'Empordà les seves propietats estaven disseminades per 113 termes diferents.

Capitell i àbac romànic de l'antic claustre del monestir de Sant Esteve de Banyoles (s. XI).

L'abat, sempre de noble llinatge, per drets senyorials era el senyor de Banyoles. Es tractava d'un senyor eclesiàstic, i per tant, el seu poder abraçava el camp civil, el religiós i el militar.

Com a senyor civil concorria primer a les dietes de França i després a les Corts catalanes, controlava el mercat local, tenia el monopoli del forn (només es podia coure pa en el seu), de la carnisseria (mantenia el dret exclusiu de vendre carn), entre d'altres.

Cobrava a tota la població, a canvi del dret d'utilització de la propietat (cases, masos i aprofitament de les aigües) certes quantitats de blat o cereals, oli, gallines o altres animals, raïms, vi, diners o prestacions de treball.

Imposava contribucions.
Cobrava un peatge als vianants

per passar pels camins amb ase, cavall o mula; regulava els pesos i les mesures (el poble havia de fer servir les mesures de l'abat) i tenia el dret exclusiu de notaria i escrivania.

Podia jutjar els seus súbdits. Nomenava els batlles (oficials de la justícia), tenia jutge, tribunal propi i tres presons. Capturava delinqüents, executava sentències, prenia les primeres apel·lacions, nomenava tutors, detenia, processava, empresonava, aplicava turment i assots, marcava al front, multava i expulsava, sovint era jutge i part. Difícilment els banyolins veien respectats llurs drets quan es tractava de pledejar contra l'abat.

El seu poder jurisdiccional permetia que dins la vila i el seu terme se suprimís l'exercici de la jurisdicció per part dels oficials reials, excepte la del procurador del rei i la del batlle general de Catalunya.

El rei manà, l'any 1345, que els homes de la jurisdicció reial testifiquessin davant la Cúria (tribunal) de Banyoles en els crims de competència del monestir.

Com a senyor militar, l'abat feia la lleva de les tropes (dret d'host i cavalcada) i era el cap de les tropes banyolines. A més, era senyor de castells, com el de Porqueres que comprà en el s. XIII.

En tant que senyor eclesiàstic,

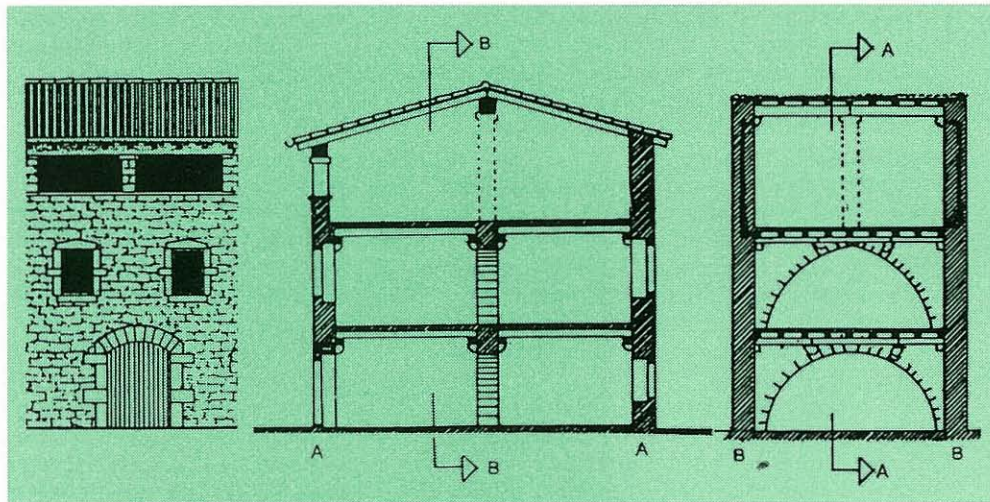
anava als concilis provincials. Obligava els súbdits a assistir a missa i rebre els sagraments a l'església del monestir, que era la parroquial. Nomenava els capellans (curats) de Santa Maria dels Turers i exercia el dret d'excomunicar els vilatans.

El monestir restava exempt de la jurisdicció episcopal ordinària i depenia de la Santa Seu. En el s. XVI, l'abat rebé del papa Climent VIII la facultat d'usar mitre, anell i altres insígnies pontificals, que agregà al bàcul.

No poques vegades va fer servir tots aquests poders senyorials per a defensar els seus interessos en contra dels vilatans que se li oposaven.

21

Casa típica medieval banyolina, segons J. Moner.

El monestir de Sant Esteve de Banyoles era una fortalesa, amb murs exteriors de gran espessor, torres i l'envoltaven els recs que feien de fossar.

A més de l'església i del claustre existien tota una sèrie de dependències com són el refectori, el dormitori, la sala capitular, les cases dels monjos i de l'abat, el celler, el rebost, el graner, l'estable, la cuina, les presons i la porteria.

Les rendes monacals estaven repartides entre diferents mongies. L'abat pagava una pensió a cada monjo a títol d'aliments, anomenada porció. Els monjos prebendats (cambrer, infermer, sagristà) vivien de llurs rendes, dins el monestir, en cases a part, ben aposentats i servits per criats.

Existien diversos càrrecs: el cambrer (encarregat de les finances), l'infermer (tenia cura dels aliments i de les medicines), el sagristà major (mantenia el culte i la sagristia), el sagristà menor, l'almoïner, el cabiscol (encarregat del cor), l'*escobolari* (tocava les campanes), el dispenser (vigilava la cuina i el menjar), el dispenser menor (distribuïa les porcions de pa i vi), el prior claustral i els monjos sense cap càrrec especial.

També hi residien els priors de Santa Maria de Finestres i de Sant Marçal del Montseny i els nou capellans dels beneficis existents a l'església de Sant Esteve.

A més a més, hi convivia laics empleats dels monjos. N'hi havia d'interns, que feien vida comuna amb els monjos i capellans, i d'externs, que vivien fora del recinte monacal.

Els interns eren l'escuder de l'abat, dos missatgers, un porter, dos criats del cambrer, dos criats de l'infermer, l'escuter, el pregoner i els criats dels monjos.

Els externs eren dos encarregats de pastar, un sastre, un sabater, un neuler, un carnisser, l'hortolà, dos criats encarregats de conrear la vinya de l'abat, el cuiner, l'hostaler, el ferrer,

un missatger, l'hospitaler, el cellerer, el candeler, el rober, el metge, el cirurgià, el notari i els obrers (encarregats de les obres).

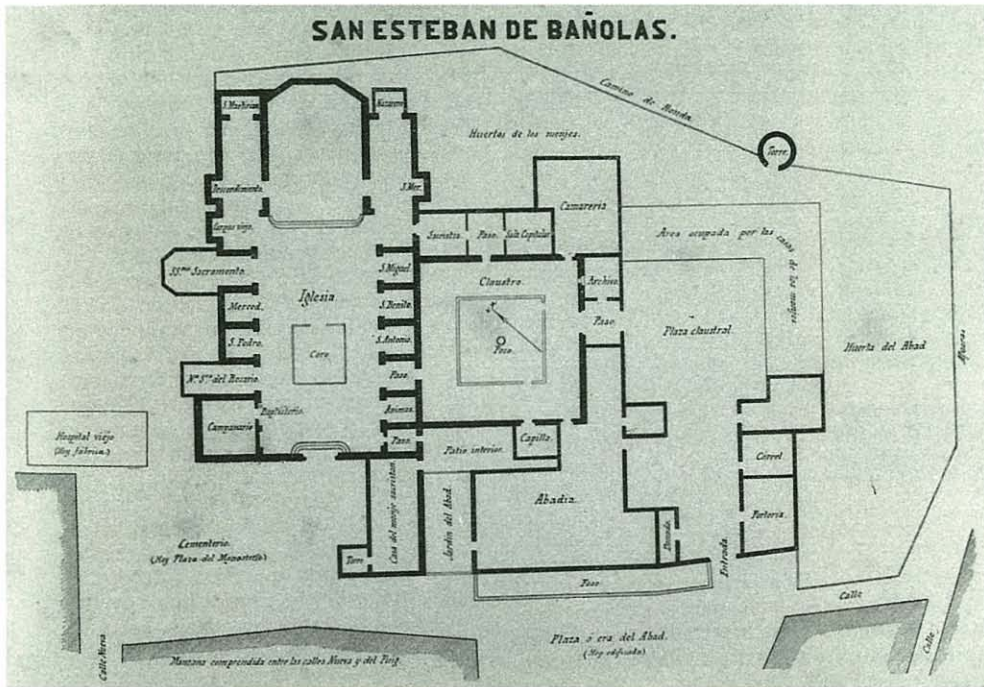
Molts dels càrrecs dels monjos, o dels beneficis de l'església, estaven dotats amb rendes d'alguns masos i altres béns. D'aquesta manera els encarregats aconseguïen unes fonts d'ingressos diferents dels de l'abadia. La infermeria era propietària d'alguns masos a tota la comarca; la sagristia, de molins de drap i fariners, i la cambreria tenia possessions i rendes a Miànigues.

A l'església de Sant Esteve hi tenien seu els diferents beneficis, aniversaris i confraries. Els beneficis, com per exemple el de Sant Miquel i el de Ntra. Sra. de l'Escala, foren creats per particulars o religiosos en honor d'algun sant i dotats amb rendes. De cadascun, un capellà s'encarregava de fer cremar les llànties, d'oferir misses i de celebrar les festivitats. Els aniversaris administraven les rendes deixades pels difunts per dir missa en la seva memòria. En canvi, les confraries eren associacions, generalment de diferents oficis, que assistien econòmicament llurs membres i celebraven les festes de llurs sants patrons.

També depenien del monestir el Procurador General Jurisdiccional, que exercia la jurisdicció senyorial en nom de l'abat; el seu lloctinent el batlle, que administrava els béns i cobrava les rendes; i el batlle de Sac, que recol·lectava les prestacions senyorials.

El fet de tenir l'abat Cort o Cúria (tribunal de justícia) comportava que hi hagués un jutge, un escrivà o procurador fiscal i un corredor o nunci encarregat de publicar els bans i fer els pregons.

El monjos, als matins i a les tardes, en hores determinades, recitaven, cantaven missa i dedicaven mitja hora al matí i mitja a la tarda a la meditació. Després podien esmerçar el seu temps a estudiar, descansar, ocupar-se dels malalts o en allò que desitgessin.

Croquis on es reproduïxen les dependències del monestir de Sant Esteve de Banyoles en el s. XVIII.

Vestien una fina sotana negra ajustada a la cintura i un escapulari. Quan eren a missa portaven la cogulla (capa negra, sense mànigues, amb cua i una petita caputxa negra). Si havien de sortir al carrer amagaven el seu cos amb una capa i un barret.

Només podien ser monjos els fills de famílies nobles; per això els monjos benedictins eren considerats com els “senyors monjos”. Abans de l’any 1348 cada germà que entrava al monestir havia de pagar 100 sous d’entrada. Podien portar armes i no estaven sotmesos a la jurisdicció civil sinó a les constitucions canòniques.

Menjaven de la cuina comuna i el menjar normalment consistia en sopa adobada amb sagí (si no era dia de dejuni) a la qual barrejaven alguns ous en determinats dies.

El dies de festa canviava el menú i menjaven: per dinar ous, verdures de l’estació, neules (coques amb llard) i un vas de piment (nèctar, vi, mel i pebre).

El nombre de monjos varià segons les èpoques. Abans de l’any 1459 hi havia entre 20 i 25 monjos, i l’any 1835, data de l’exclaustració definitiva, habitaven al monestir 14 monjos i 16 clergues seculars.

EL SORGIMENT DEL PODER LAIC

7

24

Un altre poder que aviat adquirí una certa entitat era el poder de la vila. En els primers temps, el monestir assumia tots els poders judicials i administratius, però en el transcurs dels anys la vila anà assolint franqueses i privilegis i es constituí en municipi.

Des dels segles IX-X, Banyoles tingué una representació popular en l'administració municipal. En els primers anys es reunien en assemblea tots els caps de casa domiciliats a la vila i només podien fer reclamacions, segons allò acostumat, a l'abat.

De mica en mica, aquest poder

Grafit del s. XIII a la Sala de Prehistòria de la Pia Almoïna. Representa un guerrer a cavall.

s'anà consolidant. L'any 1253 els vilatans compraren a l'abat el monopoli del roldor. Deu anys després s'alliberaven dels mals usos. També en el s. XIII, el rei prometé la seva protecció als veïns quan l'abat no fes cas de llurs reclamacions.

Des d'un primer moment, els homes de la vila desitjaven tenir un govern propi. Des del s. XIII es regien per un Consell de Prohoms o representants populars davant l'abat. L'any 1302 ja

s'autoanomenaren jurats, encara que l'abat els negà l'existència d'una Universitat (Ajuntament). Fou l'any 1303, després d'un llarg estira i arronsa, quan l'abat Bernat de Vallespirans concedí a la vila una Carta Municipal.

A partir de llavors la vila es regí per un consell de 4 jurats i 10 consellers. El poble es podia reunir quan i on volgués (a l'església de Santa Maria dels Turers o a un altre lloc), però les diposicions de l'assemblea

popular no eren efectives fins que l'abat donés la seva conformitat. Tenien la facultat de recaptar contribucions i reberen certes garanties judicials.

El poder de la vila anava creixent cada vegada més. En el s. XIV proporcionà al rei diners per rescatar certs drets senyoriais venuts al monestir i el rei li atorgà la franquícia de l'impost de la lleuda (sobre les mercaderies) i d'altres

impostos que gravaven el comerç.

La formació del municipi era una aspiració dels rics burgesos interessats en el govern de la vila, i es pot relacionar amb el desenvolupament del comerç. Rics propietaris, comerciants i ciutadans honrats de Girona o Barcelona eren els prohoms, pertanyents a les famílies Mitjavila, Usall, Reixach, Rec, Menter o Llorens. Aquests

prohoms s'enfrontaren a l'abat, sovint foren perseguits i empresonats, i algunes vegades abandonaren la població. Sempre tingueren el suport dels capellans (curats) de l'església de Santa Maria dels Turers, construïda gràcies a la vila.

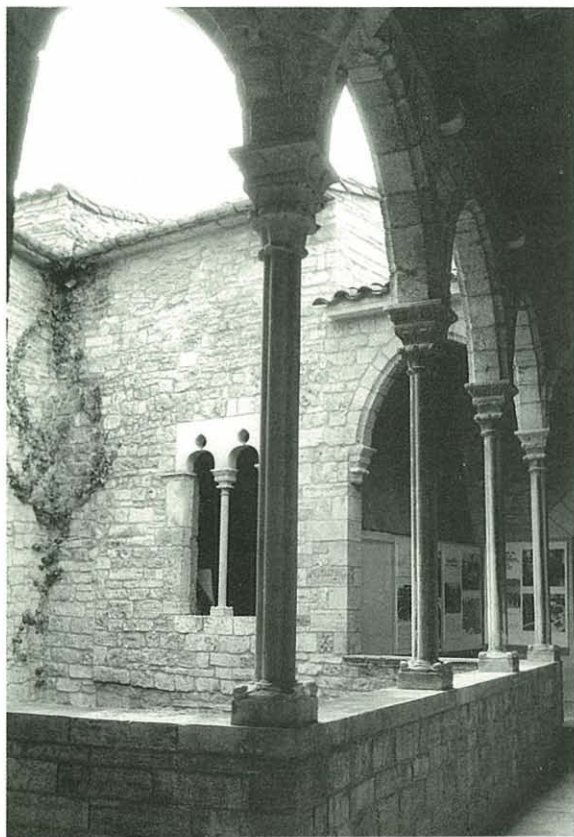
La Pia Almoïna

És un palau gòtic que acull actualment el Museu Arqueològic Comarcal (col.leccions de paleontologia i arqueologia), l'Arxiu Històric Comarcal i el Centre d'Estudis Comarcals. Fins a 1928 fou la seu de l'Ajuntament.

Es formà a partir de dues cases romàniques (del s. XIII amb tota probabilitat), si bé poden haver-hi restes aprofitades d'època anterior.

A partir de l'any 1303 s'hi instal·là el Consell de la Vila o Ajuntament medieval. Des de 1306, per iniciativa de Guillem de Reixach, s'hi fundà també una Pia Almoïna, laica, per a socórrer els mendicants, que coexistí amb l'Ajuntament fins a inicis del s. XIX.

Durant el s. XIV es realitzen importants reformes a l'edifici. S'hi construí una galeria gòtica i l'escala que condueix al primer pis, a més d'una gran sala, avui sala Josep M. Corominas, que es decorà amb noves pintures murals.

Galeria gòtica de la Pia Almoïna.

LA VILA MEDIEVAL

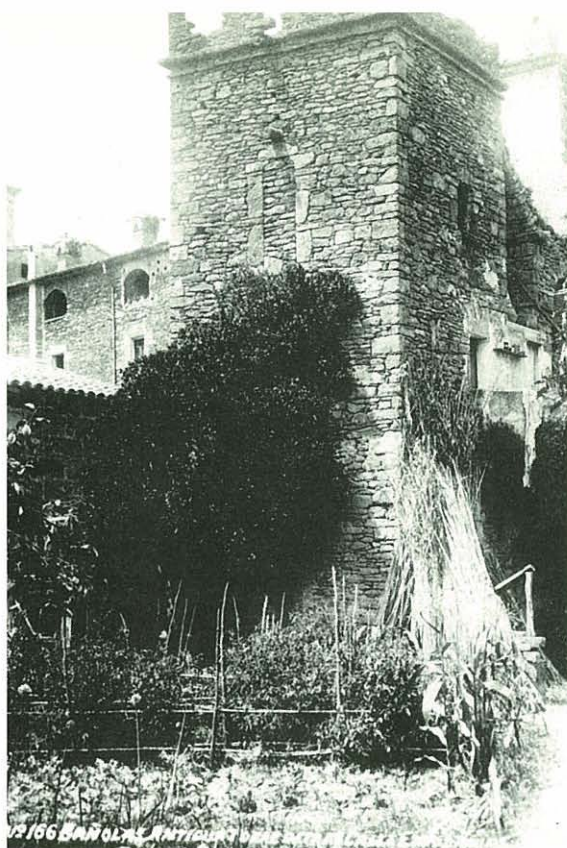
8

26

En el s. XIV la vila de Banyoles tenia unes 318 cases o focs que representaven aproximadament uns 1.590 habitants, dels quals unes 25 famílies eren jueves.

El nucli urbà carolingi del s. IX s'edificà als turons una mica allunyats de l'estany, que formen unes plataformes a diferent alçària on era possible edificar sobre roca, lluny de les insanes aigües estancades i dels aiguats. Eren els turons de l'eix que va del monestir a l'església de Santa Maria dels Turers i d'allí a la plaça dels Turers.

El primer nucli medieval tenia com a centre la pl. de la Vila

Antiga torre de la muralla, situada darrere el carrer de les Escrivanies.

Vella (pl. del Teatre). D'ella en sortia el camí principal, els que arribaven al nord-est i al sud, i el que portava al turó on estava l'església de Santa Maria. Fora d'aquest nucli només hi havia cases disseminades.

La posició del monestir afavoria el creixement en la direcció de ponent. Aquest creixement seguiria l'eix format pels carrers de Baix, pl. de la Vila Vella, Escrivanies, pl. de la Font, Major, pl. Major, Porta dels Turers i pl. dels Turers.

A partir del s. XIV la vila creix a l'interior del recinte emmurallat. L'emmurallament començà l'any 1209 i no acabà fins al s. XV. La vila quedà rodejada de muralles. Les portes es tancaven al vespre i no es tornaven a obrir fins a les oracions de matines de l'endemà.

La muralla, que més aviat era un seguit de tancaments aprofitant les contruccions interiors i els desnivells del terreny, partia del monestir i

seguia el següent recorregut: c/ Era de l'Abat, pl. de la Vila Vella, c/ del Puig, c/ del Puig de Sta. Maria (c/ Església), c/ Nou, c/ St. Benet i tornava al Monestir a través del carrer del Cementiri (c/ St. Roc). Més tard, en créixer la vila, s'amplià i marcava un recorregut més gran: Portal de l'Hospital (c/ St. Roc), Portal de St. Benet (c/ St. Benet), Portal de St. Martirià (c/ St. Martirià, en la zona entre els carrers Mercadal i Valls), Sobraporta (Porta dels Turers), Portal de Girona (a l'alçada del c/ St. Pere), Portal del Forn o d'en

Peraseca, i després del Portal de Besalú o de la Barrera (c/ de Baix) tornava al monestir.

Els habitants vivien en cases amb un hort a la seva part posterior. Estaven bastides amb blocs i lloses de pedra de travertí. La planta baixa es destinava als estables i als treballs artesanals o botigues, el pis a l'habitatge i les golfes a magatzem de gra i farratge. Normalment la propietat de les cases era del monestir i els seus ocupants pagaven una quantitat de diners o de productes del camp.

Interior de l'església de Sta. Maria dels Turers poc abans de l'any 1947.

El temple de Sta. Maria dels Turers

Es va començar a construir el 1269, amb l'autorització del bisbe Pere de Castellnou, i es va acabar vers el 1333.

Fou concebut amb una sola nau, en quatre seccions o tramades, que s'estintolaven en potents contraforts. L'absis i la primera tramada responen a la particular interpretació catalana del gòtic inicial, de la qual són un dels primers exemples. La resta de la nau, construïda per Pere de Torroella, retorna a les solucions arquitectòniques tradicionals del romànic.

La seva estructura ha sofert nombroses modificacions. El cor és de 1570, la nau lateral nord dels ss. XVII-XVIII, la del sud és del s. XIX, igual que el pòrtic neoclàssic de ponent. L'absis és hemidecagonal, amb 7 finestralles. Les vidrieres policromades actuals foren dissenyades per Francesc Figueras i construïdes l'any 1947. La portalada gòtica estava en el mur lateral sud, però fou traslladada a la zona de l'absis el 1864. Està formada per arcs ogivals i un timpà. A l'interior d'aquest hi ha unes pintures murals del s. XIV, sobre el tema de la Crucifixió. El campanar és d'espandanya, en tres pisos decreixents, amb obertura per a dues campanes cadascun.

RECS I MOLINS

9

28

Banyoles fou, des del principi, el mercat de la seva comarca i un centre comercial i industrial. No podia ser un lloc preeminentment agrícola, ja que, a causa dels aiguamolls, els terrenys de la banda sud-est de l'estany no eren gaire propicis ni a l'agricultura cerealista ni a la ramaderia.

En el s. XIV hi havia arquers, mestres de cases (paletes), fusters, ferrers, basters, cardadors, soguers, pedrers, especiers, calceters, daguers, paraires, drapers, teixidors, mercaders, cirurgians, apotecaris, notaris...

Entre els segles IX i XI es

construïren els recs. Primer fou el rec de Palaus o "Dos Rechs" (de ca n'Hort i d'en Teixidor); després, per dotar de la força de l'aigua els molins, el de les Forques (Rec Major) i el de "la Canela sobre los Canyers" (Figuera d'en Xo). Més tard es construí el de Guèmol per regar els camps del pla de Banyoles.

Gràcies a la força de l'aigua

que movia els molins pogué prosperar la indústria. Tenim notícia de l'existència de molins prop del monestir l'any 1017.

En el s. XII Banyoles és un dels principals centres drapers de Catalunya. Els molins es localitzaven sobretot al rec Major. Es disposava d'aigua, matèria tintòria (safrà) i llana (ovelles). Els "draps banyolesos" eren molt famosos

Finestra d'una casa gòtica banyolina, a la placeta de la Font.

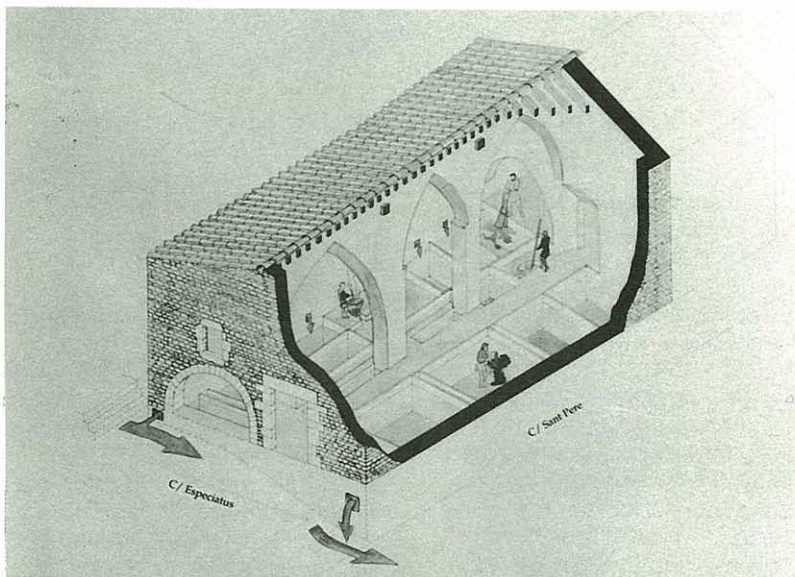
i s'exportaven a tota la Mediterrània.

També en el s. XII aparegueren els primers molins blanquers. L'auge d'aquesta indústria féu possible la compra (1253), per part de la vila, del privilegi del roldor (herba que es molia per a l'adob de les pells). Altres activitats importants eren el tint, els teixits (el 1279 Joan Dusay tenia un obrador) i els molins fariners.

Els rics burgesos i prohoms banyolins posseïen molins i propietats agràries. Guillem de Guixeras, Arnal de Mercadal, Guillem Pere Despujol, Bernat i

Tortosa de Rec (aquest últim amb masos a Porqueres i ciutadà de Girona), Guillem de Reixach (amb masos a Mieres), Jaume de Puig i Pere d'Usall eren propietaris de molins drapers i fariners.

La força econòmica de la població en aquesta època era evident. De Banyoles sorgiren el canvistes d'Usall (membres del Consell de Cent de Barcelona, cambres i banquers del rei), els Mitjavila (mercaders i banquers del rei amb interessos a tota la Mediterrània i a Flandes), i passaren per aquí els Sesfont, rics drapers de Barcelona, originaris de Peralada.

La Llotja del Tint

És un edifici gòtic civil del s. XV, destinat al tint de les robes o teixits de llana que es fabricaven a Banyoles. És a prop de la Pia Almoina, en el barri antic. Originalment era de planta rectangular, d'un sol pis. La coberta, de dues aigües, se sostenia amb tres arcades ogivals situades a l'eix central. L'entrada antiga, situada a la façana contrària del carrer Espectatus, es feia a través d'una gran arcada. Al seu interior hi havia tines excavades a la roca, a banda i banda d'un passadís central.

Els edificis destinats a tints eren alts perquè es produïen vapors insans que calia evitar. Les teles tenyides es penjaven sota la teulada durant el primer assecat. L'aigua de les tines arribava des del rec Major, circulava per elles i anava a parar altre cop al mateix rec. Malgrat el seu nom actual no sembla que hagi estat mai una llotja de contractació, encara que potser era emprada com a edifici gremial.

Dibuix ideal del funcionament del tint medieval, segons J. Bosco Plana.

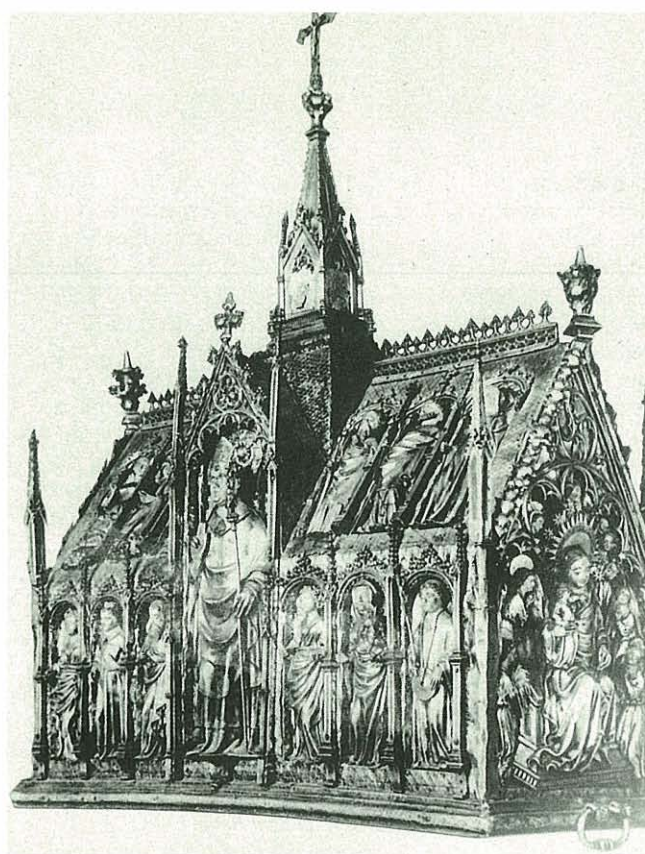
ELS ARTISTES GÒTICS

10

30

L'art gòtic està ben representat a Banyoles. Entre els segles XIII i XV la vila passa per moments pròspers, i això es fa notar en els importants edificis públics, laics o religiosos, que es construeixen en aquesta època. Entre altres cal recordar els de Santa Maria dels Turers, la Pia Almoina, la Llotja del Tint, la plaça Major i nombroses cases de prohoms a la plaça de la Font, a la del Teatre o al carrer Nou.

No són menys importants les obres d'art mobiliar, que s'encarreguen a destacats artistes. Esmementem, de passada, el famós Crist de Banyoles, desaparegut de Santa Maria dels Turers entre

Arqueta de plata de Sant Martí abans de patir el robatori de l'any 1980.

1918 i 1919 i que es troba des de 1922 a la sala gòtica de l'Art Institute of Chicago. Aquesta magnífica talla de noguer, enguixada i policromada, es classifica avui dia com d'estil romànic tardà, de transició al gòtic. Es data com d'inicis o meitat del s. XIII.

Banyoles també és coneguda dins l'art gòtic de Catalunya pel pintor Francesc Solives, nascut en aquesta vila i autor, vers 1480, de l'important retaule de la Pietat de Sant Llorenç de Morunys. De totes maneres,

les dues peces gòtiques que poden considerar-se realment emblemàtiques de la ciutat són el retaule de Santa Maria de l'Escala i l'Arqueta de Sant Martí. De les dues en va realitzar un magnífic estudi Mn. Lluís Constans l'any 1947. Pere Freixas, l'any 1979, va aportar noves dades inèdites de gran interès sobre els autors d'aquestes dues obres mestres.

El retaule de Santa Maria o de Nostra Senyora de l'Escala és obra de Joan Antigó, de l'escola de Girona, entre 1437 i 1439.

És considerada una peça excel·lent, d'entre les millors del gòtic internacional. Fou encarregat per l'abat Pau per 200 florins. Consta de cinc cossos verticals, amb el central buit per a posar-hi una marededéu, que tot primer fou de fusta i més tard se substituï per l'actual d'alabastre policromat (s. XIV).

Els altres cossos estan ocupats per escenes de la vida de la Mare de Déu, per ordre cronològic segons la Llegendaria de Jacobo de Varaggio. El sotabanc, que sosté el retaule, està format per set plafons, amb figures de sants i de la Mare de Déu dels Dolors, excepte el del mig, que és buit perquè allí s'hi posava sempre una Pietat.

*Retaule de Santa Maria de l'Escala (s. XV).
Detall de Sant Benet.*

L'Arqueta de Sant Martírià fou una obra del taller dels Artau (Francesc Artau I i II), realitzada entre 1413 i 1453. Estava perfectament conservada fins a l'11 de gener de 1980, data en què fou espoliada i en què es perderen les seves figures de plata.

L'arca, destinada a contenir l'urna amb les relíquies de sant Martírià, estava feta de fusta, amb aplics i figures de plata repussada. Té la forma d'un temple gòtic, amb una torre central, coronada per una creu. Sota la torre hi havia a cada banda la imatge de sant Martírià beneïnt. A les façanes i als voladissos de l'arca hi havia 24 figures de sants, tots de plata.

31

Les pintures de la Pia Almoïna

A la Pia Almoïna s'han descobert restes de pintures murals gòtiques (segles XIII-XIV) en el primer pis d'aquest palau, tant a la galeria com a la sala Josep M. Corominas. També, dins de les actuals sales de Prehistòria, es localitzaren restes de grafitis medievals sobre estucs, amb figures d'un guerrer a cavall i d'un vaixell amb remes.

Les de la sala Josep M. Corominas eren a l'intradós i sobre els envans que obturaven

els arcs, tant per la part interna com externa, i també sobre la pilastra central, d'on arrencaven. Són fetes en colors naturals: negre, vermell, ocre i blau.

A l'intradós dels arcs hi havia barres a la part inferior, una franja amb motius florals a mitja alçada i altre cop barres a la seva part alta. Per darrere els arcs hi havia cinc franges de pintures, separades per sanefes. Una d'aquestes franges conté figures afrontades dins de zones quadrilobulades. Les figures corresponen a rates, ocells i a quadrúpedes (cèrvids o caprins).

CAIRUTS I RODONS

11

32

Com en altres llocs dependents d'un monestir benedictí, sorgí una divisió en la societat entre els partidaris del monestir i els contraris. A Banyoles s'anomenaren cairuts (quadrats) i rodons.

Els cairuts eren els partidaris del monestir. Aspiraven a conservar els privilegis que aquest tenia sobre el municipi i la parròquia. En canvi, els rodons defensaven la vila i l'església de Santa Maria dels Turers. Pretenien l'absoluta llibertat municipal, restar poder a l'abat i donar més poder religiós a Santa Maria dels Turers.

Els enfrontaments començaren molt aviat, però a partir del s. XIII i fins a l'any 1835 foren molt forts i partiren en dos, durant segles, la societat banyolina.

Les lluites més importants es produïren per la parroquialitat de l'església de Santa Maria dels Turers (la parroquial era la del monestir), pel dret de cementiri i d'enterrar els morts (a Santa Maria només s'hi

podien enterrar els seus capellans), per l'elecció dels càrrecs municipals i per les prerrogatives del poder de la vila.

Sovint s'arribava a l'odi, a la violència, al desordre i a l'assassinat. Un exemple va ser quan l'any 1417, en l'elecció de nous jurats i consellers, l'abat Guillem de Pau amb 100 homes armats féu empresonar els electors assistents a l'acte.

Porta de l'església de Sant Esteve, al començament del s. XX.

El poble se sublevà i contractà alguns mercenaris armats per reforçar la defensa de la vila.

Tots dos bàndols comptaven amb nombrosos partidaris. Se suposa que el bàndol dels rodons era més nombrós i es recolzava sobretot en la

clerecia parroquial (curats de Santa Maria dels Turers) i en els burgesos i artesans. El seu cap visible fou la família d'Ameller.

Formaven els cairuts gent poderosa i rica. Encapçalava el bàndol l'abat i tot el personal del monestir. Els monjos n'eren

l'ànima. També hi havia alguns rics propietaris de terres (com els Puig de la Bellacasa i els Trull), persones tradicionalment vinculades als oficis dependents del monestir (batlles, procuradors, batlles de sac), i a les confraries i aniversaris de l'església de Sant Esteve.

Els Mals Usos

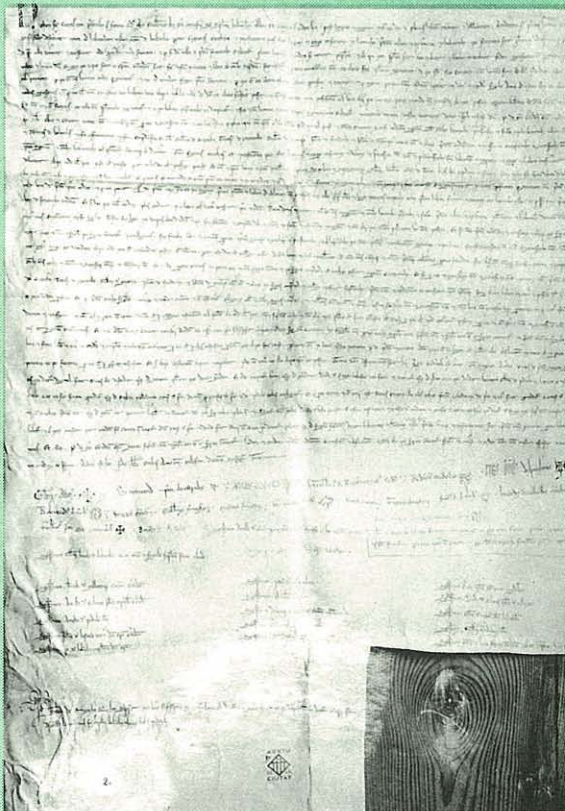
El 30 de setembre de 1263 l'abat Guillem Ramon vengué la redempció dels mals usos al preu de 6.700 sous de terç als representants de la vila.

Els mals usos redimits foren la intestia (el senyor es quedava la meitat dels béns dels morts sense testar), l'eixorquia (l'abat retenia els béns dels morts sense successió legítima) i la cugucia (rebia la meitat dels béns dotals de la muller adúltera).

La redempció només abastà el territori comprès entre l'estany, el Rec Major (fins al carrer de Girona i La Farga) i els Recs de ca n'Hort i de can Teixidor. Els restants masos del terme quedaren exclosos.

La redempció exclouïa bona part dels habitants del terme, només redimia els de la vila, on habitaven els rics burgesos i artesans. Molts pagesos no redimiren els mals usos i la condició remença, que impedia que el pagès pogués marxar del mas, fins al s. XV.

Pergamí on l'abat Guillem Ramon subscriu la redempció dels mals usos a favor de la vila de Banyoles (1263).

EL REPOBLAMENT DE LA VILA

12

34

A partir de mitjan s. XIV començaren a veure's signes de decadència, iniciada amb les mortaldats de la pesta negra (1348). Vingueren també sequeres, plagues de llagosta, guerres i saquejos, i terratrèmols (el de 1428 provocà la caiguda de l'església del monestir i d'altres edificis de la vila).

Entre 1367 i 1598 el nombre d'habitants va créixer molt poc. Es passà de 1.590 habitants a 1.750. El comerç i la indústria, fins llavors tan pròsper, decaigué i molts masos foren abandonats.

En contraposició, el poder de la vila s'anava reforçant i prengué

protagonisme a l'hora d'aturar la decadència. L'any 1457, a proposta dels jurats, l'abat declarà exempts del pagament d'imposicions per cert nombre d'anys els nous pobladors i els veïns que reedifiquessin les cases i masos arruïnats i abandonats. El 1500 els jurats concediren franquícies per 10 anys als nous pobladors. En vingueren molts procedents d'Olot, Girona i altres poblacions.

Després de 1303, any de la Carta Municipal, la vila quedà regida per un Consell de prohoms amb 4 jurats i 10 consellers elegits per sufragi directe dels caps de família de la vila i terme, reunits en una

assemblea sobirana anomenada La Promenada. Més tard, l'any 1358, es creà el Consell General, format només per 30 persones, que s'agregà al govern de jurats i consellers. També es constituí el Consell Estret, amb els jurats (poder executiu) i els consellers (poder consultiu).

Els jurats i consellers eren escollits de les mans o braços. N'existiren tres o quatre, segons l'època. Hi havia la mà major (composta de ciutadans), la mitjana (mercadets), i la menor (menestrals).

Segell dels jurats de la vila, amb la imatge de sant Esteve lapidat al centre. S'utilitzà entre els segles XIV i XVIII.

L'abat podia convocar-los quantes vegades desitgés al monestir. Abans de prendre possessió dels càrrecs juraven fidelitat a l'abat.

Després de l'any 1370, els jurats i consellers triaven 16 persones dels tres braços per formar el Consell General, i aquest nomenava al seu torn els nous jurats i consellers. A partir del s. XV s'emprà els sistema de rodolins (elecció a sorts) ja que abans es feia servir el de cooptació (a dit).

Al s. XVI, el primer de gener de cada any se sotmetien a sort les llistes del Consell General. D'aquest Consell n'havien de sortir nou membres (tres de cada braç). Els nou electors establien la llista dels quatre jurats i sis consellers.

D'aquesta època (1303) data el primer segell municipal, amb la senyera de la vila de fons i un medalló lobulat, figurant-hi la lapidació de sant Esteve, patró del monestir.

Guix pintat representant un conseller assegut. Es trobà a la Pia Almoina.

L'entrada de l'Abat

L'abat com a senyor feudal, en entrar a la vila per primera vegada rebia l'homenatge i submissió dels habitants, després d'haver promès respectar els privilegis de la vila. L'entrada es feia seguint un ceremonial, d'acord amb el compromís subscrit l'any 1267 de pagar 550 sous per comprar una mula per aquesta ocasió.

“En esta solemnidad las autoridades locales y los representantes de las parroquias del abadiato acudían al límite del término municipal, en el vecino pueblo de Mata, donde aguardaban al nuevo prelado, acompañándole después hasta el “Portal de Girona” abierto en la muralla. Acto seguido, atados al freno de la expresada mula unos cordeles de seda de color rojo, tiraban de los mismos los jurados de Bañolas hasta la “Hera de l'Abat”, frente al monasterio, donde les prestaban el consabido homenaje como a su señor jurisdiccional “

CONSTANS, Lluís G.:
Banyoles, pàg. 90. Ajuntament de Banyoles, 1981.

LA VILA I EL TERME

13

*Masia de can Puig
de la Bellacasa.*

36

El municipi de Banyoles, fins recentment, ha estat tradicionalment dividit entre la vila i el terme.

La vila era el nucli interior de les muralles, mentre que es considerava com a terme la part de fora de les muralles, és a dir, els masos, cases i nuclis disseminats.

Als habitants del terme se'ls tractava com un món apart, com a forans. El terme abastava, per fer-se'n una idea, el mas Puig de la Bellacasa, el mas Trull, el mas Prat (Nocaire), el mas Hort, el mas Teixidor, el mas Pujol (Verdaguer), el mas Palau, el mas Riera, les cases d'en Sala

i els veïnats de Lió, Guèmol i Puigpalter. Amb l'expansió urbana cada vegada s'anà reduint més fins a restar inexistent.

Al terme es vivia de manera diferent de com ho feien els habitants de la vila. Eren majoritàriament pagesos que residien en terres disperses o en masos. Un mas era un territori que menava una família i comprenia la casa d'estatge, la cort, l'hort annex, les terres i les vinyes. Conreaven vinyes, arbres fruiters, blat, ordi, civada, mill, cànem, lli i llegums. Criaven vaques, bous, porcs, muls, cavalls, xais i aviram. Pagaven, en festivitats assenyalades de l'any, unes

prestacions senyorials a l'abat, o altres oficis dependents del monestir, per llurs terres i cases. Solien ser treball personal, gallines, ous o altres espècies.

La distinció entre dins de la muralla o fora de la muralla provocà una diferència en l'estatus social dels habitants d'un o altre lloc. Sovint els del terme no gaudien dels mateixos privilegis que els de la vila. Només pagaven certs impostos quan entraven i compraven dins. Contribuïen igual que els forans.

Els privilegis aconseguits pels prohoms de la vila no sembla que beneficiessin especialment

els altres, ans al contrari els deixaven de banda i exclòien. La redempció dels mals usos no incloïa molta part de la gent del terme. Els prohoms només es preocuparen de sostreure's ells i els habitants de la vila de la condició remença, mentre que molts pagesos encara mantenien aquesta condició. L'any 1370 els homes de la vila van pagar per no acudir a la guerra, però n'exceptuaren els residents fora.

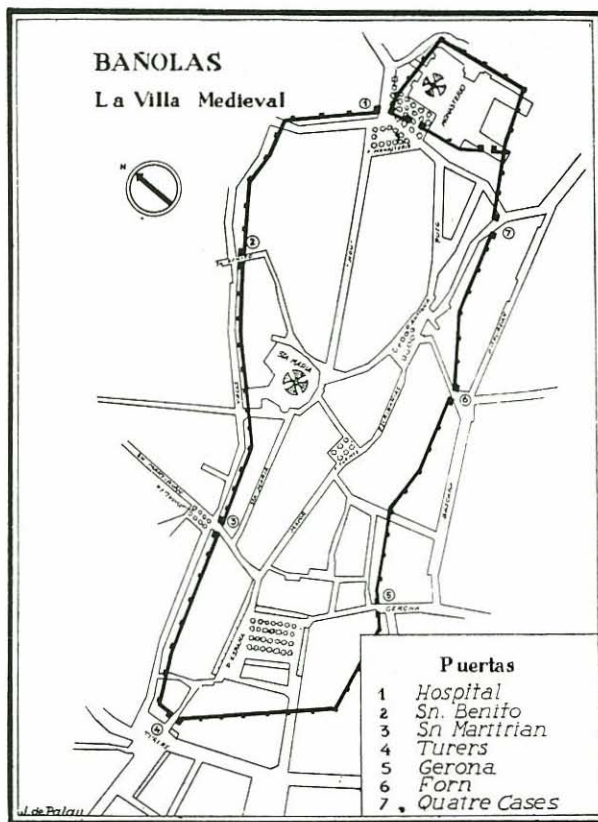
Alguns pagesos rics, amb propietats al terme, residien a la vila, o eren ciutadans d'altres viles, per poder conservar terres i sostreure's als impostos i inconvenients de la jurisdicció de l'abat. Si llogaven una casa i hi vivien pocs dies cada any se'ls considerava ciutadans. Així podien accedir a la plena llibertat.

Aquesta diferència provocava a vegades lluites. En el s. XIV s'enfrontaren els homes de la vila contra els pagesos de l'abat. Els de la vila sostenien que els pagesos havien de pagar les obres de la muralla, ja que s'hi refugiaven en temps de guerra. En canvi, els pagesos al·legaven que ja havien treballat en els murs exteriors que cenyien el monestir i no volien pagar més. Finalment, acordaren contribuir.

Ben aviat, el terme aconseguí

una representació pròpia. L'any 1450 hi hagué una concòrdia entre la vila i els pagesos de la parròquia. A resultes d'això, els pagesos del terme elegien un obrer (encarregat) de l'església de Santa Maria dels Turers. Segurament tingueren una representació més o menys informal. En el s. XVIII dos regidors representaven el terme a l'Ajuntament, un pagès

propietari i un altre masover. També constituïren la confraria de Sants Abdó i Senén a l'església de Santa Maria dels Turers. En el s. XIX, un alcalde de barri els representava. Actualment, pel juliol, se celebra la festa del Terme, dedicada als sants Abdó i Senén, anomenats popularment sant Nin i sant Non.

Dibuix de la vila emmurallada. La muralla marcava el límit entre la vila i el terme.

LES NOVES CONGREGACIONS

14

38

Fins ben entrat el s. XVI cap orde religiós diferent del de Sant Benet pogué instal·lar-se a Banyoles. L'abat i els monjos del monestir benedictí de Sant Esteve, com a senyors de la vila, no permeteren que se n'implantés cap altre.

L'any 1583, la Universitat (Ajuntament) aprofità que indirectament era l'encarregada de la capella del puig de Sant Martirià per a convidar-hi els frares caputxins. Aquests, de l'orde de sant Francesc, solien dur barba llarga i l'hàbit de color xocolata. Ja feia temps, des del s. XIII, que els franciscans predicaven a l'església de Santa Maria dels

Turers per la quaresma. Amb la seva vinguda, la Universitat intentava buscar un nou contrapès al poder religiós del monestir.

El caputxins construïren un convent en el puig de Sant Martirià. Els primers foren fra Salvi Forest d'Hostalrich, fra Bonaventura de València, fra Antony de Castelló i fra Domingo de Castella. El monestir els deixà venir, però sempre que es dediquessin només a predicar i a atendre els moribunds.

Els prohibí residir prop de la vila, enterrar en el cementiri del convent i constituir aniversaris o altres confraries a la seva

La placeta dels Estudis. Al costat esquerre hi ha l'edifici del Museu Darder, on abans s'aixecà el convent dels pares servites.

església. Aviat, el 1625, la Universitat suplicà llicència al General dels caputxins a Roma per a edificar un convent més a prop, però no hi reeixí. Uns tretze anys després foren substituïts pels pares servites.

El 28 de juliol de 1638 arribaren dos pares servites. Se'ls lliurà l'església, les cases i el monestir dels caputxins. Els servites, servents de la Verge Maria, és un orde religiós fundat en el s. XIII segons la regla de sant Agustí. Es dedicaren a la pregària, a

l'estudi i a la devoció de la Mare de Déu dels Dolors, i ocasionalment feren de mestres. Fundaren la Congregació de la Mare de Déu dels Dolors. Com els caputxins, també intentaren residir a la vila. L'any 1674, l'abat i els monjos els feren fora d'un nou convent que mantenien en unes cases del carrer del Born. Inevitablement hagueren d'estar-se al convent de Sant Martirià. El 1787 hi vivien unes 17 persones: 10 professors, 2 novicis, 4 llecs i 1 criat.

Durant la Guerra del Francès (1808-1814) foren expulsats del seu convent per les tropes napoleòniques i es dispersaren

per la vila i els masos de la comarca. Després d'aquesta guerra, i amb el convent enderrocat, n'hagueren d'edificar un de nou a l'interior de la població.

Primer intentaren fer-ho a l'antic quarter de cavalleria situat als Turers, però finalment, l'any 1817, beneïren les quatre primeres pedres d'allò que seria la nova església i convent, a l'actual Museu Darder. La nova església era d'estil greco-romà i constava d'una nau amb algunes capelles laterals. Residiren a Banyoles fins que, igual que els monjos del monestir, foren exclaustrats, l'any 1835.

El Convent Vell

Al puig de Sant Martirià també se'l coneix popularment com el del Convent Vell. Segons la tradició fou aquí on les relíquies de sant Martirià volgueren quedar-se per sempre més a Banyoles. En el s. XII hi havia una capella dedicada al sant.

Des del s. XIV molts devots hi peregrinaven. En un principi, s'encarregaven d'aquesta capella representants de la vila i del terme. Més tard, se'n feren càrrec els frares caputxins, que hi aixecaren un convent.

A partir del 1638 foren substituïts pels pares servites.

Durant la Guerra del Francès, l'exèrcit napoleònic hi construí un fort, el Fort de Sant Martirià. Finalment, l'agost de 1810, per ordre d'un coronel de l'exèrcit espanyol, fou enderrocat. Actualment només hi queden les restes de les edificacions.

Ruïnes del Convent Vell al puig de Sant Martirià.

ELS MENUTS DE BANYOLES

15

40

Entre els segles XVI i XVII la inestabilitat política i social era molt marcada. Les continuades guerres deixaren les arques municipals exhaustes. El Comú es veié obligat a demanar al rei la facultat de poder emetre moneda per pagar els deutes i consolidar les muralles. D'aquesta manera, es bateren els Menuts i les peces de cinc sous i de cinc rals.

L'any 1599 Banyoles rebé, del rei Felip III, el privilegi d'encunyar els Menuts que tenen aquest nom per la seva poca grandària, uns 12 mil·límetres de diàmetre, i per tractar-se d'una moneda corrent, diner de billó, i de baixa llei. És de coure amb un petit percentatge d'argent.

Revers d'un Menut de Banyoles. Es veu clarament el cap de frare que serví de contrasegellat.

Aquest privilegi, l'havien sol·licitat la Universitat (Ajuntament) i l'abat conjuntament, moguts per la necessitat de reconstruir les muralles i pagar els deutes calculats en 15.000 lliures. Només es donà permís d'encunyar moneda per valor d'aquesta quantitat. Solament podia circular a Banyoles i a la sots-vegueria de Besalú. Per a poder batre la moneda fou necessari comprar dues cases al carrer Sant Pere, que eren propietat de l'apotecari Benet Anglada, i s'encarregà al mestre argenter Pere Stivill el control de la seva fabricació.

L'encunyació començà l'any 1600 i acabà el 1605, quan la gran quantitat de moneda falsa forçà el municipi a renunciar al dret de fabricar-ne més. Tot i així, se'n va fer més quantitat de la permesa pel privilegi, ja que se'n feren per valor de 47.000 lliures. Per a diferenciar les autèntiques de les falses, que havien de ser destruïdes, fou necessari contrasegellar els Menuts autèntics. Com a contrasegellat s'elegí un cap de frare, segurament per influència del monestir.

Als Menuts, a la cara principal sempre hi figura el cap del rei

Felip III. Del revers hi ha dues modalitats. En una apareixen desunides les línies de l'angle superior de l'escut d'armes de Banyoles i en la seva obertura hi figura la lletra B (distintiva de la ciutat). En l'altra, la lletra B es troba dins l'escut d'armes i les línies de l'angle superior de les armes estan unides.

L'altra ocasió en què Banyoles tornà a encunyar moneda pròpia fou durant la Guerra dels Segadors. Les exigències de la guerra feren imprescindible emetre monedes per poder fer front a les despeses extraordinàries. Les peces, d'argent, són les de cinc rals i les de cinc sous.

Es fabricaren l'any 1641. A la cara principal totes porten la llegenda de Principat i l'escut de Catalunya. El revers de les de cinc rals varia. En unes hi ha una creu amb l'escut d'armes del municipi al mig i, en les altres no hi figura aquest escut. Les monedes de cinc sous són com les de cinc rals amb l'escut d'armes al centre. Es desconeix si hi havia altres tipus de monedes i quantes se'n fabricaren. De totes maneres, se suposa que es deixà de batre'n abans de l'any 1642.

Revers d'una moneda de cinc sous amb l'escut de Banyoles al mig.

El bombardeig de 1655

A les acaballes de la Guerra dels Segadors, un xic abans de la signatura del Tractat dels Pirineus entre Espanya i França, Banyoles fou bombardejada ferotgement per les tropes espanyoles del general Diego Caballero.

L'any 1654 les tropes franceses, en una de les seves moltes incursions, ocuparen la vila i s'hi feren forts fins a l'any 1655. El 28 de juny d'aquest mateix any, les tropes espanyoles bombardejaren insistentment les zones fortificades, sobretot el monestir i l'edifici de la Pia Almoïna.

De resultes d'això, fou volat el campanar i enderrocada la part que es conservava del primitiu claustre romànic del monestir. Els danys es varen calcular en 27.600 lliures catalanes. També a la Pia Almoïna les bales de canó causaren molts danys, destrossaren una part de la seva galeria gòtica i obturaren el seu pou. La seva excavació, l'any 1958, va proporcionar una magnífica sèrie de ceràmica catalana (segles XIV-XIX), que fou restaurada per Joan Alsius i Malagelada.

BANDOLERS I ABATS

16

42

La societat del s. XVII tenia de denominador comú les rivalitats entre nobles. La misèria i l'empobriment de petits nobles i camperols va portar al fenomen del bandolerisme. Les parcialitats, afavorides per les jurisdiccions senyorials, acabaven sempre en bregues i aldarulls.

L'abat de Banyoles també s'hi va veure immersit, i utilitzava el bandolerisme per a atemorir els representants de la vila i mantenir els seus privilegis. Es creà una situació violenta per ambdues parts.

Les lluites intestines es produïren durant tot el s. XVII.

*Escut nobiliari de
l'abat Antoni de
Cartellà, assassinat
l'any 1622.*

L'any 1613 fou pròdig en morts: l'assassinat del monjo sots-diacon Bernat Coronas, a la nit, d'un tret de pedrenyal al pit; i la mort del batlle (oficial de justícia de l'abat) Montserrat Vinyes d'un tret "que le tiraron estando sentado en la puerta de su tienda" els homes del bandoler Joan Artigas, àlies Tixaire.

El 1621 tornaren les morts violentes: morí a casa seva "escolantse de una estocada" el notari Cristobal Crivallés. Un any després assassinaren l'abat Antoni de Cartellà mentre dormia.

L'assassinat de l'abat Cartellà passà quan els enfrontaments

entre la vila, Santa Maria dels Turers i el Monestir pel dret a enterrar en cementiri propi estava en el punt culminant i l'abat excomunicava tots els seus contraris.

Es produí l'explosió d'un barril de pólvora col·locat sota el llit de l'abat. La forta explosió no va immutar ningú. La meitat del portal de la casa abacial quedà enderrocada, com també la quadra i la cambra on dormia l'abat, que quedà sepultat per la runa. S'obrí una causa molt confusa, ja que el Senyor de Tortellà havia enviat un avís a l'abat perquè aquella nit no

dormís al convent. Els culpables oficials foren tres monjos, tot i que en un principi s'arrestaren destacats representants de la vila.

El 1624 hi hagué batusses entre l'abat, els monjos i els seus vassalls contra els representants de Santa Maria dels Turers pel dret a guardar les claus de l'església (les guardava el monestir, ja que la seva era l'església parroquial). En aquells moments tothom anava armat. Es produïren morts violentes als carrers fins al 1669: la mort del botiguer Benet Vallocella d'un tret de pedrenyal (1626), l'assassinat del batlle de dos trets de pedrenyal, l'un a la porta de casa seva i l'altre al lliit (1640), la mort del monjo dispenser "de una escopetada li tiraren dins lo monestir prop de la cuina" (1651).

L'abat intervingué a favor de bandolers en alguna ocasió. Quan el famós bandoler Joan de Serrallonga fugí cap a França portava una carta de recomanació de l'abat Antoni de Mantilla.

Entre 1676 i 1688 l'abat Antoni de Planella i de Cruïlles se serví de manera més directa dels bandolers per a enfrontar-los als representants de la vila. Es cometeren actes delictius i el batlle no volgué administrar

justícia "per esser los delinqüents de casa del Senyor Abat".

Un dia de mercat de l'any 1681, Josep Cudinach de Mieres, amb quatre o cinc homes més de mala vida, anaren a la plaça abrigats amb capes i dues pistoles cada un. El batlle digué

que eren homes seus i que els havia donat llicència per a portar pistoles. Aquests bandolers van voler matar Francesc Buigues (notari), però no pogueren. Finalment, escaparen disparant trets de pistola i s'amagaren a l'església del monestir. El batlle els deixà escapar.

Portal de l'abadia del monestir de Sant Esteve de Banyoles (s. XVIII).

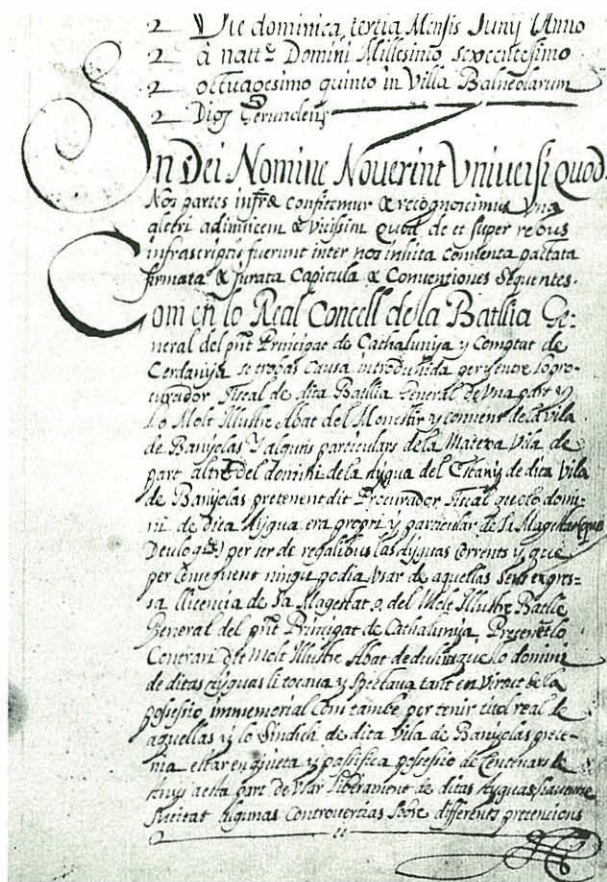
LES LLUITES PER L'ESTANY

17

La possessió de la propietat de l'estany representava controlar la indústria i els regadius. Ja en el s. XIV l'abat prohibia pescar a l'estany i als recs sense el seu consentiment.

Fins al s. XVII l'abat cobrava censos per la utilització de les aigües de l'estany, pels molins i per regar. Aquest segle l'abat Antoni de Planella intentà fer pagar per l'aprofitament de l'aigua. La vila argumentava que feia cent anys que n'era propietària.

Els enfrontaments començaren abans de l'any 1678. El monestir i la vila deien que en tenien la propietat i buscaren l'arbitratge del rei. Aquest donà

Primera pàgina de la Concòrdia sobre les aigües de l'Estany (1685).

la raó a l'abat, però deixant constància que la propietat era reial i que l'abat només en tenia l'emfiteusi (arrendament indefinit).

El rei, que mirava d'incrementar els seus ingressos, l'oferí al millor postor. Finalment la concedí al monestir després de manar que no es tingués en compte una oferta de la vila superior a la del monestir. La concessió de l'estany a la vila hauria anat en contra del sentit

de protecció entre senyors feudals (entre el rei i l'abat).

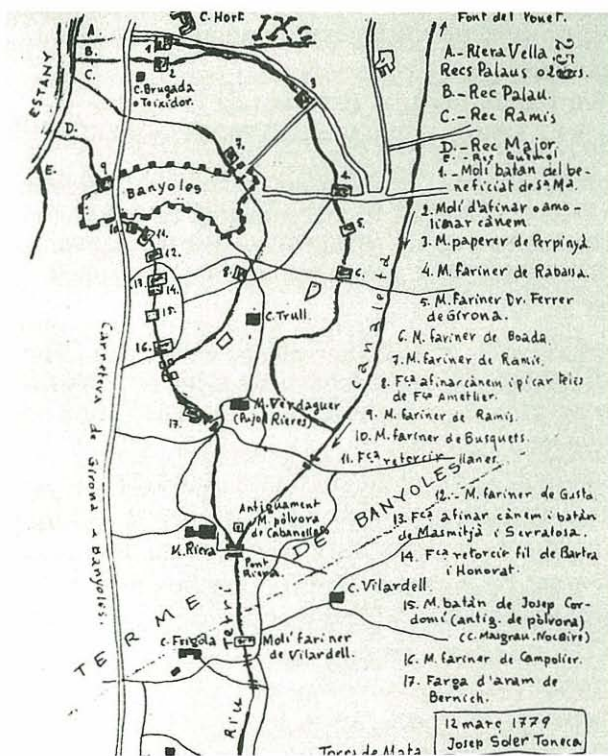
El 3 de juny de 1685 se signà la Concòrdia sobre les aigües de l'Estany. El monestir creà una subemfiteusi a la Universitat (Ajuntament). D'ara endavant, només es podia disposar d'aigua amb el permís de la Universitat. El monestir pagaria al rei 100 lliures i a canvi rebria de la Universitat 91 lliures, 8 sous i 3 diners cada 3 de juny.

En la Concòrdia, l'abat es reservava la facultat de regar les terres del monestir i fer servir l'aigua sense pagar. També mantenia el dret a cobrar d'alguns molins (fariners, drapers, polvorers i altres) existents fins aleshores i continuava cobrant, per l'aprofitament de l'aigua, els censos que pagaven alguns particulars. Així mateix, disposava del dret de barca a l'estany.

S'establí que els molins que es construïssin a partir de 1685

necessitarien el permís de la Universitat, es prohibí construir més molins fariners i no es podia regar cada dia en els recs on hi havia molins, sinó només els dissabtes i vigílies de festes a partir de la una del migdia fins a les dues de la nit de l'endemà diumenge.

L'existència de la Concòrdia, i la interpretació donada en el procés desamortitzador del s. XIX, feren possible, en tenir la Universitat el domini útil, que ara l'estany pugui ser un bé comunal.

Dibuix dels recs i dels molins l'any 1779.

El Batlle d'Aigües

La figura del Batlle d'Aigües es creà en la Concòrdia de 1685. Vigilava l'aprofitament de l'aigua de l'estany i els plets derivats dels seu ús entre particulars. Controlava el cobrament dels censos de les aigües per després poder pagar a l'abat, ja que fins llavors molts veïns no contribuïen.

Per nomenar-lo s'extreien a sorts tres persones, una de cada mà o braç, el primer dia festiu després d'any nou.

Més tard, l'abat elegia d'aquesta terna el Batlle d'Aigües. També es nomenava, d'una terna proposada per la Universitat, un assessor, doctor en dret, per ajudar el batlle en les qüestions legals.

El primer Batlle d'Aigües, elegit el 1686, fou Martirià Hort (pagès propietari). Amb més solemnitat, amb intervenció del notari, s'escollí el segon, el 1689, resultant elegit Rafel Verdera.

Aquest sistema d'elecció no va durar gaire, perquè després del Decret de Nova Planta era triat, com la resta de càrrecs municipals, per la Reial Audiència i més tard, com en l'actualitat, seria un regidor de l'Ajuntament.

GREMIS I CONFRARIES

18

46

La gent dels oficis creà els gremis i confraries per defensar llurs interessos materials i espirituals.

A Banyoles necessitaven el permís de l'abat per a constituir-se i, fins al s. XVIII, se'ls obligava a tenir la seu a l'església de Sant Esteve.

Els menestrals del mateix ofici es reunien a la capella de l'església on tenien la seu. Pagaven una petita suma anual amb la qual ajudaven els treballadors vells o malalts, llurs vídues i llurs filles, les quals rebien un dot. Mantenien enceses les llànties a la capella del seu sant patró, celebraven la festivitat pròpia,

acompanyaven el viàtic i els cadàvers dels membres del gremi, i portaven la bandera, els cordons o les torxes de la confraria en les processons.

Els confreres es dividien en mestres, jornalers i aprenents. Resultava imprescindible tenir casa i família a la vila. Imposaven limitacions a l'intrusisme professional i controlaven la quantitat i qualitat dels productes. Les regien normalment dos pabordes, renovables cada any, i dos oïdors de comptes (comptables).

A la vila existien les confraries dels sabaters, blanquers i assaonadors; la dels sastres i

calceters; la dels teixidors de lli i llana; la dels ferrers, serrallers, calderers, traginers, fusters, mestres de casa (paletes) i soguers; i la dels paraires i fabricants de llana.

En el s. XVIII, en perdre poder l'abat, moltes d'elles passaren a tenir la seva seu a l'església de Santa Maria dels Turers.

La majoria foren fundades abans del s. XVI. Tenien llurs sants patrons: sant Marc i sant Crispí els sabaters i blanquers; sant Martí i santa Llúcia els sastres i calceters; sant Eloi els ferrers, fusters i mestres de casa; sant Joan Baptista els

Imatge de santa Llúcia, a la dreta, patrona de la confraria dels sastres i calceters.

paraires. El patró dels teixidors de lli i llana, confraria més tard dividida en dos, fou sant Esteve. Posteriorment, els teixidors de llana tingueren sant Antoni Abat i els de lli els sants Fèlix i Just.

La de paraires i fabricants de llana era una de les més riques, ja que posseïa un molí retorcedor i un estricador.

Les confraries desaparegueren en el s. XIX, però la seva experiència serví als treballadors i artesans a l'hora d'organitzar-se en societats mutuals i obreres. No és cap casualitat que al final del

Els sabaters

La Confraria de sabaters, blanquers i assaonadors veié aprovades, l'any 1599, per l'abat Bartomeu de Montagut i Vallgornera, unes noves ordinacions on es reglamentaven les condicions d'ingrés, els òrgans directius, els drets i obligacions i s'imposaven sancions als infractors.

... "Item que ningun sabater ni

assaonador no puga tallar, cosir ni solar sabates dins la present vila ni termens de aquella fora de sa casa (...) Item, que no sie ningun sabater ni altre persona no habitant de dita vila y axi o altrament no confrare de dita vila (...) no gose ni presumesca vendre sabates en gros ni a menut ni altrament en la present vila exceptats los dimecres y dies de fira de dita vila."...

Pergamí del 21 d'agost de 1599.
Arxiu del Monestir de Banyoles.

s. XIX, els obrers més ben organitzats fossin els blanquers, els treballadors tèxtils i els paletes.

Plaça de les Rodes al final del s. XIX. Les rodes de l'esquerra servien per a fer cordes de cànem.

DE PLET EN PLET

19

48

En el s. XVIII els barons (senyors) per neutralitzar els intents del municipi d'alliberar-se totalment de la tutela feudal seguiren l'estratègia de pledejar periòdicament en contra de l'Ajuntament, sovint per causes insignificants de recuperació de drets i exaccions discutibles o ja caducades.

No és estrany, doncs, que en el s. XVIII, quan el poder de l'abat i del monestir estava en plena decadència, hi hagués tot un reguitzell de plets entre el monestir i la vila.

En el s. XVII els jurats sol.licitaren l'annexió de Banyoles a la corona a canvi

d'una indemnització econòmica a l'abat. Des de 1723 es pledejà perquè la població demanava el traspàs de la jurisdicció abacial a la reial. Volia dependre del rei i no de l'abat. Aquest plet per la jurisdicció durà gairebé tot el segle, fins a la desaparició del monestir. L'any 1751, els habitants, malgrat les interferències dels monjos, havien recaptat 28.000 rals de billó per alliberar-se. L'any 1784 demanaren el segrest temporal de la jurisdicció de l'abat. S'intentava d'aquesta forma que deixés d'exercir el seu poder fins a la conclusió del plet. Sistemàticament, però, la Reial Audiència concloïa a favor del Monestir.

Una altra font de plets va ser per l'elecció dels regidors. El Decret de Nova Planta acabà amb els privilegis municipals i l'Ajuntament quedà format per un alcalde (batlle) i cinc regidors. El càrrec d'alcalde durava dos anys i el de regidor un. L'Ajuntament presentava una terna d'individus a l'abat, que decidia amb el consentiment últim de la Reial Audiència. L'any 1766 el rei Carles III aprovà l'elecció pels veïns de dos càrrecs (síndic personer i diputat del

L'antiga carnisseria de l'abat era situada a la plaça de la Vila Vella (actual plaça del Teatre), a la tercera casa a l'esquerra de la fotografia.

comú) que normalment solien ser contraris al poder abacial.

L'any 1750 es produí un avolat popular contra els regidors, perquè no s'estava d'acord amb la manera d'escollir-los. Quasi tots els veïns s'hi veieren implicats, es repicaren campanes i s'escoltaren crits en contra dels "botiflers".

L'any 1761, l'abat Ignasi de Francolí no acceptà la terna proposada. La corporació no va voler cedir. La Reial Audiència donà la raó a l'Ajuntament.

L'abat rebutjava sistemàticament les ternes fins que els proposats fossin favorables als seus interessos. L'any 1785 negà repetidament l'aprovació del batlle proposat per l'Ajuntament. Al·legava defectes i inhabilitacions. Finalment, la Reial Audiència l'autoritza a nomenar directament els regidors.

El 1788, el rei Carles III lliurà despatx a l'alcalde major de Girona perquè procedís a Banyoles a la insaculació (elecció a sorts) dels càrrecs, tal com es feia a les poblacions on els conflictes electorals i el desgovern resultaven irresolubles.

Paral·lelament s'obriren altres plets. El de la parroquialitat i pel dret a cementiri (es decidia

si l'havia de tenir Santa Maria dels Turers o Sant Esteve), pel dret d'elecció dels predicadors de la quaresma a l'església de Sta. Maria i pel dret exclusiu del monestir a tenir forn i carnisseria (la vila en el decurs dels segles havia obert forns i carnisseries del Comú). En el cas de la parroquialitat, el 1757, el Tribunal romà de la

Rota sentenciava que s'havia de retornar al monestir.

El monestir plantejà tots els plets que va poder per desviar l'atenció i els recursos econòmics del poder municipal buscant que renunciés a mantenir els dos plets més importants: els de la jurisdicció i el de l'elecció de regidors.

Portapau, símbol dels jurats de la vila. Es portava a l'ofici de la Festa de la Mare de Déu d'Agost.

L'AUGE INDUSTRIAL I DEMOGRÀFIC

20

*Lloc on hi havia
l'antiga fàbrica de
xocolates Torrent,
fundada en el
s. XVIII.*

50

Després d'uns segles de davallada s'inicià, en el s. XVIII, una forta expansió demogràfica i industrial. La població passà dels 1.000 h. que tenia l'any 1717 als 3.708 del 1787. El creixement demogràfic es degué fonamentalment a la immigració, tant de gent de la comarca com de fora d'ella.

L'activitat manufacturera experimentà un considerable auge. Banyoles era una de les primeres viles de les comarques gironines en la producció de teixits de cànem. L'altre producte important era el lli, mentre que la tradicional indústria de la llana estava en franca decadència.

S'elaboraven teles fines d'holanda i robes (tendes de campanya, folres i camises) per a l'exèrcit espanyol de les colònies americanes. També hi havia tints, molins de paper, una farga, molins fariners i blanqueries. El 1777, s'instal·là la primera fàbrica d'indianes (de cotó).

Els sectors del cànem i del lli estaven en mans de negociants o comerciants que donaven la feina als teixidors de la vila i als pagesos de la comarca. Les dones i els nens tenien un paper molt important, ja que es filava i teixia en les cases particulars (a domicili). Per això els telers, tot i ser propietat dels negociants, no estaven

concentrats en un sol local sinó molt dispersos.

Els teixidors eren assalariats que sovint conreaven alguna parcel·la de terra prop de la vila per completar llurs ingressos. Així mateix, el pagesos feien treballar la família filant en èpoques d'inactivitat al camp. Es calcula que aquesta indústria donava feina a unes 400 persones repartides per tota la comarca.

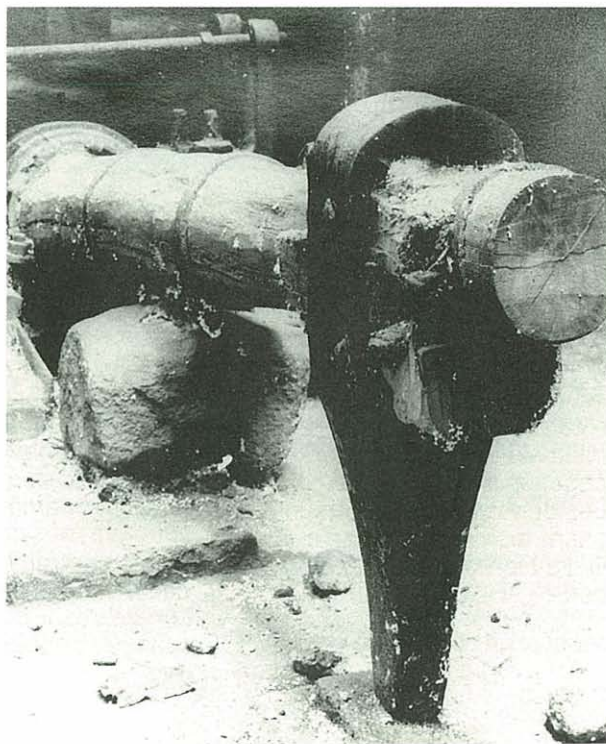
El cas contrari eren el sectors de les mitges i del cotó, que estaven controlats per veritables fabricants.

Això implicava la concentració de telers en un únic local. Francesc Ametller, Josep Fages, Francesc Masmitjà i Francesc Lleopart (aquest últim d'origen francès) eren d'aquesta mena de fabricants. Els tres darrers arribaren a fundar una companyia per a fabricar cotó amb 20 telers. Pel que fa a Francesc Ametller, l'any 1743 posseïa 22 telers per a teixir teles fines i 6 per a teles d'estopa i sacs, i donava treball a 12 mestres teixidors, 5 fadrins teixidors i 7 aprenents.

Els negociants i fabricants de

Banyoles intentaren cercar nous mercats. Així, el 1784, Joseph Antoni de Perpiñà de Vilosa proposà crear una companyia que comercialitzaria els teixits de canem cap a Amèrica i a canvi portaria primeres matèries.

La majoria de la població, més del 50%, eren artesans, mentre que la població dedicada a l'agricultura no depassava el 30%. Molts oficis eren exercits per gent immigrada: els negociants eren originaris de Tortellà; els ferrers, de Besalú; i els mestres de casa (paletes),

Martinet de la farga d'aram.

La Farga

L'actual Farga data de l'any 1685, quan el Batlle General de Catalunya atorgà a la Universitat la facultat de fabricar una farga d'aram. De seguida es construí en terrenys del "Mas Pujol de sas Rieras" (Mas Verdaguer). El juliol del mateix any de la concessió s'arrendà a Joan Alsina.

Pocs anys després, el 1703, es vengué a un peroler de Borgonyà anomenat Miquel Bernich, juntament amb la casa i l'hort. Finalment, fou adquirida per la família Escatllar, que la mantingué en funcionament fins als 50 d'aquest segle.

Utilitzava les aigües del Rec Major per a fer girar dues rodes hidràuliques que movien els martinets (malls).

serradors, calderers i fabricants de cotó provenien de França.

Els pagesos, la majoria sense cap propietat, conreaven la terra amb bous, si eren prou rics. Cultivaven blat, ordi i civada, però també una planta destinada a la indústria com era el canem. Cap a la fi de segle la població pagesa va créixer en haver-hi un estancament industrial.

ELS PRIMERS EIXAMPLES

21

52

Al principi del s.XVIII la vila mantenia la seva forma urbana heretada de l'època medieval. Fins llavors, el creixement demogràfic no havia obligat a trencar els límits de l'antiga muralla. De totes maneres, existien algunes cases i masos a extramurs, situades preferentment en els camins que portaven a la plaça Major, i molins prop dels recs per a aprofitar-ne les aigües. L'expansió econòmica i l'arribada de molts nouvinguts portaren la necessitat de construir noves cases i edificis industrials.

Els primers eixamples urbans seguiren dos eixos principals

*Cases del carrer
d'Ameller
(s. XVIII).*

que eren el del monestir fins a la carretera de Mieres i el que resseguia l'antiga carretera de Girona cap a Besalú. En aquests dos eixos es construïren la majoria dels nous barris. En canvi, no experimentà cap creixement significatiu la zona que des del monestir anava cap a la carretera de Vilavenut.

En l'eix monestir-carretera de Mieres es trencà el límit de l'antic Portal dels Turers i nasqueren nous carrers seguint

el camí que portava a Guèmol. D'aquesta manera, es formaren la plaça dels Turers, el carrer dels Turers (c/ Gran), el de la Divina Pastora i el de Sant Esteve.

També es començà a habitar el carrer del Canat, el de la Rambla i el de l'Estany (actual Vallespirans). Aquesta zona quedava més marginada i fora de la plaça Major, centre de la vila, on vivien els grups benestants. Per això fou ocupada per pagesos,

jornalers, artesans i treballadors amb pocs ingressos econòmics.

L'altre eix de creixement era el que seguia l'antiga carretera de Girona a Besalú. Fins a l'any 1852, quan s'obrí la nova carretera, aquesta passava per l'actual carrer de Girona, continuava per la plaça Major, pel carrer del Mercadal, travessava el portal de Sant Martirià i després transcorria fora de la muralla. Per la banda del carrer de Girona les construccions van saltar fora del portal de Girona. Però és a la banda del carrer Sant Martirià on s'edificà més.

A resultes d'això es formaren els carrers Sant Martirià (on al final de tot s'hi construí el cementiri municipal), el carrer Sant Antoni, el carrer de la Canal i el carrer dels Valls. Anaren a viure en aquesta zona sobretot artesans.

Prop del monestir es construí el carrer de l'Ameller. Aquest barri fou edificat en terres propietat del fabricant Francesc Ameller, ja que desitjava donar casa als teixidors que treballaven per a ell. Per aquesta raó totes les cases solen tenir una mateixa forma i dimensions. Hi havia un soterrí amb sortida a un hort, una planta baixa on es col·locava el teler, un entresolat per al menjador-cuina, un pis on hi havia el dormitori i unes

golpes on s'assecaven les teles.

Un altre cas semblant és el dels carrers dels Turers, Divina Pastora i Sant Esteve. Aquí les terres eren propietat dels Aniversaris de l'església de Sant Esteve del monestir. Els Aniversaris posseïen moltes terres i alguns masos gràcies a les donacions fetes per particulars per a dir misses pels difunts o per adquisicions posteriors.

En el s. XVIII l'expansió urbana féu més rendible arrendar trossos de terra per edificar-hi cases que no fer-ho per

conrear. D'aquesta forma s'obligava a construir les cases amb unes formes i dimensions semblants, més aviat petites, per aprofitar el màxim de terreny. També es calculava deixar un tros, el mínim per passar, com a carrer.

S'establia l'existència d'un hort i la construcció d'una paret de bastant alçària per a evitar que les gallines o algun altre animal domèstic poguessin danyar els camps. Les cases serien ocupades pels sectors socials de pocs ingressos econòmics, com eren els petits pagesos, els jornalers, els artesans i els treballadors.

La plaça dels Turers i el carrer dels Turers (actual carrer J. Verdagué) al final del s. XIX.

CARLINS I LIBERALS

22

54

En el s. XIX va néixer una nova societat, amb noves formes econòmiques i noves mentalitats. La societat banyolina s'hagué d'adaptar als nous temps.

L'any 1808 començà la Guerra del Francès. Ben aviat un capellà del monestir, el Dr. Francesc Rovira, aixecà una partida a la plaça Major amb 600 voluntaris de Banyoles i comarca. La gent liberal, com Carles d'Ameller, també participà en la guerra contra els francesos i obtingué el nomenament de vocal de la Junta de Guerra de Girona.

El francèsos ocuparen la vila fins al 1814 i s'hi establiren uns

200 soldats. Primer fortificaren el Convent Vell, instal·lant-hi el Fort Sant Martíria i després, enderrocant aquest, el Fort Beumann al mas de can Puig de la Bellacasa. Reprimiren la població i afusellaren alguns dels seus habitants, construïren i fortificaren amb el

treball dels vilatans i llurs contribucions econòmiques.

El Dr. Francesc d'Assís Rovira i Sala, brigadier del Reial Exèrcit d'Espanya i heroi de la Guerra del Francès.

El 24 de març de 1814, lliure dels francesos, es proclamà la Constitució de 1812. Els veïns notables i la clerecia local nomenaren nou electors que havien d'elegir un batlle, sis regidors i un síndic procurador. El batlle elegit va ésser el liberal Carles d'Ameller.

Passada la Guerra del Francès s'anaren perfilant les dues mentalitats i els dos blocs que van dominar tota la resta del segle: els reialistes i els liberals.

Durant el Trienni Liberal (1820-1823) els liberals imposaren el jurament de la constitució, que es féu davant una efigie del rei Ferran VII a la plaça Major. S'expulsà els monjos benedictins del Monestir (1821) i els servites (1822). El predomini liberal portà el sorgiment dels reialistes (partidaris del rei absolut i de l'antic règim). Es produïren enfrontaments violents entre elements d'ambdós bàndols.

Als anys trenta es constituïren batallons de la Milícia Nacional (força armada dependent de l'alcalde), amb molts elements liberals. El 1835, l'últim abat, fra Lluís de Fluvià, rebé l'ordre d'exclaustració i d'abandonar el monestir. El poder immemorial del monestir s'havia acabat per sempre més i naixien a la vila noves formes socials.

Aquest mateix any, els servites seguiren el mateix camí que l'abat i els monjos.

Es desamortitzaren els béns d'aquestes dues comunitats i foren adquirits per forasters, com J. Safont de Barcelona, que esdevingué el primer propietari de Banyoles. Els pagesos arrendataris que pensaren que la propietat seria per fi seva, i es negaven a pagar arrendaments, se sentiren decebuts.

El nou règim deixava de banda molts sectors que enyoraven les maneres anteriors o que volien canvis en favor seu. Aquests sectors, majoritaris en una Banyoles on es començava a mostrar una forta

crisi econòmica, optaren per les solucions armades, pels aixecaments. Aquest fou el camí escollit en la Guerra Carlina de 1833 a 1840, en l'aixecament de la "Jamància" (1843), sublevació liberal dirigida pel brigadier Narcís d'Ameller; en la Guerra dels Matiners (1846-1849), on actuaren junts els carlins i els liberals de tendència republicana contra el govern liberal moderat; i fins i tot, en els aixecaments republicans de 1869 i en la Guerra Carlina de 1872 a 1876.

En el sexenni democràtic (1868-1874) les dues forces es mostraren clarament: el republicanisme federal (vencedor en la majoria d'eleccions municipals) i el carlisme. Els liberals partidaris del govern quedaren en minoria. Els dos grups dominants tenien tendències a l'aixecament militar. La misèria social i la mala adaptació de la societat banyolina al nou ordre econòmic i social impulsà els banyolins a buscar solucions radicals.

El coronel Narcís d'Ameller i Cabrera (1810-1877) va ser protagonista de les lluites liberals de mitjan s. XIX.

UNA INDÚSTRIA ESTANCADA

23

Fira de bestiar a la plaça de les Rodes als anys vint.

56

Al començament del s. XIX la indústria banyolina passava un bon moment. L'any 1803 existien 103 obradors de teixits ordinaris, 30 de cotó i lli, 4 de draps de llana, 55 de mitges de cotó, 50 de filar cotó, 3 papereres, 4 blanqueries i una fàbrica de sabó.

La Guerra del Francès (1808-1814) i la pèrdua espanyola de les colònies d'Amèrica va ser un cop molt dur per a la indústria.

Entre 1840 i 1860 es produí la desaparició de les indústries més mecanitzades del ram tèxtil (fàbriques de teixits i filats i retorts). Quedaren fàbriques papereres, blanqueries i obradors artesanals en el sector

tèxtil (llana, cànem, cotó i lli), amb telers manuals. Desaparegueren fàbriques com les de Francesc Febrer, Anton M. Heris i Cia., Pere Ramió (que s'instal·là a Salt) i Ramon Fort.

En aquestes fàbriques més modernes treballaven gran quantitat de dones i nens, amb sous reduïts. L'any 1841, a les fàbriques de filats, les de més operaris, hi treballaven 15 homes, 143 dones i 91 nens i nenes.

En aquests moments començà una forta emigració de banyolins cap a Salt. Després, famílies senceres, marxarien a Barcelona, Girona, Anglès, Sant Feliu de Guíxols i

Palamós. S'incrementà la població dedicada al treball artesanal, a l'agricultura i sobretot els assalariats (jornalers, blanquers i paperers). Tot i així, els banyolins dedicats a l'agricultura no eren majoritaris.

Al final del s. XIX, amb el tancament de la fàbrica cotonera de Ribó i Cia, situada a can Rabassa (actual Cooperativa Agrícola) la crisi era evident. El tancament suposà deixar sense feina 300 obrers i acabà amb les esperances de desenvolupament industrial. No va ser de moment substituïda per cap altra

fàbrica. La indústria tèxtil moderna va desaparèixer.

Restaren indústries en el sector del ciment i guix, papereries (fàbriques papereres), blanqueries i altres de petites, amb molts pocs treballadors: de sabó, aiguardent, molins fariners, xocolata, oli, pasta de sopa i fusteries.

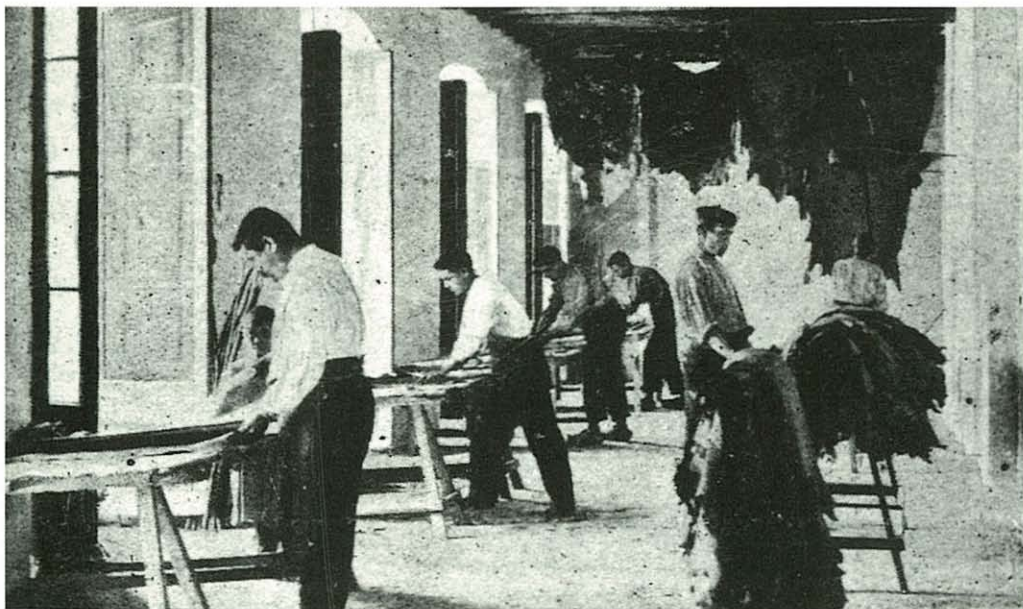
L'estancament industrial portà el demogràfic. La població cresqué fins a la dècada dels seixanta, després s'inicià el període d'estancament (l'any 1860 tenia 5.100 h. i el 1900 en tenia 5.103). La natalitat i la mortalitat eren molt altes.

Les zones pobres abastaven la pl. de les Rodes, el c/ Vallespirans, el c/ Estany, el c/ Gran, el c/ St. Esteve, el c/ Divina Pastora i el raval de Sant Pere. Allí hi vivien els artesans i jornalers. La misèria, les epidèmies i la fam feien de les seves. Les desgràcies climatològiques (pedregades, nevades o sequeres) portaven la fam a moltes famílies.

A pesar d'això, la vida econòmica d'un centre comarcal feia possible l'existència de sectors dedicats a tota mena d'oficis comercials i de professionals com administradors de finques,

agents de negocis, banquers, cirurgians, veterinaris o notaris. Després de la desamortització, la propietat estava en mans de poca gent i la majoria dels pagesos eren arrendataris, amb poca terra i una mula o un bou. Sovint tampoc no posseïen casa pròpia.

Aquests pagesos conreaven cereals, llegums, hortalisses, l'olivera, la vinya i plantes farratgeres i tuberculosos. Criaven aviram, porcs i bestiar boví. A partir de l'any 1883 s'implantà el monocultiu d'alls. També la vila s'especialitzà en la cria i comerç de bestiar mular.

Treballadors de la blanqueria de Jaume Massanella, al primer decenni del s. XX.

FIRES I FESTES

24

*Mercat
a la plaça Major.*

58

Un àmbit de relació econòmica i social són les fires i els mercats. Es coneix l'existència del mercat a l'Era de l'Abat, l'any 1086. El 1197 el rei posà sota la seva salvaguarda els qui hi acudissin. El mercat servia per a abastar un nucli poblat i per a vendre la producció excedent d'aquell centre.

Aviat, el rei atorgà permís a l'abat de fer una fira de vuit dies la setmana de Sant Martí (1243). En el s. XIV es consolidaren els privilegis. El rei Alfons IV concedí el monopoli de mercat fins a una llegua dels entorns (1334) i Pere IV donà, el 1368, el dret

de celebrar les "Fires de Sant Martirià" del 21 al 24 de novembre, que actualment encara s'organitza com un concurs de bestiar rossam.

De mercats i fires se n'arribaren a realitzar molts: el Mercat de la Cendra, el de Sant Miquel, el del Tortell, el de les Fruïtes, la fira dels Reis, la de Santa Tecla, la de Santa Lúcia, la de Sant Martí. Algunes places adoptaren el nom del mercat que hi tenia lloc: la pl. de les Olles (pl. dels Estudis), la pl. de les Patates (pl. de la Font), el Firal del bestiar (pl. del Puig, pl. dels Turers o pl. de les Rodes) o la pl. de les Cols (pl. Major).

Des d'abans de 1681 es fa la Fira de la Mare de Déu d'Agost el dimecres abans del 15 agost.

Avui dia n'han sorgit d'altres. L'any 1977 començà la Fira Industrial i Comercial, que més tard, el 1989, ha estat reciclada com a Firestany. De caire més lúdic és la Fira del Cop d'Ull, patrocinada pel Centre Excursionista.

Les festes tenen un paper destacat i impregnen tots els actes socials. Les de contingut religiós foren nombroses: les

Quaranta hores, les benediccions de les Candeles, de la Cendra, dels Rams, de les Roses; el Corpus, la Puríssima o la Processó dels Dolors.

Es festejaven molts aplecs a la comarca: el del Collell, el de Sant Mer, el de la Mare de Déu de la Font, el de Sant Aniol, el de Santa Quitèria, el de Sant Ferriol, el de Sant Maurici i els Rosers.

Al final del s. XIX i començament del s. XX eren molt populars les festes dels carrers (quasi tots en tenien una que coincidia amb el dia

del seu sant patró), com també les dels oficis. Encara ara, alguns carrers i oficis les commemoren.

El carnestoltes, arrelat des d'abans del s. XVIII, era una de les festes més importants. Cada societat recreativa aportava la seva carrossa a una desfilada i preparava balls on la gent anava disfressada.

Ballada a la plaça Major durant la Festa de Sant Martirià a la fi del s. XIX.

La festa de Sant Martirià

L'any 1368 el rei concedeix el dret de celebrar la Fira de Sant Martirià coincidint amb els dies que se celebrava la festa del sant. Uns segles després, el 1599, el bisbe Francisco Arévalo de Zuazo en visita pastoral acceptà canviar el dia de la festa de Sant Martirià per diferenciar-la de la fira comercial. Concedí que es fes un mes abans, el 24 d'octubre.

Finalment, l'any 1972, s'acorda traslladar la festa de Sant Martirià al dissabte anterior al 24 d'octubre, sempre que aquest dia no coincideixi en dissabte.

Fins al s. XIX, l'organització de la festa depenia de la Confraria de Sant Martirià (fundada abans del s. XV) amb seu a l'església del monestir. Al final del s. XIX i començament del s. XX, es finançava per subscripció popular amb una aportació de l'Ajuntament. Després se n'encarregaven les entitats cíviques coordinades per l'Ajuntament. Avui el pes del muntatge recau en aquesta institució.

EL NOU PAPER DE L'ESGLÉSIA

25

Processó de diumenge de Rams abans d'entrar a l'església parroquial de Santa Maria dels Turers.

Amb la desamortització de l'any 1835 desaparegueren els monjos benedictins i els pares servites. La parroquialitat passà a Santa Maria dels Turers i el seu rector esdevingué el cap espiritual de la vida religiosa.

Tota la població anava a rebre cada nou rector. L'alcalde, els regidors, els empleats municipals, les associacions, els nens de les escoles, el jutge, els caps de correus i telègraf, el cap de la guàrdia civil i els religiosos l'anaven a rebre a l'entrada de la població i en una mena de processó, amb balcons adornats amb cobrellits i gent esperant als carrers, l'acompanyaven fins a

l'església de Santa Maria dels Turers.

El rector feia costat als sectors catòlics en les eleccions municipals i inspirava la publicació de revistes locals. Actuava de consiliari de certes entitats locals.

La desaparició del monestir també portà l'establiment de nous ordes religiosos que cobriren els buits deixats, en la beneficència, ensenyament i sanitat, pel monestir, pels pares servites i per les institucions antigues i que no omplí l'Ajuntament.

L'any 1858 s'establiren les monges carmelites de l'antiga observança a l'abandonat Hospital de Sant Roc. Després de passar pel c/ Sant Esteve inauguraren, l'any 1887, el local al c/ del Dr. Hysern. Es dedicaren a l'ensenyament de nenes i als treballs de costura. Més tard, el 1862, aparegueren, amb la mateixa finalitat, les monges clarisses de la Divina Providència. I el 1875, instal·laren, al c/ Sant

Antoni, l'*Instituto de Religiosas Hijas del Sagrado Corazón de Jesús* dedicades a l'ensenyament de noies i a recollir velles desemparades. Finalment, es traslladaren al c/ Nou.

També l'ensenyament masculí fou assumit pels religiosos. L'any 1863 l'Ajuntament cedí al bisbat el local de l'antic monestir per posar-hi la Casa Missió. El 1866, fou ocupat pels missioners diocesans i hi funcionava una preceptoria de llatí. S'hauria d'esperar fins al 1904 per veure arribar els germans gabrielistes (els *Hermanos*), que fundaren el col·legi de nens *La Inmaculada*.

Es va recórrer a institucions religioses en la sanitat i en la beneficiència. Es constituïren les Conferències de Sant Vicenç de Paül (1863).

El 1880 les germanes de Sant Josep es feren càrrec de l'Hospital i el 1891 es fundà l'Asil dels Vells Desemparats a l'Horta del Sr. Abdon, fins que anaren al c/ Valls (1897).

El 1916, es constituí l'Institut secular d'operàries parroquials (Casa Nostra), fundat per Magdalena Aulina.

*Façana del convent
de les monges
clarisses de la Divina
Providència al carrer
de la Muralla.*

Portar sant Martirià a l'estany

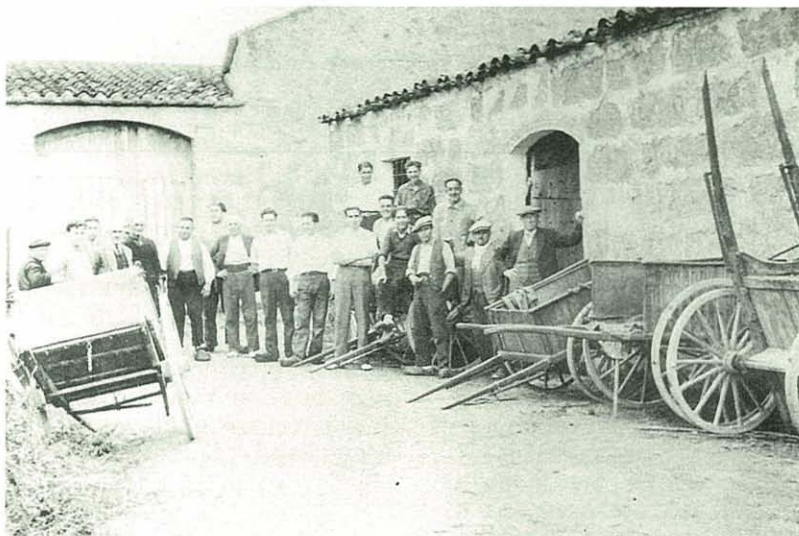
Quan es patien sequeres, inundacions o epidèmies, es feien unes rogatives a sant Martirià a l'església del monestir. Si passats vuit o dotze dies no produïen efecte, les parròquies de la comarca convocaven processons amb llurs pendons, creus i imatges, i s'unien a la de Banyoles portant les relíquies del sant a l'estany.

Allà el capellà agafava aigua i la beneïa. A continuació l'espargia sobre l'urna amb les relíquies i als quatre punts cardinals. Es coneixen notícies de la processó a partir de 1614. L'última fou el 1878. Solia reunir entre quatre i deu mil persones.

Hi concorrien les parròquies de Santa Maria de Banyoles, Miànigues (amb Guèmol), Pujarnol, Sant Vicenç i Santa Maria de Camós, Corts (amb Mata), Palol de Revardit, Cornellà, Sords, Santa Llogaia del Terri, Borgonyà, Pujals dels Cavallers, Pujals dels Pagesos, Vilademí, Fontcoberta, Vilavenut, Centenys, Esponellà, Viler, Serinyà, Usall, Sant Miquel de Campmajor i Porqueres.

SANITAT I BENEFICÈNCIA

26

Antic escorxador municipal situat al carrer dels Valls (davant la porta de la Cooperativa Agrícola).

L'antic règim tenia les seves maneres d'atendre els pobres. L'any 1306 Guillem Reixach, juntament amb altres veïns, fundà la Pia Almoïna. Els jurats o dos procuradors seus col·lectaven fruits i rèdits per comprar gra i roba que es repartia entre els necessitats que acudien cert dia a l'església de Santa Maria dels Turers. Comprà la campana i el rellotge de Santa Maria, pagava el mestre de gramàtica i dotava els orfes i les filles de pares necessitats. En el s. XIX, amb la desamortització, deixà d'existir.

Els gremis i confraries ajudaven els seus associats, l'Hospital tenia cura dels

malalts pobres i s'instituí un sistema per a ajudar a casar les filles de famílies pobres. El 1689, la Universitat decidí crear una institució, amb rendes pròpies, per a dotar les donzelles pobres de la vila. Es dotaria, cada any, les tres primeres que es casessin i una de forastera que hagués servit en la vila un mínim de dos anys.

En el s. XIX tots aquests sistemes de beneficència desaparegueren i foren substituïts per altres: les suscripcions populars, el repartiment de pa i sopa i les vetllades benèfiques. S'optà per crear una Junta Municipal de Beneficència i es

constituïren associacions vinculades a l'Església. A partir del 1891 les germanetes dels Vells Desemparats (començà amb dues germanes i dues velles) cobriren el camp d'atenció dels vellets pobres.

Les condicions sanitàries fins ben entrat el segle XX no eren molt bones: contínuament hi havia epidèmies, la gent vivia amuntegada en cases petites i mal ventilades, sovint s'adulteraven els aliments, es tirava els animals morts a la via pública i no hi hagué clavegueram fins als anys

trenta. Per a millorar-les es formà una Junta de Sanitat amb representació de metges, farmacèutics, veterinaris i càrrecs municipals.

En el control sanitari feien un paper molt important els metges (el metge municipal socorria els pobres), els farmacèutics, les llevadores i els veterinaris. Veritables nissagues familiars ocuparen els càrrecs municipals de metge (els Mascaró, Corominas, Fontanet, J. Genover, J. Gabañach, Ll. Juncà), de farmacèutic (Alsius, Masgrau, Boadella) o de veterinari (Massanella, Gratacós Massanella, Bramon, Comas, J. Vidal). Així mateix, cal destacar les llevadores M. Corominas, J. Casas, C. Funtané, F. Font, C. Gratacós, M. Montsalvatge i C. Rius que ajudaren a néixer molts banyolins.

L'escorxador municipal era imprescindible per a controlar la qualitat de les carns destinades al consum. L'any 1847 es desamortitzà el situat a la plaça de la Vila Vella (pl. del Teatre). El 1887 se'n construí un de nou al c/ dels Valls (davant la porta de la Cooperativa Agrícola), però no tenia aigua, ni clavegueres i resultà petit. L'actual escorxador, obra de l'arquitecte F. Figueras, data

de l'any 1936. Aviat es creà el càrrec d'inspector de la carn, més tard anomenat veterinari, per vigilar la qualitat de la carn i dels aliments en general.

Del cementiri, abans del s. XVIII, en tenia el dret exclusiu el monestir i tothom havia de ser enterrat davant l'església. El 1786, el rei Carles III concedí permís a l'Ajuntament per a construir-ne un de municipal i el monestir va perdre el privilegi. En 1793 fou beneït. Estava situat on ara hi ha l'escorxador municipal.

L'actual fou inaugurat, el 1913, a l'Olivet d'en Duch, prop del Convent Vell. En aquella època es produí una polèmica entre els partidaris que fos religiós i els defensors de la seva laïcitat (amb possibilitat d'enterrar ateu o gent d'altres religions).

Actualment la sanitat ha normalitzat la seva situació després de la inauguració de l'Ambulatori de la Seguretat Social al passeig Mn. Constans (1981) i el paper que desenvolupa la Creu Roja local.

Primera pàgina del Llevador de la Pia Almoyna (any 1691).

El primer hospital es construí en temps de l'abat Bonitus. En aquella època, per manca de possibilitats mèdiques, es dedicava més a acollir els forasters, els pelegrins i els malalts pobres que no a curar. Estava localitzat al monestir, adossat a l'antiga porta de la muralla, anomenada porta de l'Hospital (entre el c/ Sant Roc i la Cooperativa Agrícola). Se n'encarregava d'ell un monjo infermer i un criat que després fou substituït per un monjo hospitaler.

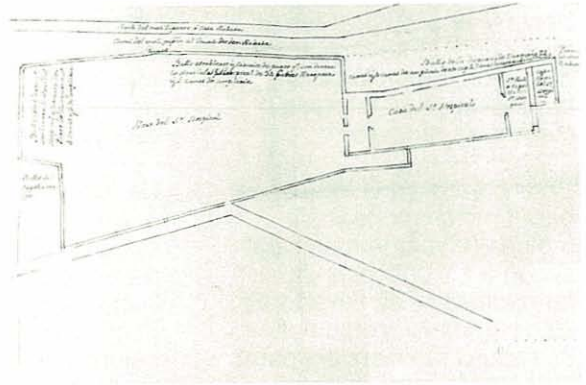
L'any 1356 se l'anomenava Hospital de Crist. Es finançava amb censos (pensions) sobre masos i propietats, i donacions del Comú (Ajuntament), del monestir i de particulars. Més tard, s'anomenà Hospital de pobres de Sant Roc, ja que hi havia una capella dedicada a aquest sant.

L'hospital i l'hostal, fins aleshores junts, no tardaren a separar-se físicament i a ser administrats per la Universitat (Ajuntament). L'hostal passà a la plaça Major (avui estanc Font) i l'hospital seguí on ja era. D'aquesta manera se separava l'antiga hostatgeria de pelegrins i transeünts de la d'atendre els malalts pobres.

En el s. XVII l'administraven dos regidors, un monjo i un beneficiat (capellà) del monestir, que solia portar els comptes. Durant el s. XVIII passà totalment a mans de l'Ajuntament, que en desaparèixer el monestir n'esdevingué l'únic encarregat. A començament del s. XIX quedà mig derruït.

En el s. XVIII les poques rendes de l'hospital es gastaven a donar menjar als malalts, cuidar-los o traslladar-los a un altre hospital i si fos el cas enterrar-los al cementiri. Les despeses d'alimentació se n'anaven en carn, pa, oli, mel, vi i llet per als petits.

L'any 1843, ocupà l'edifici de l'ex-monestir benedictí i ara s'anomenà Hospital Civil o Sant Hospital de Pobres. L'any 1829, es construí una sala de l'Hospital en una casa del c/ de les Escrivanies. Va restar al monestir fins que es decidí instal·lar-lo, de 1866 al 1940, a la part del darrera de l'edifici de la Pia Almoïna (llavors Ajuntament). De totes maneres, és possible que des de mitjan

Plànol del s. XIX de l'antic hospital situat entre el carrer de Sant Roc i el Sindicat Agrícola.

s. XVIII hi hagués alguna dependència en aquest edifici.

Entre 1837 i 1860 els antics infermers foren substituïts per vetlladores. En la dècada dels quaranta tenia cura dels malats una hospitalera vídua que vivia amb la família a l'edifici. També s'instituí el càrrec d'almoïner, sense sou, a fi d'aconseguir recursos. Més tard, se'n féu càrrec un infermer i els farmacèutics i metges locals es tornaven per guarir els malalts. Durant la Segona Guerra Carlista, concretament l'any 1873, el monestir fou Hospital de Sang.

La situació pèssima de l'Hospital i el cessament voluntari de l'últim infermer obligà l'Ajuntament, l'any 1880, a demanar permís al bisbe perquè quatre germanes del convent de Sant Josep de Girona en tinguessin cura. Hagueren de viure d'allò que captaven tres vegades l'any, d'allò que rebien per vigilar els malalts a les cases, dels productes del seu petit hort, dels animals que criaven i d'una petita aportació de l'Ajuntament. La precària situació va fer imprescindible les vetllades benèfiques per a mantenir les germanes i els malalts. Només s'hospitalitzava els malalts

quirúrgics, els contagiosos, els sense domicili i aquells que no podien ser atesos a casa seva.

L'edifici no reunia gaires bones condicions, com ens relata Antoni M. Rigau, Cronista Oficial de la Ciutat: *"El vetust edifici on funcionava l'Hospital, quan van arribar les germanes, estava situat en un carreró que sortia del capdavall del Carrer Major, a l'esquerra, pujant. Era un carrer sense voreres —amb un passadís central de llosa— que una línia trencava. La façana, esquistada i encarada al carrer Major, tenia dues portes. Una era la principal d'entrada a l'Hospital i a la petita capella, instal·lada en els baixos. L'altra, situada a l'esquerra, fent racó, corresponia al dipòsit de cadàvers. Tenia una reixeta, proveïda de tela metàl·lica, que donava directament al carrer"*.

RIGAU, A. M.: Les Germanes de Sant Josep. Un Segle a Banyoles, *Revista de Banyoles* n.º. 574-575, 2a. quinzena de setembre de 1980.

En total hi havia dues sales per als malalts i 10 llits. També tenia metge, farmacèutic i llevadora.

Per a donar suport a la feina de les germanes, sobretot en l'aspecte econòmic, l'any 1909 es creà una Junta Administrativa del Sant Hospital.

Durant la Guerra Civil fou requisada la torre de J. M. Coromina, situada al c/ Pere Alsius, per col·locar-hi l'Hospital Civil, mentre que al Sindicat Agrícola i al monestir s'hi establia un Hospital Militar.

Acabada la Guerra, l'any 1939, fou enderrocat l'edifici del Sant Hospital per obrir l'actual c/ Pia Almoïna, i va ser necessari amb la màxima urgència habilitar-ne un altre. Amb aquesta finalitat s'arrendà la casa de can Santano al c/ de Girona, número 82. Era una casa de tres pisos, dos per als malalts i el tercer per a dormitori de les germanes, cuina i menjador.

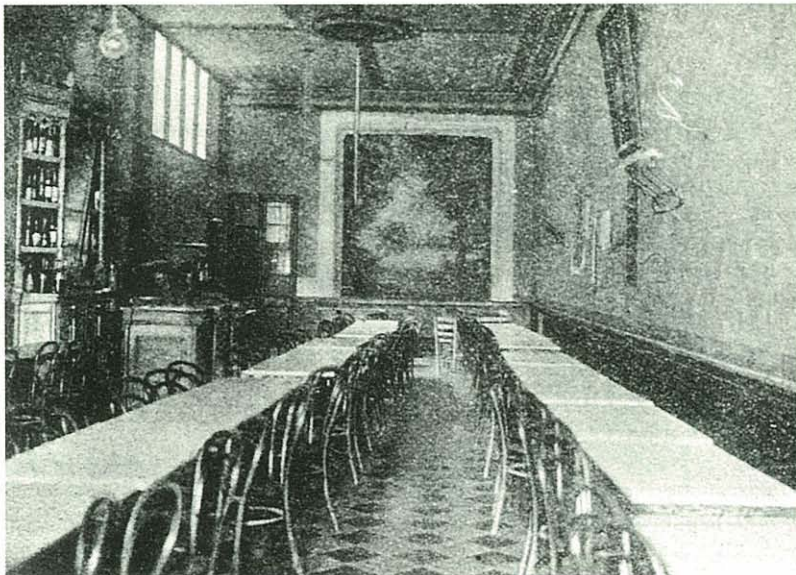
Als baixos hi havia la capella. Durà en aquesta residència fins que la propietària decidí utilitzar la casa com a domicili. Llavors, el 19 de juliol de 1964, s'inaugurà la Clínica *Salus Infirmorum* en un terreny comprat a l'Ajuntament. Actualment es preveu una nova ampliació per a fer front a les noves necessitats que van sorgint.

La clínica Salus Infirmorum, el principal equipament sanitari de la Banyoles actual.

LES ASSOCIACIONS

27

Aspecte de l'interior del Cafè de la secció recreativa del Sindicat Agrícola, entre 1918 i 1920.

66

L'ensament en el s. XIX de l'ordre antic obligà a buscar noves formes d'organització, tant en l'aspecte polític com en el cultural i el recreatiu. Les associacions articulen, a partir de llavors, la vida social.

Sorgiren gran quantitat d'associacions de tot tipus, algunes de poca durada. L'any 1847 es constituí la primera de què tenim notícia: la *Sociedad de padres de familia de la Villa de Bañolas*, feta per deslliurar els mossos del servei militar.

Les entitats més sòlides nasqueren al final del s. XIX. Cal fer esment de: la *Sociedad de Fomento* (1881-1904), la *Juventud Católica* (1881) i

l'*Ateneo Bañolense*. La *Juventud Católica*, de tradició carlina, es convertí, l'any 1899, en l'actual *Círculo de Católicos* (amb seu primer al c/ Abeurador i després de la Guerra Civil a la pl. Major). Entre 1880 i 1882 es creà l'entitat republicana *Ateneo Bañolense* amb seu al c/ de la Canal. Tenia de precedent l'*Ateneu Instructiu - El Republicà Bañolense* de l'any 1869. Als anys trenta s'anomenava *Ateneu Federal d'Esquerres* i estava a la pl. Major. Fou dissolt després de la Guerra Civil.

Aquestes associacions mantenien orquestra, biblioteca, casino, escoles i socors mutus. Organitzaven

vetllades literàries, musicals o benèfiques. Feien teatre. D'elles, fins ben entrat el s. XX, en sortiren els candidats a les eleccions municipals.

Al començament del s. XX sorgiren dues entitats de fort arrelament: la Lliga de Defensa de l'Agricultura, Indústria i Comerç de Banyoles i Comarca i el Foment de Cultura i Sport. La Lliga de Defensa de l'Agricultura, Indústria i Comerç es creà el 1906 com a resultat d'una escissió del Cercle de Catòlics. La seva seu estava a la pl. Major, a can Llorà (l'actual Caixa del Penedès). Representava els sectors

conservadors i monàrquics. El Foment de Cultura i Sport, creat el 1913, era de caire catalanista. Es formà amb elements catalanistes moderats i republicans. Tenia el local a la pl. Major (ara can Quer i can Saleri). Als anys trenta foren partidaris de la Lliga Catalana.

A més d'aquestes entitats se'n fundaren d'altres de durada més limitada com: el *Círculo Tradicionalista* (1896), el *Fomento Catalanista* (1903), la *Lliga Catalanista* (1898), el grup esperantista *Esperanta Amikaro* (1910) o el *Patronato obrero Tradicionalista* (1914).

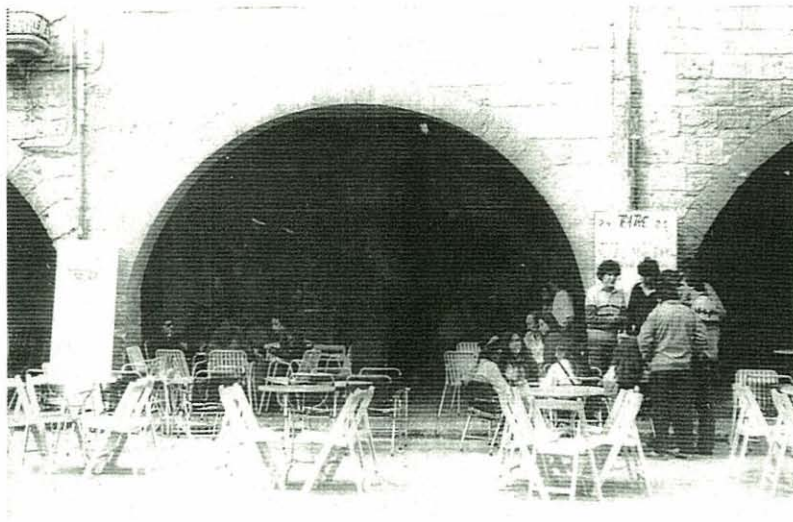
Les associacions d'obres hagueren de substituir els antics gremis. N'existiren de tot tipus: l'*Asociación de caridad recíproca entre hermanos proletarios de la Villa de Bañolas bajo la invocación de Nuestra Señora de los Dolores* (1849), la *Sociedad de Socorros mutuos entre las clases trabajadoras de oficios mecánicos y de la tierra bajo advocación de Ntra. Señora de la Consolación* (1851), el *Montepío del Sagrado Corazón de María* (1856), com també, la secció de blanquers i paperers de l'anarquista *Asociación Internacional de Treballadors* (1872), la secció de la *Federació de Teixidors a mà* (1882), *El Progreso Papelero*, *El Porvenir Curtidor*, *La Alianza*

Segell de l'associació esperantista amb la inscripció: "Esperanta Amikaro. Banjolas' o" (1910).

Obrera de Albañiles, la secció local de la CNT, etc.

De totes elles s'ha de fer ressaltar el *Sindicat Agrícola de Banyoles i Comarca*, d'inspiració catòlica. Fou creat

en 1907 i en l'any 1913 es reorganitzà sota els auspicis de Mn. Pere Dausà. En resultà l'actual *Cooperativa Agrícola*.

Actualment l'associacionisme encara continua ben viu. Cal destacar, en l'apartat cultural: l'*Associació de Pessebristes*, que des de 1941 manté el concurs anual de pessebres, el *Centre d'Estudis Comarcals* (1943), el *Maniple de Manaies*, l'*Associació de Comerciants* (1978), i l'*Associació de Defensa del Patrimoni Natural de Banyoles i Comarca*, *Limnos* (1987).

Després de la Guerra Civil la seu social del Cercle de Catòlics va passar a un edifici de la Plaça Major, que comptava amb bar, jocs recreatius i teatre.

Banyoles i els pobles de la seva comarca natural han reivindicat durant tot el s. XX que se'ls reconegués una comarca administrativa pròpia. La qüestió va quedar sense resoldre durant l'etapa de la Generalitat republicana, abans de la Guerra Civil, perquè en la Divisió Territorial de 1936 no es va considerar oportú el reconeixement d'aquesta comarca. Ha calgut que passessin 53 anys més perquè finalment la Comarca del Pla de l'Estany hagi estat reconeguda dins la divisió territorial de Catalunya.

Entre 1917 i 1936 es planteja la qüestió de la Comarca de Banyoles. El geògraf Pere Blasi, l'any 1917, pren partit a favor de l'existència de la comarca de Banyoles, mentre que el mateix any Cèsar August Torras la situa dins del Gironès. L'any 1930, l'editorial Salvat publica un mapa territorial de Catalunya, on figura la Comarca de Banyoles. Poc després (1933), i des d'una òptica local, Jaume Butinyà i Granés defineix i descriu la comarca de Banyoles dins de l'*Àlbum Meravella*, una publicació sobre les comarques de Catalunya.

Amb aquests precedents es va reunir la Ponència per a la Divisió Territorial de Catalunya, de la Generalitat republicana, el 16 octubre de 1931. El geògraf Pau Vila la presidia i en ella col·laboraven també altres eminents geògrafs i economistes. Es pretenia realitzar una divisió partint de les comarques naturals. Per això, una de les primeres tasques de la Ponència fou la d'enviar una enquesta a tots els municipis de Catalunya (1932) per tal que responguessin a dues preguntes:

A quina comarca creu que pertany el seu municipi ?

A quin mercat acudeix ?

Els municipis de l'àrea de Banyoles varen contestar que pertanyien a una comarca pròpia o bé que estaven dins la Garrotxa. Quant al mercat, aquest fou sempre el de Banyoles. Malgrat aquests resultats, la Ponència (Decret del 27 agost de 1936), va preferir incloure la comarca de Banyoles dins del Gironès, sobretot per raons de caire administratiu.

Des d'aleshores Banyoles i els municipis de la

comarca varen adoptar una postura de resistència, que ha conegut moments de gran activitat i d'altres de calma forçada. Sens dubte, el principal exponent de la reivindicació comarcalista durant aquesta etapa ha estat el Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles. Des de la seva fundació el 1943, aquesta entitat, presidida durant 40 anys per Jaume Butinyà i Granés, ha estat l'aglutinador de bona part de les activitats culturals i de l'estudi i defensa del patrimoni històric i arqueològic de Banyoles i comarca.

Entre 1939 i 1950 la qüestió comarcals va restar tancada. Les comarques no comptaven per al franquisme, que només reconeixia les províncies. Durant aquest període no es publiquen articles sobre el tema ni tampoc existeix cap moviment popular.

Entre 1951 i 1969 es prenen les primeres iniciatives per tal de remoure el tema a nivell local, i els principals geògrafs del país tornen a emetre opinions diverses. Cal esmentar, en primer lloc, l'excel·lent treball de Mn. Ll. Constans (*Bañolas*, 1951), on defineix la comarca de Banyoles com una realitat geogràfica, històrica i econòmica.

Pere Blasi (*Les Terres Catalanes*, 1954), continua pensant que cal reconèixer la comarca de Banyoles, però en canvi, Lluís Solé i Sabarís (*Geografia de Catalunya*, vol. II, 1967) accepta la divisió territorial del decret de 1936, i inclou la comarca de Banyoles en el Gironès.

Entre 1969 i 1978 la presa de consciència comarcals és cada vegada més estesa a Banyoles, cosa que provoca l'aparició de nombrosos articles sobre aquest tema en la revista local *Horizontes*. El primer d'ells el signa anònimament "un banyolí" el 31 de març de 1969.

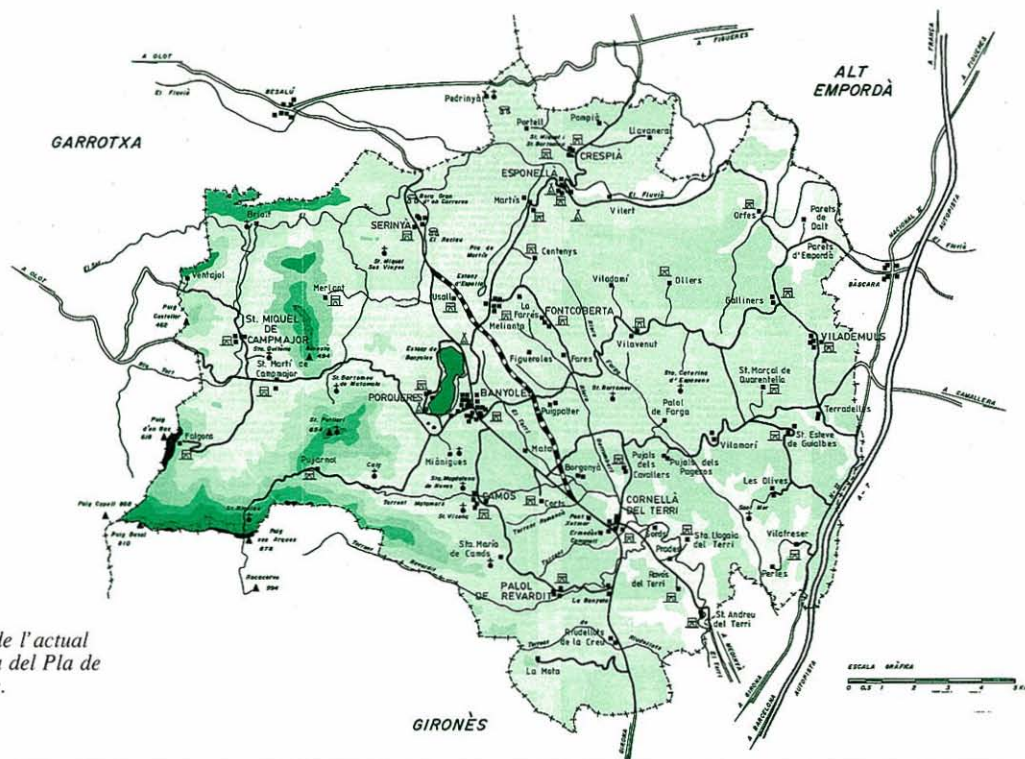
Opina que s'ha de reclamar la creació d'una subcomarca per a Banyoles. El febrer de 1973, en la mateixa revista, Frederic Corominas proposa el nom La Banyolia per a la comarca de Banyoles. Aquesta denominació no fou gaire del grat dels cercles sensibles al tema comarcals.

Segurament per això, des d'aquest moment, es proposen molts altres noms per a la comarca.

Alguns d'aquests eren de nou encuny, com el de la Vall del Terri, i no gaudiren tampoc de gaire predicament. En canvi, d'altres, que es recolzaven en tradicions literàries, com el Terraprim d'Empordà de Josep Pla, o bé en referències geogràfico-històriques com el de les Garrotxes d'Empordà i la Baixa Garrotxa, varen centrar durant anys el debat sobre el futur nom de la comarca.

Un dels passos més decisius en aquesta direcció es donà el setembre de 1975, amb la constitució de la Mancomunitat de l'Estany. A través seu els municipis de la comarca accepten realitzar plantejaments generals per a temes d'urbanisme i de serveis comuns. Entre 1978 i 1988 s'entra a la recta final en el procés de reivindicació de la comarca. En aquesta darrera

fase el paper capdavanter del moviment, sempre en relació amb el Centre d'Estudis Comarcals, el prenen un col·lectiu de joves banyolins, que el 12 de febrer de 1978 formaren una Comissió per al reconeixement de la nostra comarca. El 30 octubre de 1980, l'alcalde Salvador Juncà i Busquets constitueix una Comissió Municipal Pro Reconeixement de la comarca de Banyoles, que compta amb persones vinculades a diverses entitats culturals de la ciutat, entre elles el Centre d'Estudis Comarcals. El 16 de març de 1988, el Parlament crea la comarca del Pla de l'Estany, nom consensuat entre tots els municipis. El llarg camí havia arribat a la seva fi, tot i que alguns municipis com Mieres i Sant Ferriol en quedaren fora.

Plànol de l'actual comarca del Pla de l'Estany.

LA PREMSA I ELS MITJANS DE COMUNICACIÓ

28

70

La premsa comença l'any 1886 amb la aparició de *El Bañolense*, d'ideologia liberal-republicana. Fins als anys trenta, els setmanaris o quinzenaris, sorgeixen i desapareixen ràpidament, alguns sense deixar rastres (com *La Reconquista*, *El Eco de la Garrotxa* o *El Rosal Florido*). Anaven lligats a una posició ideològica i política. La tirada estava destinada a cercles reduïts. S'imprimiren a Banyoles o a fora. Les llengües emprades eren el català i el castellà. Sortien els diumenges.

A final del s. XIX es publicà el *Semanario de Bañolas* (1894-1898) que canvià per *El Semanario de Bañolas* i

Capçalera del primer
setmanari banyolí,
"El Bañolense"
(1886).

després per *El Setmanari de Banyoles*. Representava el sector catòlic-catalanista. El següen el setmanari festiu *La Baylarina* (1890), el republicà *El Pueblo* (1896-1898) i *El Eco de Bañolas* (1897), amb gravats i dibuixos.

Ja entrat el s. XX veieren la llum successivament *La catechesis*-full parroquial, 1905-, *Bañolas*, *El Distrito* (1906-1908), *La Defensa* (1908-1909), *La Garrotxa*, (1907); els periòdics del Grup de Cultura de l'Ateneu Republicà, *El Amigo del Pueblo* (1909-1911) i *Joventut* (1912-1915) -més tard, òrgan del Foment de Cultura i Sport- i els dels tradicionalistes

Tradición i Progrés i *Tradición y Progreso* (1909). Els catalanistes d'Unió Nacionalista Catalana tragueren *L'Avenç de la Garrotxa* (1910) que després, el 1916, fou de la Unió Federal Nacionalista Republicana. L'any 1910 tornà a aparèixer un *Setmanari de Banyoles* (1910-1912) i el 1913 sortí *La Creu* (catòlic intransigent). D'aquests anys s'han d'esmentar dues revistes importants que nasqueren el 1914: *La Gazeta Banyolina* (catòlic-conservador) i el *Butlletí Sindical* del Sindicat Agrícola Catòlic (1914-1924).

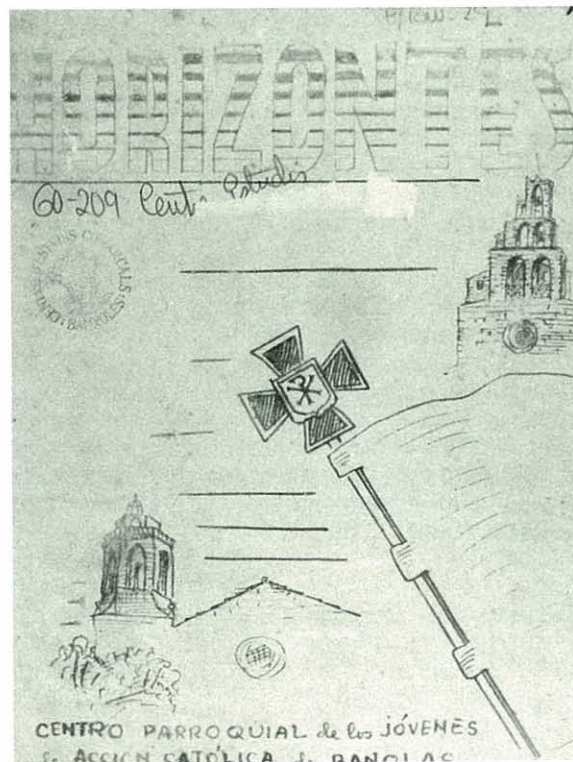
Als anys vint i trenta sorgí *Vida Banyolina* (1922-1931), amb el lema "Banyoles i tot per Banyoles". S'enfrontaren a aquest *Gent d'Ara* (1926), l'òrgan de l'Acció Social Agrària, *Gent Nova* (1930), *El Camp* i l'òrgan d'Acció Catalana, *Esclat* (1931), després *Renovació*. D'aquests anys foren també els més lúdics *Agricultura Casolana* (1922), *Canigó* (comercial) i els del Foment de la Sardana, *Nostra Dansa* (1931) i *Estel Pairal*. Durant la II República continuà la premsa: *El Banyolí* (de la dreta catòlica), *Socialisme* (de la Unió Socialista de Catalunya), després *El Socialista*; *El Lluitador* (de l'Aliança Sindical Obrera), *La Veu del Poble* (republicà), *Avant* (UDC) i el de la CNT-FAI (1936).

Després de la Guerra Civil, l'any 1946, neix la revista dels Joves d'Acció Catòlica, *Horizontes*, que l'any 1977 adopta el seu nom actual de *Revista de Banyoles*. En la democràcia tornen les revistes dels grups polítics: l'òrgan del PSC, *Banyoles Socialista* (1977), el del PSUC, *Arrel* (1978), el d'ERC, *El Nunci* (1978), el de la *Plataforma Progressista* (1990) i el del Col·lectiu nacionalista de la Baixa Garrotxa, *Patatxap* (1989).

L'any 1981 un col·lectiu independent inicia la publicació de la revista *El Bagant* (1981-1984), que mereixé el premi de premsa Tasi-Torrent a la millor revista comarcal de Catalunya. El *Butlletí Municipal*, després d'una primera experiència l'any 1917, tornà el 1979 i el 1987. També s'han de remarcar els butlletins de les entitats: Club Natació, Centre Excursionista, Foment de la Sardana, *La Llúdriga* (Limnos), *Pedals* (Club Ciclista), etc. I altres més inclassificables com: *L'Estany Soldat*, *Lúbric Crònic* i *L'Arç*.

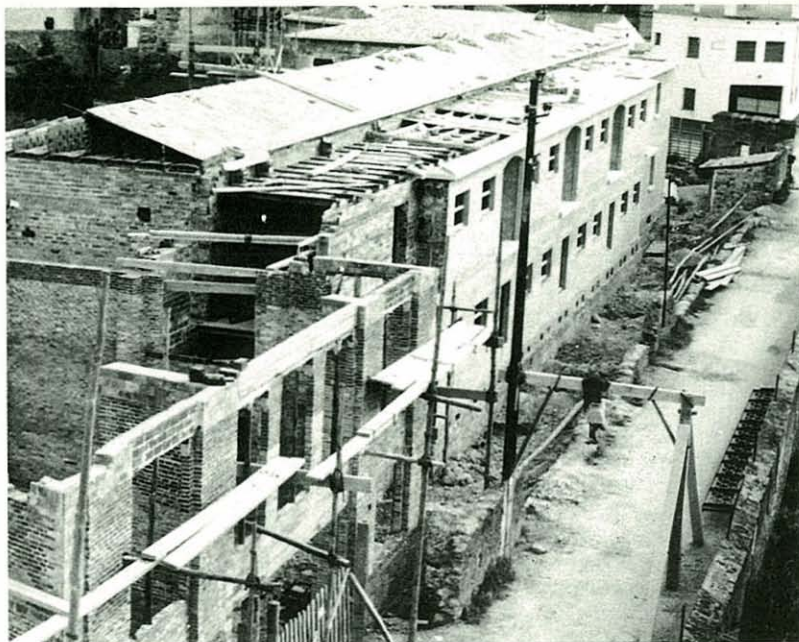
Altres mitjans de comunicació més recents són la ràdio i la televisió. L'any 1952 es projectà l'emissora *Radio Falange de Bañolas*, que no reeixí. S'haurà d'esperar fins al 1983 i el 1987 quan s'instal·laran successivament, sense èxit, dues ràdios locals (Ràdio Banyoles). Fa poc, es constitueix Ràdio Banyoles, emissora municipal del Pla de l'Estany (1991). La televisió local va viure un intent frustrat, el 1984, amb TV Banyoles.

Portada del primer número de la revista *Horizontes* (1946).

LES ESCOLES

29

*Construcció del
"Grupo Escolar
Mn. Baudilio
Rexach", al carrer
del Canat (1956).*

Les primeres escoles es remunten al s. XI, quan al monestir s'ensenyava llatinitat i hi havia un monjo preceptor. Aviat, en el s. XV, es constituïren uns Estudis Generals per a ensenyar Filosofia i Teologia, i un Estudi de Gramàtica de Minyons que després s'anomenà Escola de la Vila. Més tard, el 1735, l'Ajuntament dividí el càrrec de mestre de Gramàtica entre dos mestres: el de gramàtica, pròpiament dit, i el d'estudi de minyons que ensenyava a llegir, escriure, comptes i bona educació.

Després de la Guerra del Francès les escoles foren confiades als pares servites,

fins a l'any 1835, que tornaren a mans del municipi. El 1852, les escoles finalment passaren a l'antic convent dels servites, a l'actual pl. dels Estudis. Les mancances del municipi ferer que el 1854 l'Ajuntament intentés instal·lar un col·legi d'escolapis (Escoles Pies).

A més de les escoles municipals, i d'algunes de particulars, existien les dels convents de religioses. Eren escoles per a nenes. Hi havia la del *Sagrado Corazón de Jesús* d'ensenyança elemental, labor, dibuix, piano i escola dominical per a treballadores (1875-1986), el *Colegio para señoritas de la Divina Providencia* (1862-

1983) i la d'ensenyança primària de les carmelites (1858-1950). L'última escola religiosa, encara oberta, és la de Casa Nostra.

El 1867 es creà una preceptoria de llatí a la Casa Missió (monestir). El 1881 s'obrí el *Colegio de San Luís* al c/ dels Valls. El fundà F. d'A. Dalmau i s'hi ensenyava primària, tenidoria de llibres i càlcul mercantil. Eren uns moments difícils, ja que fins al 1884 l'Ajuntament no acordà aixecar unes noves escoles a l'antic convent dels servites (les antigues es destruïren en l'última guerra carlina).

Al final del s. XIX i començament del XX s'impartien classes privades nocturnes a la *Juventud Católica* i al Sindicat Agrícola. Es creà el *Colegio Cervantes* (1904-1909), al c/ St. Martíà, de Narciso Vasallo. Ben aviat, arribaren els *Hermanos Gabrielistas* amb el *Colegio de la Inmaculada* (1904-1936) que ensenyaven primera instrucció, comerç, tenidoria de llibres, llengües, dibuix i mecanografia. L'ensenyança pública inaugurarà el 1911 unes escoles graduades. Els directors eren Francesc Estartús i Prat i Teresa Gascons i Gruart. Era la segona graduada de la província. Tenia dues unitàries de nens i una de nenes.

El telegrafista C. Turégano, als anys vint, obrí la *Academia Ibérica* al c/ Alfons XII per ensenyar el batxillerat. L'any 1936 es requisaren tots els col·legis religiosos. Se'ls batejà amb nous noms: Francesc Macià (Divina Providència), Francesc Ferrer i Guàrdia (Sagrat Cor), Joaquim Maurín (Carmelites) i Rafael Campalans (escoles nacionals).

Després de la Guerra Civil, l'*Academia Abad Bonito* (1942-1973) omplí el buit deixat pels *Hermanos Gabrielistas*. El seu fundador i director fou J. Brugulat, que comptà amb l'ajuda de molts professors

(entre altres, C. i J. Pecanins, E. Sanz, F. Corominas i J. Hugas). Estava al c/ de la Canal.

Aquests anys s'hagueren de refer les escoles municipals i construir-ne de noves: Mn. Baldiri Rexach (1958), Parvulari de Guèmol (1961), Verge del Remei (1976) i Can Puig (1987).

D'altra banda, es potencià l'ensenyament mitjà: Institut de Batxillerat Pere Alsius (1974), que des de 1968 era secció delegada; i el nou Institut de Formació Professional (1987), que és l'hereu de l'Escola d'Arts i Oficis fundada el 1928. Recentment, l'Escola d'Adults intenta dotar d'estudis la gent que treballa.

Institut de Formació Professional.

LA VIDA CULTURAL

30

74

Al principi de segle, la vida cultural estava dominada per les vetllades literàries i musicals. Cada entitat organitzava vetllades on es combinaven conferències, recitals musicals i lectures literàries. Els artistes locals mostraven la seva obra als aparadors de les botigues i algun cop en exposicions.

D'aquests anys s'han de destacar els Jocs Florals i l'exposició de Piscicultura, ambdós del 1910. Aquests Jocs Florals foren els primers convocats a Banyoles. Després se'n tornarien a celebrar el 1948 i el 1964. L'exposició de Piscicultura i Pesca va ser molt lluïda, ja que l'Ajuntament no hi

escatimà recursos. Es muntà a les escoles nacionals coincidint amb la Primera Festa del Peix. Sis anys després, el 1916, s'inaugurà el Museu-Biblioteca Darder. S'intentava omplir dos buits: recollir la col·lecció donada per F. Darder i Llimona, i dotar el poble d'una biblioteca municipal.

Després de la Guerra Civil gairebé totes les entitats foren dissoltes i es destinaven pocs diners a l'activitat cultural. Hi hagué nous Jocs Florals, cantades de Caramelles, *Homenajes a la Vejez*, presentacions de llibres, conferències i exposicions de pintura i de fotografia d'autors locals a la sala de "La Caixa".

"Homenaje a la Vejez" a la plaça Major l'any 1952.

Als anys seixanta es coordinaren els actes culturals amb La Setmana de la Joventut. Del 2 al 9 de febrer de 1964 la ciutat visqué una setmana culturalment intensa. A més de conferències i cinema, s'obrí al públic l'Exposició de Pintura Espanyola del s. XX al claustre del monestir. Ja es comptava amb el precedent del grup Presència 63 que, un any abans, preparà, al pati de la Pia Almoïna, una exposició de pintura i escultura de quatre artistes locals que s'anomenà *Presència 63 Banyoles*.

A la dècada dels setanta la

febre cultural continuava. Es constituí un nou grup, el Tint-1 (1971-1972), que organitzà tot un seguit d'actes culturals i exposicions: *Equip Crònica*, *Antologia d'homenatge a M. Pigem* i la *Mostra d'art concepte*, per citar-ne algunes. El seu continuador va ser el Tint-2 (1974-1975), que muntà les mostres sobre el Kitsch: *Kitsch domèstic*, *Kitsch religiós* i *la Terrissa negra*.

A les acaballes de la dictadura franquista sorgí el moviment Febrer Jove (1973-1977). Es feren recitals de música (de la Nova Cançó, de jazz i de música clàssica), mostres d'art, teatre, cinema, conferències i exposicions, com la de Llibres d'autors banyolins i la del grup de fotògrafs Tres Peus, que s'instal·là en els aparadors de les botigues del baixant de la pl. Major.

Des de llavors no s'ha produït una coordinació com en les dues dècades anteriors. Hi ha hagut, això sí, un goteig d'actes culturals puntuals, de cicles de conferències i d'exposicions. Cal destacar el frustrat projecte de Museu d'Art Contemporani dels Països Catalans i les col·leccions de llibres editades o assessorades pel Centre d'Estudis Comarcals: els *Quaderns*, el *Diplomatari de Banyoles* i els *Llibres del Tint*.

Banyoles ha estat prolífica en artistes i literats. Remarcarem els artistes Manuel Pigem i Ras (1862-1946), Joan de Palau i Buxó (1919-1991), els escultors Joan Carrera i Dellunder (1890-1952) i Josep M. Bohigas i Masoliver (1906-1971). Dels més recents, Lluís Roura, Josep Ponsatí, Lluís Vilà, Lluís Güell, Xicu Cabanyes, Esteve Palmada i Antoni Mercader, entre molts altres. De fotògrafs, s'han de destacar Jaume Claramunt i Antiga (1866-

1923), Francesc Mateu i Duran (1884-1942), Rafael Villarrubias i Ros (1905-1953), Ramon Alsius i Malagelada (1903-1977), Josep M. Mateu, Joan Comalat i Francesc X. Butinyà. D'escriptors i estudiosos, el poeta festiu Joaquim Hostench i Torrent (1861-1943), Eusebi Isern i Dalmau (1896-1981), Frederic Corominas, Pere Verdaguer, Jaume Farriol, Salvador Oliva i J. N. Santaaulàlia, l'historiador A. M. Rigau i el geòleg E. Sanz.

Un moment de la conferència donada per Antoni M. Rigau i Jaume Butinyà a l'Exposició antològica de les pintures de M. Pigem (1972).

Tres han estat els personatges que han posat les bases de l'Arqueologia i la Història local i comarcal de Banyoles, a cavall entre el s. XIX i el s. XX : Pere Alsius i Torrent, Mn. Lluís G. Constans i Serrats, i Josep M. Corominas i Planellas.

- Pere Alsius i Torrent (1839-1915)-

Fou farmacèutic de professió i un home important de la Banyoles de la segona meitat del s. XIX, tant a nivell polític com científic. Se'l pot considerar un dels erudits més importants que donaren les darreries del s. XIX a Catalunya, molt lligats al fenomen cultural de la Renaixença.

Pere Alsius i Torrent fou un pioner en algunes disciplines científiques, com la Prehistòria, que ell contribuï a crear. La seva excavació l'any 1871 dels sediments magdalenians a la Bora Gran d'En Carreras és una de les primeres aportacions - i la de més alt nivell- a la Prehistòria de Catalunya, tal com reconegué Pere Bosch-Gimpera l'any 1919. Aquesta excavació serví de base per a un manuscrit (*El Magdalenense en la provincia de Gerona*, 1907), la major part del qual resta inèdit.

Les seves contribucions en el camp de la geologia (*L'estany de Banyolas*, 1871; *Breu ensaig geològic de la conca de Banyolas*, 1871), de la geografia (*Nomenclator geográfico histórico de la provincia de Gerona*, amb C. Pujol i Camps, 1882), i en el camp de la història (*Ensaig històric de la vila de Banyolas*, 1872) són totes d'una gran alçada científica. Sovint han servit de base per a la historiografia local posterior.

De totes maneres Pere Alsius i Torrent és conegut internacionalment pel descobriment i primer estudi sobre la Mandíbula de Banyoles (1887), un dels primers fòssils humans paleolítics descoberts a Europa. Avui dia, la mandíbula de Banyoles, tal com se la coneix, és un del signes més distintius d'aquesta ciutat.

- Mn. Lluís G. Constans i Serrats (1901-1955)-

Era capellà missioner diocesà i fou destinat a la Casa Missió de Banyoles, poc després de la seva

Pere
Alsius i
Torrent
(1839-
1915).

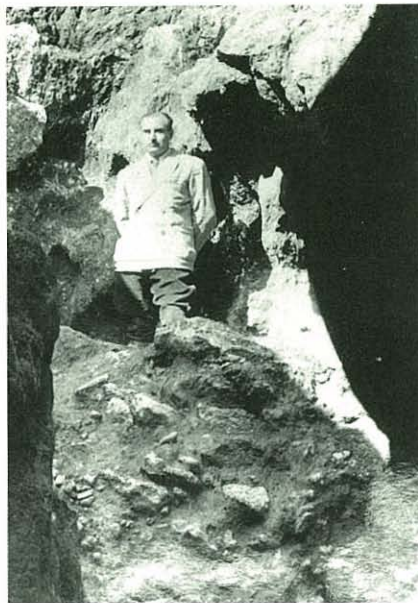
ordenació, l'any 1926. Allà es va poder llegir tots els pergamins i documents del monestir, a la vegada que les seves visites pastorals, que l'obligaven a passar una setmana sencera en els diferents pobles de la comarca, li deixaven suficient temps lliure per a llegir-se els arxius parroquials i els pergamins de les masies senyoriales.

D'aquesta manera, durant 20 anys (1926-1946) aplegà una magnífica documentació de primera mà, cosa que el convertí en un profund coneixedor de la comarca i de la seva gent. Fou en els darrers cinc anys de la seva vida quan va publicar sense descans multitud de llibres i articles de temes històrics i folklòrics (*Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles*, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins* i *Horizontes*).

Malgrat tot, la seva mort prematura va impedir que arribés a publicar bona part del que havia acumulat. En els darrers anys han aparegut nombroses obres pòstumes, tant llibres com articles, la major part dels quals han estat publicats a través del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles, entitat a la qual Mn. Lluís Constans va confiar tots els seus treballs inèdits.

*Lluís de
Gonzaga
Constans
i Serrats
(1901-
1955).*

*Josep M.
Corominas i
Planellas
(1906-1984).*

D'entre la seva nombrosa bibliografia destaquen els següents llibres: *Dos obras maestras del arte gótico*, 1947; *Bañolas*, 1951; *Girona, bisbat marià*, 1954; *Francesc de Montpalau, abat de Banyoles, ambaixador del General de Catalunya*, 1960; *Rondalles*, 1981; i especialment el *Diplomatari de Banyoles*, del qual s'han publicat ja, entre 1985-1992, quatre dels sis volums de què constarà aquesta obra.

- Josep M. Corominas i Planellas (1906-1984)-
Fou metge de professió i va exercir a Banyoles i Serinyà. Malgrat la seva dedicació a la medicina serà recordat sobretot, en els àmbits científics, pels seus treballs d'investigació sobre la Prehistòria de la comarca. Fou director del Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles, format l'any 1933 arran de la descoberta de la vil·la romana de Vilauba, i també del Museu Municipal Darder d'Història Natural.

L'any 1933 va començar a garbellar les terres extretes per Pere Alsius i Josep Bosoms a la Bora Gran d'En Carreras (Serinyà), recuperant milers de micròlits geomètrics de sílex del Magdalení final. Després de la Guerra Civil fou nomenat Comissari Local d'Excavacions Arqueològiques i,

com a tal, va realitzar nombroses excavacions arqueològiques a les coves de Serinyà i Martís (Mariver i Encantades), entre 1943 i 1974. D'aquestes excavacions cal destacar la de la cova del Reclau Viver de Serinyà (1944-1948), que va resultar ser el més important jaciment del paleolític superior de Catalunya, amb una seqüència cultural gairebé completa: aurinyacià, gravetià i solutrià.

La seva obra científica més important la va realitzar entre 1940 i 1950, encara que va continuar escrivint fins als anys 1960-1970. Trobem els seus escrits a revistes com *Ampurias*, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, *Quaderns del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles* i *Horizontes*, encara que també va presentar diverses comunicacions a congressos internacionals i nacionals d'arqueologia.

Entre molts d'altres cal recordar els següents títols: *La cueva del Reclau Viver de Serinyà*, 1946; *Hallazgo de 8 dracmas y cuatro divisores en Serinyà*, 1944; *El Auriñaciense y el Solutrense en Serinyà*, 1948; *La colección Corominas de la Bora Gran*, 1949; *Las puntas de la Gravette en Serinyà*, 1954; i *La comarca de Bañolas*, fet amb J. Marqués, 1967.

LA PUDA I EL TURISME

31

78

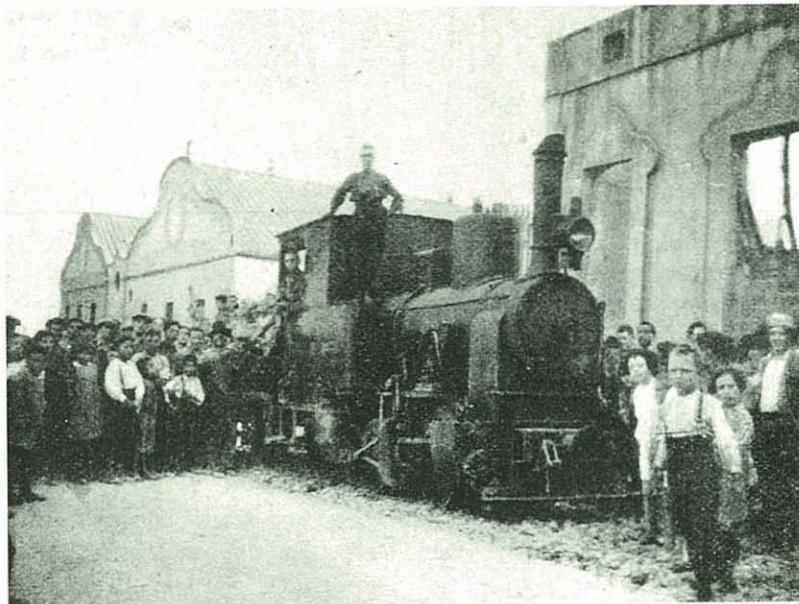
El turisme començà a mitjan s. XIX. El punt de màxima atracció no era l'estany, com en l'actualitat, sinó la Font Pudosa, coneguda per les seves propietats medicinals. Les seves aigües sulfuro-carbonatades s'aconsellaven tant per a tractar les malalties de la pell i dels ossos com els problemes de circulació sanguínia i de vies respiratòries.

El turisme del s. XIX era un turisme reposat, de passejar i prendre aigües medicinals. Al final de segle, a la Font Pudosa s'hi afegí l'encant que l'estany va despertar en la burgesia. Es podia admirar la bellesa del seu paisatge,

passejar tranquil·lament, prendre les aigües en el balneari, anar amb barca. Fins llavors, s'havia considerat l'estany com una perillosa zona d'aiguamolls.

Des del s. XV es coneixia la Font Pudosa, i d'abans del s. XVI existia un Rec de la Font Pudosa, però no fou fins al s. XVIII quan es reconegué el poder de guarir malalties que tenien les seves aigües. Des de llavors hi assistiren regularment malalts en cerca d'una curació.

En el s. XIX la vila dedicà els seus esforços a potenciar la Font Pudosa. L'any 1829, l'Ajuntament construí una font artificial i una placeta pública.

Arribada de la primera locomotora de tren a l'estació de Banyoles, l'any 1926.

De l'any 1847 data la construcció d'una barraca amb dues banyeres, i del 1848 un projecte de carretera fins a la font, amb seients de tant en tant perquè la gent que hi anés passejant pogués reposar. L'any 1850 es construí una nova plaça amb una font piramidal al centre. També s'amplià l'edifici de can Fontpudosa (a l'altra costat de la carretera) amb deu banys i una canonada per a poder portar l'aigua al recinte, ja que abans es feia a galletades. S'edificà el balneari l'any 1862.

Amb la construcció del balneari, que restà obert fins als anys cinquanta, arribaren els primers turistes. En les millors èpoques vingueren a prendre les aigües gent de Girona i Barcelona, com també de França i Austràlia. A la plaça es venien els carquinyolis i les famoses cansalades.

Al balneari, sempre regit per un metge de prestigi, els malalts es podien banyar (amb una banyera de gres esmaltada, o de marbre, segons si eren de primera o segona classe), dutxar, inhalar o rebre polvoritzacions de gasos.

En el segon quart del s. XIX, la mitjana anual de malalts que visitaven el balneri fou de 800. En no diposar el balneari d'allotjament cada estiu, totes les fondes de la vila emplenaven i molts veïns propietaris d'habitatges llogaven habitacions als forasters. Els malalts o turistes portaven importants recursos econòmics a un poble en aquells moments molt necessitat.

El creixement del turisme portà els primers intents de construir un ferrocarril. L'any 1877 s'intentà bastir un tramvia entre Girona i la Font Pudosa. Més tard, el 1899, es volgué instal·lar un ramal de via fèrria des de la pl. dels Turers-c/ Gran fins a la Font Pudosa.

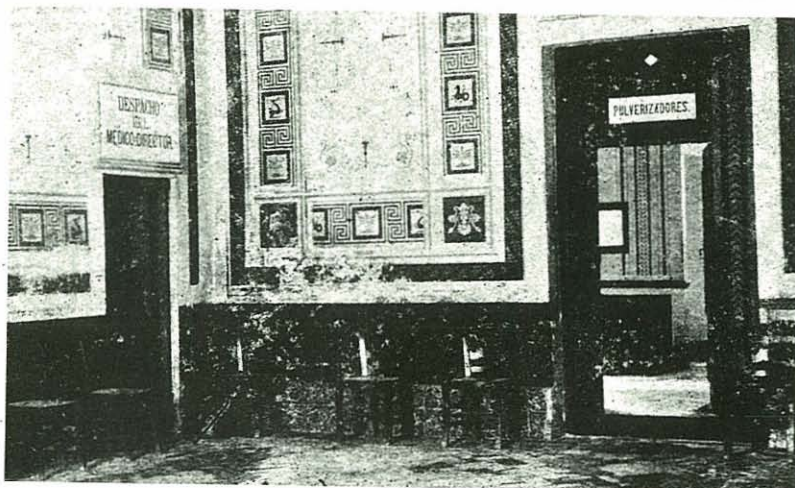
L'any 1904 es desestimà el projecte de ferrocarril per a enllaçar la ciutat balneari d'Aixelles-Termes amb Girona, passant per Banyoles. Finalment, entre 1926 i 1956, funcionà el carrilet de Banyoles (Tren Pinxo o tren petit) que unia la ciutat amb Girona i amb Sant Feliu de Guíxols.

Després de la Guerra Civil s'inicià una altra mena de turisme, més decantat cap a l'estany i els esports nàutics. Es construïren hotels i càmpings. Entre els anys cinquanta i seixanta els banyolins veieren arribar molts d'autocars. Actualment, visiten la ciutat escolars, jubilats, turistes, gent que ve de pícnic els caps de setmana i molts

transeünts. Un diumenge d'estiu poden venir de 7 a 9 mil persones. Després d'alguns altres intents, l'any 1988 es constituí el Foment Municipal de Turisme per a intentar revitalitzar aquest sector i orientar-lo cap a un turisme que no degradi l'estany i el seu entorn natural.

*Sala d'espera del
"Establecimiento de
baños de aguas
sulfurosas" (Balneari
de la Font Pudosa), a
començament
del s. XX.*

79

L'ESPORT

32

80

La pràctica de l'esport s'inicià al final del s. XIX, però no fou una activitat de masses fins als anys seixanta del s. XX. Abans no deixava de ser cosa dels grups benestants, ja que l'activitat lúdica primordial dels altres grups socials eren les xerrades i els jocs als casinos o a les tavernes i els balls.

La natació es veié potenciada amb la creació de Club Natació Banyoles l'any 1925. L'entitat estava radicada a la pesquera d'en Sarquella (ara can Lero). S'han de destacar entre moltes activitats: la celebració del Campionat de Catalunya (1925) i la Travessia a l'Estany (des de 1943). El waterpolo, lligat al CNB, començà la dècada dels quaranta. Cal remarcar l'ascens

a la Divisió d'Honor el 1968. El CNB també ha contribuït decisivament a l'arrelament de l'esport del rem a Banyoles. Aquesta entitat compta amb nedadors i remers que han participat en jocs olímpics, com J. Pujol i F. Climent.

L'esport més antic practicat a Banyoles és el rem. L'any 1886 el Club de Barcelona organitzà les primeres regates de rem a l'estany. Donà d'aquesta manera els primers passos un esport que ha aconseguit reeixir plenament. A aquest començament seguiren moltes altres regates: l'any 1932 per primera vegada es practica el rem olímpic a l'estany, el 1958 se celebren els campionats d'Espanya, i el 1985 el *Match des Seniors*. En ser subseu olímpica

Equip del F. C. Banyoles de l'any 1933. Descriu com: "un equip temible i amb una davantera formidablement perforadora".

de rem s'organitzen el Campionat Mundial Juvenil de 1991 i les proves olímpiques de 1992.

El futbol es començà a implantar el 1913 de la mà de Francesc Ballesteros Pérez, que fundà el primer equip del Club de Futbol Banyoles. Els anys vint i trenta foren d'alts i baixos, amb canvis constants d'equips i de camps de futbol. Després de la Guerra Civil es consolidà aquest esport. L'any 1943, el Camp Municipal d'Esports estava a l'Horta dels servites, després s'inaugurà el Camp Vell (1958) i més tard, el 1968, el Camp de Futbol Nou.

L'equip del Club Esportiu Banyoles aconseguí tornar a pujar, com la temporada 1956-1957, a la tercera divisió l'any 1982.

El Centre Excursionista de Banyoles, fundat l'any 1953, organitza activitats esportives, a més de culturals i artístiques, com la tradicional Marxa dels 40 km. Els seus alpinistes participaren en les expedicions de Yanganuco-87 o del Makalú.

No només es practiquen o s'han practicat aquests esports, sinó molts d'altres. L'any 1914, el *Círculo de Católicos* tenia una secció ciclista. L'afecció al ciclisme ha continuat. El 1927 s'organitzà la final d'etapa de la X Volta Ciclista a

Catalunya, els anys trenta la Festa del Pedal, que tornà el 1941, i el 1972 l'arribada de la *Vuelta Ciclista a España*.

D'esquí nàutic es desenvoluparen proves molt importants, sobretot els anys seixanta i setanta: el Campionat d'Espanya (1960), el Campionat d'Europa (1961) i el Campionat del Món (1971).

L'afecció al bàsquet donà senyals de vida el 1942. Es practiquen així mateix la motonàutica (el 1976 tingué lloc el Campionat del Món de Motonàutica), el tir al plat (des 1967), el tennis (des 1931), les curses populars (la Cursa Popular a l'Estany), el Triatló, l'esquí de neu, la pesca, els

escacs, la caça, les motos, l'handbol, el billar, l'hípica, etc.

Aquest reguitzell d'esports ha portat l'aparició d'entitats com: el Club Ciclista (1957), el Club d'Escacs (1962), el Club de Tennis (1966), l'Esquí Club (1975), el Club de Bàsquetbol, el Moto Club Banyoles (1975), el Club de Billar (1967), el Grup Hípic (1982), el Club Handbol (1981), la Societat de Caçadors, el Club d'Aeromodelisme, l'Associació de Pescadors Esportius de l'Estany (1958) i la Penya Blaugrana (1985). Per a coordinar totes les activitats es va fer necessària la creació del Patronat Municipal de l'Esport (1979).

Grup de remers amb timoner a l'estany.

EL TEATRE

33

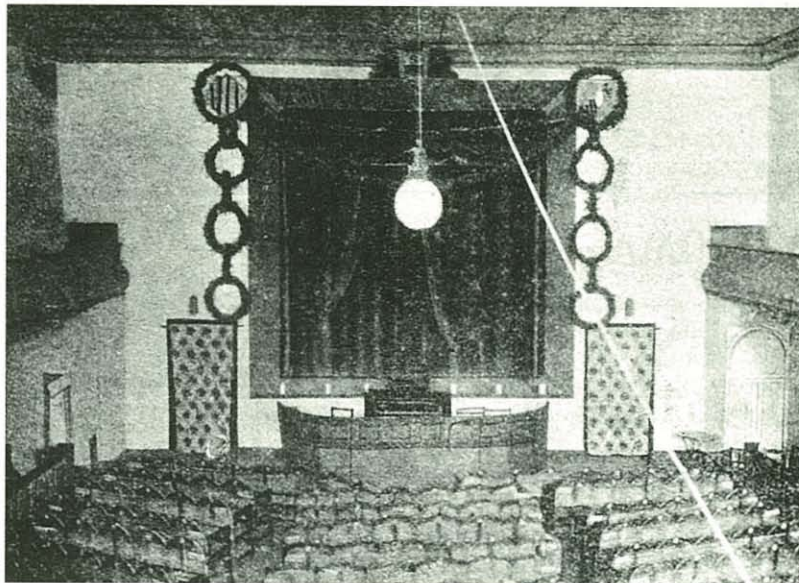
82

Des del s. XVIII tenim coneixença d'activitat teatral, però aquesta no serà molt intensa fins al s. XIX. L'any 1842 es fundà una *Compañía Dramática de aficionados y del teatro de esta Villa*. Actuà, del 1842 al 1844, a l'església de l'ex-convent dels servites (actual Museu Darder). Representaven La Passió.

L'any 1850 la vida teatral adquirí més volada en constituir-se la *Sociedad Teatral Bañolense* que construí un teatre a la pl. de la Vila Vella (pl. del Teatre), en el solar de l'antic escorxador municipal. Aquest teatre perdurà fins a l'any 1934, quan fou enderrocat per l'Ajuntament i venut el solar el 1961. Fou en aquest teatre on

s'iniciaren les representacions d'Els Pastorets.

Al final del s. XIX i fins a la dècada dels trenta cada societat recreativa tenia el seu teatre i representava obres d'acord amb la seva ideologia. Els sectors catòlics criticaven les obres representades en altres societats si consideraven que eren massa esquerranes o immorals i es manifestaven partidaris del teatre unisexual (els actors havien de ser d'un mateix sexe, homes i dones no podien actuar en la mateixa obra). Cada festa hi solia haver representació d'obres de teatre amb actors locals o forans. Les diverses societats (Cercle de Catòlics, l'Ateneu Republicà, la Lliga) tenien llurs propis grups.

Interior del teatre del Sindicat Agrícola, a l'antic Cafè Vila, entre 1918 i 1920.

Després de la Guerra Civil es tornaren a reprendre amb força les representacions. Fins a l'any 1950 continuaren les representacions de la Sección Recreativa del *Círculo de Católicos*. Interpretaven obres d'autors banyolins com el *Sant de l'Amo* de Joaquim Hostench (1942) o *L'hereu Riera* de M. Vilanova (1944). Des de 1951 la *Agrupación Teatral Bañolense*, adherida a *Educación y Descanso* fins a l'any 1956, convertí en un clàssic banyolí l'obra *Don Gonzalo o l'orgull del gec*.

L'any 1958 es creà l'Agrupació Teatre i Art. Era un intent de fer teatre diferent. Executaren l'obra *El diari de Ana Frank* de F.

Coodrich i A. Hacket. D'aquest grup, en sortí la idea d'encarregar una Passió pròpia i en resultà l'*Ecce Homo (L'hora de Crist)* de F. Corominas. Aquests anys, 1967-1969, aparegué el Teatre Experimental Independent (TEI), que portà les idees noves introduïdes a Barcelona per Ricard Salvat. Per a poder representar la Passió es creà un Patronat (1961-1967).

Van elaborar-se uns decorats i vestits apropiats (dissenys de Joan de Palau), es van mobilitzar moltes persones i s'intentà edificar un nou teatre a l'Horta dels Frares (actual Casal d'Avis).

L'activitat teatral no es deturà aquí. Es va formar l'Agrupació Dramàtica de Banyoles, que l'any 1966 representava l'obra *Fang*, d'E. Criado. Entre els anys setanta i vuitanta s'experimentà una gran activitat teatral. Es constituí el grup Sarau (1977-1980), que estrenà l'obra *El Retaule del dia vuitè*, de J. Solana. Mentrestant, l'Agrupació Teatral del Cercle de Catòlics (1977-1985) feia teatre per divertir. L'any 1981 els del Teatre d'Art de Banyoles s'iniciaren amb la representació de *L'última cinta de Krapp*, de S. Beckett. De la dècada dels vuitanta també són el Grup Atel.lana, els Babaus i les noves representacions de Els Pastorets (versió de J. Solana, J. Navarro i X. Xargay).

El cinema s'inicià, l'any 1897, amb un animatògraf al carrer de

la Canal. A partir de llavors tot fou molt ràpid i el 1900 hi hagué la primera exhibició per la festa major. Als anys trenta es projectaren les primeres pel.lícules sonores i als quaranta, les primeres en color. Aviat proliferaren els cinemàtògrafs. S'anava a veure pel.lícules al cinema Margarit, al Vassallo, al Vila (actual Cercle

de Catòlics), a l'Ateneu, als Catòlics, al Modern (ara Residència Victòria), al Mercantil i, a partir dels anys cinquanta, al cinema Victòria (recentment enderrocats). Cal fer esment, també, del paper desenvolupat pel Cine Club Banyoles en la difusió del cinema d'autor entre els anys seixanta i vuitanta.

Acció, de l'any 1851, de la Sociedad Teatral Bañolense que construí un teatre a la plaça de la Vila Vella (actual plaça del Teatre).

LA MÚSICA

34

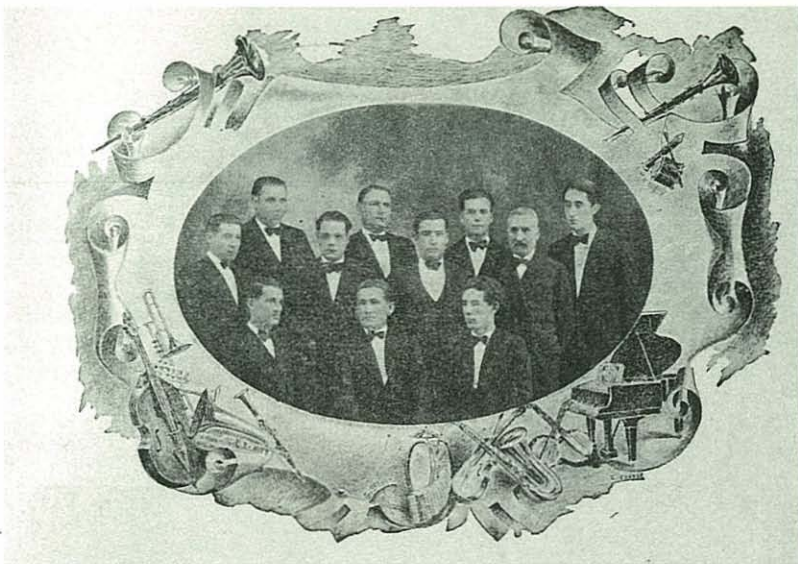
84

Les arrels de la història musical van molt lligades al monestir. Al s. XIII Guillem de Balneolis ja era cantor a la Col·legiata de Sant Feliu de Girona. En el s. XV existia l'orgue del monestir i el s. XVI s'hi creà el Mestrat de Cant per a ensenyar música religiosa. Uns anys després, el 1603, l'església de Santa Maria dels Turers incorporà el seu orgue. En el s. XVIII es formaren algunes Cobles que interpretaven música religiosa i popular.

Entre els segles XIX i XX les cobles tocaven sardanes, balls moderns, concerts i actuaven en les funcions teatrals. N'existiren moltes:

la Cobla Corominas (1860-1873), Els Juncans (1745-1918), la Cobla Nova (1880-1887), la Unió Banyolina (1873-1925), la Principal de Banyoles (1927-1959) i la nova Principal de Banyoles (des de 1983).

El 1908, una colla banyolina ballà el contrapàs al Parc Güell de Barcelona. Més tard, del 1920 al 1923, se celebraren uns Certàmens Musicals de Sardanes que es reprengueren als anys trenta. El 1934, el Foment de la Sardana organitzà el 1r Aplec de la Sardana. Per al segon s'hagué d'esperar fins al 1954. El Foment tornà a constituir-se l'any 1978.

Membres de la cobla-orquestrina La Principal de Banyoles, l'any 1933.

Després de la Guerra Civil es reprenen les ballades públiques de sardanes (1939) patrocinades, més tard, per la *Sección Sardanista y Folklórica del Círculo de Católicos*. El 1965, Banyoles fou nomenada ciutat Pubilla de la Sardana. L'any 1990 se celebrà el 1er. Simposi de Música i Cobla dins la programació de l'Olimpíada Cultural. Actualment, existeixen diverses colles sardanistes, es concedeixen els premis de música per a cobla de Banyoles-Ceret (1985) i es fa anualment el tradicional Concert de Música per a Cobla de Sant Martíria.

Banyoles ha donat compositors famosos com: Joaquim Palmada i Butinyà (1865-1947), Cassià Casademont i Busquets (1875-1961), Josep Saderra i Puigferrer (1883-1970), Rossend Palmada i Teixidor (1893-1988), Manuel Saderra i Puigferrer (1908), Martirià Font i Coll (1923), Enric Gratacós i Massanella (1887-1969), Josep Juncà i Juscafresa (1888-1972), entre altres.

La majoria d'associacions recreatives i religioses tenien el seu cor: l'*Ateneo Bañolense* (amb Joaquim Palmada de director), el *Círculo de Católicos* (el mestre de cor era Enric Juncà), la Lliga de la Defensa (amb Francesc Carré), l'Orfeó de Ntra. Sra. de Montserrat del Sindicat Agrícola (amb Joaquim Mateu), les Capelles de Cant del monestir, amb el mestre Adolf Monforte i la de Santa Maria dels Turers.

Altres corals agafaren el relleu: l'Orfeó Popular Banyolí amb J. Saderra de director (1919-1925), la Schola Cantorum de Ntra. Sra. de Montserrat (1942), la de les Escoles Municipals, els Rossinyols del Llac, Harmonies del Llac (1948), l'Agrupació Polifònica, la Coral Mixta (1973), la de la Llar del Jubilat, la del Centre Excursionista, i la Coral Alba de l'Institut Pere Alsius (1989).

Els grallers de Banyoles actuen a moltes festes amb la seva música tradicional. La dansa començà seriosament en els anys quaranta amb la *Sección de Ballets del Círculo de Católicos* i avui continua amb l'Esbart Fontcoberta.

Recentment, els grups de rock s'han fet un lloc en el panorama musical. Un dels primers, The Rixent's, data del 1966. Aviat agafà força i el 1970 hi hagué el Primer Festival de

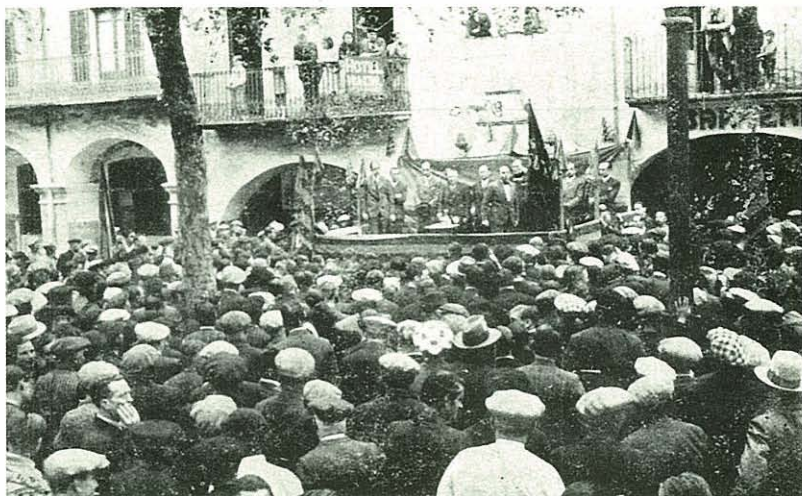
Conjunts de Banyoles. Des de llavors la creació de grups no ha parat. L'any 1977 es formà l'Orquestra de Sant Martirià. Del 1981 són els Dandys que després, amb Stornuts, formaren Kitsch (amb dos discs, Kitsch 1 i 2, i un vídeo). També d'aquest any són Isis, ara I-6 (amb disc i vídeo). Actualment, encara continuen creant-se nous conjunts com: Zoo-Il·lògics, Terratrèmol, el grup del Taller Municipal de Música,...

Grup de música moderna "Los Rixens", l'any 1967. Tenien el lema "¡Siempre en vanguardia!"

LA SEGONA REPÚBLICA I LA GUERRA CIVIL

35

Miting a la plaça Major durant la festa del 14 d'abril de 1933.

86

Al final del s. XIX i començament del s. XX els carlins i els liberals moderats acostaren posicions i els republicans federals capitalitzaren el liberalisme més democràtic. Això possibilità l'existència de dos blocs polítics que s'alternaven en el poder municipal: els catòlics o administratius (amb catòlics, ex-carlins, monàrquics, Lliga Regionalista i catalanistes moderats) i els republicans federals (amb elements liberals). En el panorama polític també hi eren presents els tradicionalistes, els republicans radicals (Ierrouxistes) i els socialistes (als anys vint es fundà una

secció de la Unió Socialista de Catalunya).

Durant la dictadura del general Primo de Rivera foren represaliats els elements republicans i catalanistes. En canvi, els monàrquics en el poder s'aglutinaren en una secció del partit, inspirat pel dictador, *Unión Patriótica*.

El 12 d'abril de 1931 se celebraren les eleccions municipals que portarien a la proclamació de la República. Es presentaren dues candidatures: la Coalició Monàrquica (amb elements de la Unió Patriótica, Lliga Regionalista i tradicionalistes), i la Coalició Republicana (amb

republicans federals, membres d'Acció Catalana -catalanistes republicans- i independents). Guanyà la monàrquica per 40 vots de diferència.

El 14 d'abril, en veure els resultats d'arreu del país, a Banyoles es proclamà la República. Una manifestació amb banderes catalanes i republicanes es dirigí, tocant la Marsellesa, a l'*Ateneo Bañolense* i a l'Ajuntament. Allí, des del balcó, es proclamà la república catalana i es nomenà alcalde Jacint Masgrau i Butinyà, d'Acció Catalana.

Les eleccions municipals de l'any 1934 les guanyà

l'esquerra (amb elements d'ERC, d'AC, i de la Federació Agrària Socialista Obrera). Cal destacar el paper del sindicat local Acció Social Agrària, fundat per Baldiri Juscafresa i Serrats, que l'any 1932 reuní en una Assemblea representants de 150 pobles de les comarques gironines.

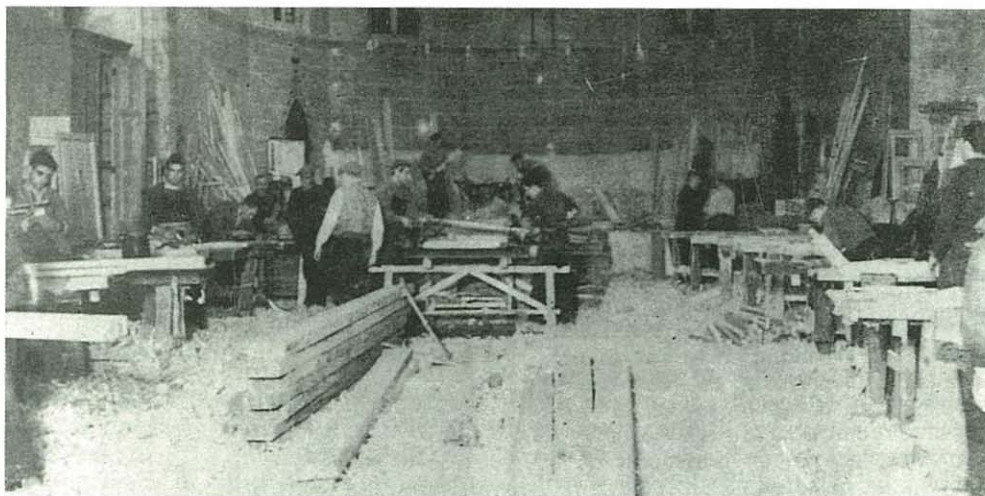
El 19 de juliol de 1936, un dia després de l'aixecament del general Franco, es veieren elements armats pels carrers. A cap fàbrica no es treballava i en una reunió multitudinària al *Salón Moderno* es decidí la incautació de convents i temples. Es formà el Comitè de Guerra de Banyoles que va esborrar el paper de l'Ajuntament. Els capellans i les

monges marxaren o es quedaren a casa de familiars o amics. Els partits i sindicats s'incautaren de les cases dels rics fugitius o no adeptes. Sorgiren nous partits i sindicats: PSUC, FAI, POUM, Federació d'Obrers i Camperols, CNT i UGT.

Es patí la guerra amb assassinats, robatoris, persecucions, morts al camp de batalla, empresonaments, exili i afusellaments, col·lectivitacions i escassetat d'aliments. Es cremaren tresors artístics com el retaule barroc del monestir. Foren estimbades les campanes de Santa Maria i la Martiriana del monestir. La manca de feina portà a fer obres públiques, a les col·lectivitacions de fàbriques

(Indústries Coromina, Les Saques), i a la formació de cooperatives (de fusters, pintors, de l'edificació). S'intentaren noves experiències econòmiques amb la Municipalització de l'Habitatge (els immobles, solars i terrenys passaren a ser de propietat municipal). La crisi econòmica provocà que l'Ajuntament es veiés obligat a emetre paper moneda.

L'octubre del 1936 s'escollí un nou Ajuntament i el Comitè de Guerra fou suprimit. Fins a l'any 1938 els alcaldes foren primordialment de la CNT. Més tard, però, tornà Jacint Masgrau i Butinyà. El 8 de febrer de 1939 entrà a la ciutat el *Cuerpo del Ejército de Navarra* de l'exèrcit nacional.

La cooperativa de fusters instal·là els seus tallers a l'església de Santa Maria dels Turers l'any 1936.

DEL FRANQUISME A LA NOVA DEMOCRÀCIA

36

88

L'entrada de l'exèrcit nacional suposà la implantació del franquisme. Començà la depuració de la societat banyolina d'elements adeptes al règim republicà.

Es depuraren els funcionaris municipals i els treballadors de les empreses privades. Els anarquistes, socialistes, comunistes, republicans i catalanistes no adeptes foren perseguits. Alguns hagueren d'exiliar-se i d'altres se'ls empresonà o afusellà. Es dissolgueren les entitats catalanistes, republicanes o obreres. Es procedí ràpidament a treure els rètols i anuncis en català. Es va perseguir aquest *idioma extranjero*, com també tot allò que fes flaïr de catalanisme.

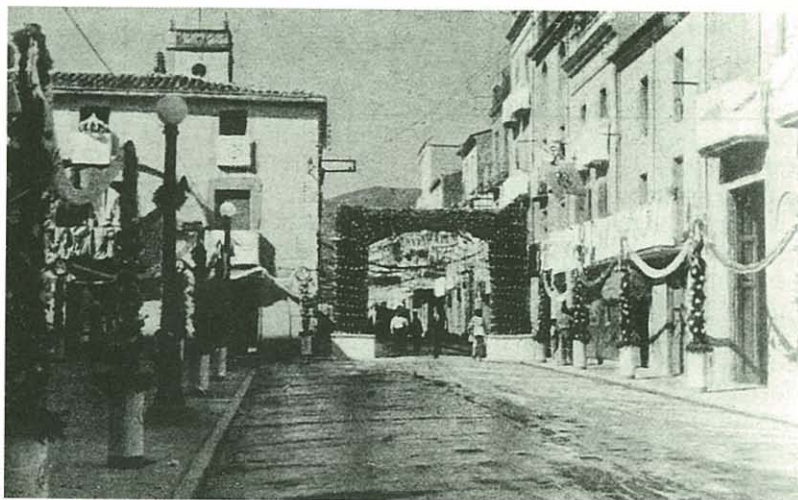
Es prohibiren tots els actes públics sospitosos i s'aplicà la censura contra les activitats culturals.

Per a ocupar càrrecs, es demanava: ser espanyol i persona de bona conducta moral i política que s'acreditava mitjançant un aval donat per persones adeptes al nou règim. Hi hagué grans manifestacions religioses, de les quals cal destacar la *Consagració de la ciutat al Corazón de María*, l'any 1943, o la *Visita de la Verge de Fàtima* el 1950, quan s'adornaren de flors tots els carrers.

El primer ajuntament elegit pels triomfadors va ser format per la gent d'ordre, de la dreta monàrquica, ex-membres de la

Unión Patriótica i carlins. Foren alcaldes: Miquel Boix i Vilardell (1939), Josep M. Coromina i Hostench (1940), Francesc X. Prat i Hostench (1940-1949), Miquel Boix i Vilardell (1949-1958), Lluís Hereu i Vidal (1958-1963), Andreu Agustí i Trilla (1963-1967) i Guillem Turró i Corominas (1967-1979).

La vida municipal girà sobre la base de la representació per terços corporatius: regidors escollits pels caps de família, pels organismes sindicals oficials i per les entitats econòmiques, professionals i culturals. Els aspirants a candidats, fins i

Per la visita de la Verge de Fàtima, l'any 1950, s'enramaren gairebé tots els carrers de Banyoles. Vista de la plaça dels Turers i del carrer Gran.

tot quan s'elegien per sufragi, havien de tenir el vist-i-plau del governador civil. L'alcalde era el cap local del Movimiento (representant de la FET-JONS).

Als anys seixanta el règim s'obrí i es comencen a formar els moviments de nuclis opositors que culminen a la dècada dels setanta.

Aparegueren seccions locals dels partits. L'any 1976 es creà l'Assemblea de la Comarca de Banyoles, adherida a l'Assemblea de Catalunya, per lluitar per la democràcia, l'Estatut d'Autonomia i l'Amnistia dels presos polítics. Es constituí una Comissió d'Informació i Control de l'últim ajuntament franquista

(amb la participació dels partits, associacions de veïns i entitats ciutadanes democràtiques) per evitar l'especulació urbanística i s'aconseguí congelar el Pla d'Urbanisme. Aviat, també els sindicats CCOO i UGT feren la seva presentació a Banyoles.

El 1979 se celebren les primeres eleccions municipals democràtiques. L'alcalde serà Salvador Juncà i Busquets, d'ERC. Els altres alcaldes elegits en la democràcia són Pere Hernández i Lizoáin (1983-1991) de CiU, i Joan Solana i Figueras de la Plataforma Progressista.

Manifestació de la Diada Nacional de Catalunya l'any 1977 a Banyoles.

L'escut de Banyoles

L'any 1920 Banyoles rebia el títol de Ciutat de mans del rei Alfons XIII. Més tard, el 1976, se li concedí poder catalanitzar el seu nom oficial i el 1983 es dota de l'actual escut municipal. Aquest escut heràldic té les següents característiques:

Escut caironat truncat (en forma de rombe, partit en dues parts). En el primer d'argent hi figura una lletra B majúscula de sinople (color verd) i en el segon d'or, 4 pals de gules (barres de color vermell). I per timbre, una corona mural de ciutat.

INDÚSTRIA I IMMIGRACIÓ

37

90

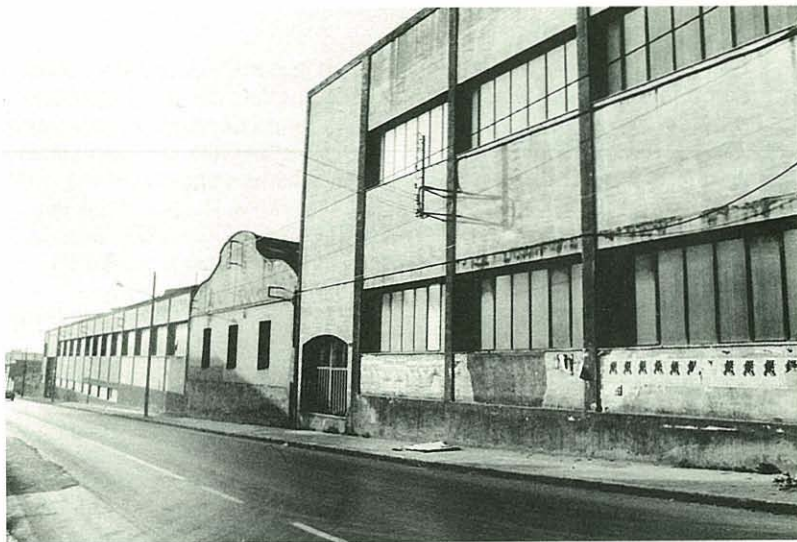
A començament del s. XX anaren desapareixent les blanqueries i les papereries. Només restaren fàbriques, de petites dimensions, de farina, d'oli, de pastes de sopa, de gèneres de punt i de xocolata. N'aparegueren d'aiguarent i sifons, de gel, de rajoles, de cartró, de seda i d'espècies.

Durant la primera Guerra Mundial (1914-1919) sorgí la fàbrica J. Gimferrer S. A. (Les Saques) dedicada als sacs de jute, d'espert i de lli. Fins a la dècada dels cinquanta fou la més gran. L'exportació d'alls i la cria de porcs i mules ajudaren a substituir la indústria. Els anys vint i trenta

els alls s'exportaven arreu del món, però entre 1940 i 1950 davallaren coincidint amb el procés d'industrialització.

Després de la Guerra Civil naixeren petites empreses de caire familiar que tingueren el seu millor moment a partir dels seixanta. Aquestes indústries eren del ram del metall (bombes d'aigua, torneries, rentadores, cargols), alimentació (xocolata, pollastres, pinsos) i derivats de la fusta (caixes, mobles).

Als anys seixanta es produí un fort creixement econòmic. La població ocupada en la indústria i els serveis s'incrementà notablement

L'any 1989 tancà les seves portes una de les fàbriques més emblemàtiques de la ciutat: Les Saques.

mentre decaigué la dedicada a l'agricultura. La indústria es diversificà i els sectors forts foren els de la construcció, de la fusta, el tèxtil (J. Gimferrer S.A., Castañer S.A., Molfort's), el metall (Boelsa, Dytsa), les pells adobades (Curtits Ametller S.A.) i l'alimentació (Nutrex, Miquel Callís S.A., Miquel Juncà S.A., Xocolates Torras).

El primer sector en volum d'ocupació industrial ja no és el tèxtil sinó el metall i l'alimentari. Les de material de transport i maquinària creixen vinculades a l'exportació i al capital estranger.

El creixement industrial portà el demogràfic, que en gran part es degué a la immigració, sobretot de gent de la comarca, però també forana (entorn del 9% eren de fora de Catalunya, primordialment d'Andalusia i Extremadura). Ara, l'externa, prové dels països africans. La majoria de la població és assalariada, amb importància dels escolars i jubilats. És adulta, tirant a gran, per raó del descens de la natalitat.

Avui dia les empreses són de tipus mitjà (40-100

treballadors), amb moltes de menys de 25 treballadors. L'eix de creixement és el de Banyoles-Porqueres-Cornellà del Terri. Les empreses exportadores es troben en el metall, tèxtil i les pells adobades. Recentment la crisi s'ha notat en les empreses del sector tèxtil (tancament de J. Gimferrer l'any 1989 i de Molfort's el 1992, reestructuració de Castañer S.A.), en el sector del metall (Metbasa) i en les pells adobades (Curtits Ametller S.A.).

El creixement demogràfic

1367	1.590 h.
1598	1.750 h.
1652	2.800 h.
1787	3.708 h.
1807	3.555 h.
1834	3.408 h.
1861	5.100 h.
1900	5.103 h.
1930	5.970 h.
1940	6.338 h.
1950	6.672 h.
1960	8.075 h.
1970	10.023 h.
1981	12.393 h.
1992	13.808 h.

S'ha accentuat l'entrada de capital forà (M. Callís i Xocolates Torras, entre d'altres) i el revifament de la construcció per l'obra pública (Olimpíada). El comerç pateix un minifundisme perillós. Banyoles és un centre industrial intermedi, on coexisteixen els sectors tradicionals i els moderns.

La nova zona industrial de can Trull Vell

VERS UNA NOVA CIUTAT

38

Vista aèria del nou parc de la Draga i de la Vila Olímpica l'any 1991.

92

Del 1900 fins al final de la Guerra Civil el creixement urbà fou molt escàs malgrat l'obertura del passeig de la Indústria, del c/ Álvarez de Castro i la creació, al sud-oest, d'una zona residencial.

De mica en mica, els pagesos propietaris de petites explotacions anaren disminuint, ja que l'agricultura no resultava tan rendible i en canvi ho era més vendre la propietat per edificar-hi. Des del 1962 fins al 1975 la superfície urbana s'incrementà considerablement en detriment de la rústica. També cresqué el nombre de persones propietaris del seu habitatge, trencant la situació

del segle anterior. La pressió sobre el sòl urbà en aquests anys va ser molt forta. La ciutat es transformà en zona industrial i de serveis.

A la dècada dels cinquanta, i més accentuadament als anys seixanta i setanta, la forta immigració portà la construcció dels barris perifèrics, en llocs on els terrenys es podien adquirir a preus més econòmics perquè eren lluny del centre de la ciutat. Es crearen veritables barris marginats. Aquesta contrucció va estar emparada pel Pla General d'Urbanisme del 1957, que preveïa molt poca zona industrial i preparava la ciutat

per a créixer fins a 40.000 habitants.

Entre 1941 i 1954 es construïren els Grups de Sant Martí i de Santa Maria dels Turers (Cases Barates). Són cases adossades amb un discret jardí. En principi patien d'una manca total de serveis i equipaments que feien necessari recórrer diàriament la distància que separava aquest nucli, avui barri de Sant Pere, del centre de la ciutat.

Després es començà a construir el Grup Gimferrer

(anomenat popularment "Corea") a la falda del puig d'en Colomer. Es tractava de donar habitatge als primers obrers emigrants portats per a treballar a la fàbrica de Les Saques. Finalment, vindrien Mas Palau, els pisos de Canaleta-La Rajoleria, la urbanització de Can Puig de la Bellacasa, el Grup d'Habitatges del Pla de l'Ameller, el barri Canemeres i la urbanització de la Font Pudosa.

Paral·lelament s'inicià la construcció indiscriminada de petits tallers, magatzems, granges i habitatges en petites parcel·les als Plans de Mata i Camós, on no existien carrers, ni aigua ni clavegueres.

La gestió de l'Ajuntament i els interessos privats féu possible un creixement desordenat. S'inicià un creixement dispers, amb disseminació de molts habitatges i amb manca de serveis a moltes zones.

En la democràcia es confecciona el Pla General del 1984, avui encara vigent. És l'intent de corregir el desordre urbanístic. Es preveu un creixement fins a 18.000 habitants. Es tracta de recompondre el teixit urbà i connectar els barris. Es contempla un creixement cap a la banda est, amb la voluntat de lligar els barris marginats

d'aquest sector (Mas Palau, Canaleta-Rajoleria, Can Puig) al centre urbà. També es vol, amb la variant, allunyar el trànsit del centre urbà, enllaçar viàriament aquests barris de l'est i unir-los directament amb les zones industrials (Pla de la Coromina).

El nomenament com a subseu olímpica de rem l'any 1987, i les obres que es desenvolupen a tal fi (Vila Olímpica, Parc de la Draga, Front de l'Estany, Variant, carrer de la Sardana, passeig Mn. Constans, etc.)

són l'aplicació pràctica a aquestes zones del Pla General del 1984.

Actualment, es desitja una ciutat que desenvolupi la seva doble condició d'industrial i de serveis, amb racionalitat urbanística i integració de tots els barris i amb una qualitat de vida mitjana-alta.

Vista aèria de la ciutat l'any 1990.

Bibliografia

ALSIUS, Pere: *Ensaig Històric sobre la vila de Banyoles*. Banyoles, La Renaixensa. Barcelona, 1872 (reeditat l'any 1895)

BRAMON, Dolors: Els jueus de Banyoles. *Quaderns del CECB-1980/1984*:105-136. Banyoles, 1984.

CASALS, Maria/SOLANA, Joan/XARGAY, Xavi: *Banyoles al costat de Barcelona*. Ajuntament de Banyoles. Banyoles, 1987.

COMA, Miquel/GRATACÓS, Joan : *L'estany de Banyoles*, Quaderns de la Revista de Girona, nº 32. Girona, 1991.

CONSTANS, Lluís G.: *Bañolas*. Banyoles, 1951 (reeditat l'any 1981, per l'Ajuntament de Banyoles)

CONSTANS, Lluís G.: *El Diplomatarí de Banyoles*. Ed. Centre d'Estudis Comarcals. Vol. I a IV. Banyoles, 1985-1992.

CONSTANS, Lluís G.: *Manuscrits*. I—XXII. Arxiu Històric Comarcal de Banyoles.

COROMINAS, Josep. M^a / MARQUES, Jaume.: *La comarca de Bañolas*, Vol. I de 1967, vol. II de 1970 i vol. III de 1972. Girona.

LLEONART, Pere (director):

El potencial econòmic del sistema de ciutats de Catalunya. *Banyoles: Excel·lents perspectives de creixement*. Banca Catalana/Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1988.

MONER, Jeroni / RIERA, Josep/ ABELL, Carles / GARROFÉ, Tomàs: *Banyoles a l'ombra dels JJ.OO 92*.

Ed. Periòdiques de les Comarques, S.A. Girona, 1987.

RIERA, Pere: *L'àrea de Banyoles dins la Divisió Territorial de Catalunya*. *Recull documental, 1939-1985*. Ajuntament de Banyoles. Banyoles, 1986.

RIGAU, Antoni M./ GIMFERRER, Jordi: *El pintor Pigem i la seva època a la comarca de Banyoles (1862-1946)*. Carles Vallès, editor. Figueres, 1987.

ROURE, Assumpta / CASTANYER, Pere/ NOLLA, Josep M^a/ KEAY, Simon / TARRUS, Josep: *La vil·la romana de Vilauba (Camós)*. *Estudi d'un assentament rural (campanyes 1979-1985)*. Centre d'Investigacions Arqueològiques. Sèrie Monogràfica , 8. Girona, 1988.

SOLER, Narcís / MAROTO, Julià: *L'estratigrafia de la cova*

de l'Arbreda (Serinyà, Girona). *Cypsela* , VI : 53-66. Girona, 1987.

TERRADES, Dolors: Aproximació a un exemple d'industrialització no reeixit: Banyoles 1700-1900. *Quaderns del CECB-1980/1984* :145-169. Banyoles, 1984.

VILARDELL, Joan : *La comarca de Banyoles dins la divisió territorial de Catalunya*, Monografies del CECB. Banyoles, 1977.

Agraïments

Hem d'agrair molt especialment l'interès que ha posat Erundino Sanz en la promoció d'aquest llibre, i també el de Georgina Gratacós que ens va fer una primera lectura crítica sobre l'estil del text.

Hem d'agrair igualment la revisió històrica que han efectuat Antoni M. Rigau, Dolors Bramon, Rosa Lluch i Jeroni Moner, i també les encertades precisions que han fet Rafael Angelats, Joan Grabuleda, Joan Olivas, Miquel Torrent i M. Angels Reverter sobre punts concrets del llibre.

Procedència de les fotografies i il·lustracions

—El mapa de Banyoles de la plana 4 s'ha retocat a partir d'un original de la pàg.141 del llibre *Banyoles al costat de Barcelona*, Banyoles, 1987.

—Les figures de les planes 6, 8, 9, 17, 19, 20, 24, 26, 27, 30, 31 (part superior), 35, 40, 41, 43, 46, 47, 48, 49, 51, 56, 57, 58, 59, 60, 71, 74, 76, 77, 78, 81 i 88, procedeixen del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles.

—Les figures de les planes 23, 32, 33, 34, 36, 44, 45, 50, 53, 54, 55, 63, 64, 66, 67 (part superior), 70, 79, 80, 82, 83, 84, 85, 86 i 87, procedeixen de l'Arxiu Històric Comarcal de Banyoles.

—El dibuix de la plana 11 (part superior) procedeix de PERICOT, LI / MALUQUER, J.: *La colección Bosoms*, Zaragoza, 1951.

—Les fotografies de les planes 14 i 15 procedeixen de l'Arxiu del Museu Arqueològic Comarcal.

—Les fotografies de les planes 10, 11, (part inferior), 12, 25, 28, 31 (part inferior), 52 i 61 són de Josep Tarrús.

—El dibuix de la plana 13 (part inferior) s'ha reproduït de BOCQUET, A / HOUOT, A. : *La vie au Néolithique. Charavines un village au bord d'un lac. Il y a 5.000 ans, a Histoire et archéologie. Les dossiers*, nº 64, 1982.

—Els dibuixos de les planes 16, 21 i 29 han estat reproduïts a

partir d'originals de Jeroni Moner.

—El dibuix de la plana 37 ha estat reproduït de CONSTANS, LI.: *Bañolas*, 1951.

—La fotografia de la plana 39 és de A.M. Rigau.

—Les fotografies de les planes 7, 38, 72, 73, 75, 89, 90, 91, 92 i 93, procedeixen de l'Arxiu d'imatges de l'Ajuntament de Banyoles.

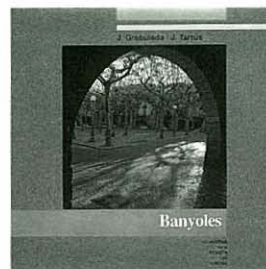
—La fotografia de la plana 42 s'ha reproduït de COROMINAS, J. / MARQUÉS, J.: *La comarca de Bañolas*, vol II, 1970, fig. 68.

—La fotografia de la plana 62 és de Jaume III.

—El mapa de la comarca de la plana 69, s'ha retocat a partir d'un original del Consell Comarcal del Pla de l'Estany.

—Les fotografies de les planes 65, 87 i 89 (part inferior) han estat reproduïdes de la *Revista de Banyoles*.

—La fotografia de la plana 67 (part inferior), s'ha reproduït de la revista *El Bagant*, nº 42-43, octubre 1984.

Quaderns de la Revista de Girona és una publicació de periodicitat bimestral dedicada exclusivament a temes de les comarques gironines. S'estructura en dues sèries, que es distingeixen pel color de la portada i per les planes interiors: Guies, en vermell, i Monografies locals, en verd. La primera és dedicada al tractament de qüestions d'abast general relatives a la història, l'economia, la cultura i les tradicions. La segona vol anar oferint una panoràmica sobre el passat i el present de les ciutats i dels pobles gironins, amb especial atenció a l'època contemporània.

Monografies locals

Títols publicats

Cornellà de Terri
per *Jaume Portella*

La processó de Verges
per *Jordi Roca*

Anglès
per *Pau Lanao*

Sant Feliu de Guíxols
per *Àngel Jimènez*

Llagostera
per *Dolors Grau*

Castelló d'Empúries
per *Miquel Planas*

Tossa
per *Jaume Lleonart i
Maria del Pilar Mundet*

Palamós
per *Rosa Maria Medir i
Carles Sapena*

Besalú
per *Joan López*

Les Planes d'Hostoles
per *J. Campistol, J. Canal i
M. Soler*

Agullana
per *Enric Tubert*

Olot
per *Jordi Canal i Morell*

**Llegendes i misteris de
Girona**
per *Carles Vivó*

Palafrugell
per *Xavier Febrès*

La Jonquera
per *Albert Compte*

La Celler de Ter
per *D. Pujol i Ll. Llagostera*

Cassà de la Selva
per *E. Bagué, O. Gutiérrez,
J. Carreras*

Hostalric
per *M. Duran, J. Juanhuix i
R. Reyero*

Figueres
per *Alfons Romero i Joan
Ruiz*

Crespià
per *Jaume Busquets*

Lloret de Mar
per *Joan Domènech*

Banyoles
per *J. Grabuleda, J. Tarrús*

Propers títols

Puigcerdà
per *S. Bosom*

Begur
per *Lluís Costa*

Camós
per *Maurici Duran*

Guies

Títols publicats

**Els jueus a les terres
gironines**
per *Ramon Alberch i
Narcís-Jordi Aragó*

**Rutes d'art sacre
(1939-1985)**
per *Josep Maria Marquès*

**Les havaneres,
el cant d'un mar**
per *Xavier Febrès*

Els estanys eixuts
per *Josep Matas*

El món del suro
per *S. Hernández i Bagué*

El Ter
per *J. Boadas,
J. M. Oliveras i X. Sunyer*

Trens i carrilets
per *Josep Clara*

Canvistes i banquers
per *Narcís Castells*

**Màgiques, pors i
supersticions**
per *Carme Vinyoles*

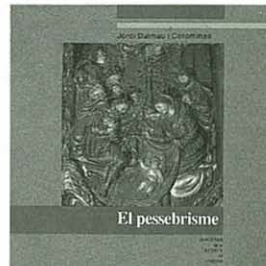
Els volcans
per *Josep M. Mallarach*

Els indians
per *Rosa Maria Gil*

**Els Pirineus,
del Puigpedrós al
Puigneulós**
per *Josep Clara*

Cristians de Girona
per *Josep M. Marquès*

L'estany de Banyoles
per *M. Coma i J. Gratacós*

Els rellotges de sol
per *Miquel Gil*

Els maquis
per *Josep Clara*

Els monuments megalítics
per *J. Tarrús i J. Chinchilla*

El pessebrisme
per *Jordi Dalmau*

Propers títols

La farga
per *Jordi Mascarella*

La ceràmica
per *Andreu Bover*

Aquest llibre vol ser una síntesi històrica entenedora però al dia sobre Banyoles i el seu entorn. Una publicació d'aquesta mena es trobava a faltar, perquè el darrer compendi històric publicat fou el famós *Banyoles* de Ll. G. Constans, (1951). En aquests 41 anys passats, els estudis arqueològics i històrics de Banyoles i de la seva comarca han experimentat un fort accelerament, en especial durant els anys vuitanta, però certament no ha estat uniforme per a tots els períodes. Les mancances i virtuts d'aquest treball estan, lògicament, en estreta relació amb l'estat actual dels coneixements, dels quals són un fidel reflex.

Josep Grabuleda i Sitjà és historiador i arxiver municipal. És també secretari del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles i membre de la seva secció d'Història. És un bon coneixedor i estudiós de la història de Banyoles i comarca, sobre la qual ha publicat diversos articles.

Josep Tarrús i Galter és arqueòleg i conservador del Museu Arqueològic Comarcal de Banyoles. Com a prehistoriador s'ha especialitzat en els períodes neolític i calcolític de Catalunya, temes sobre els quals ha publicat diversos articles i llibres. Ha dirigit nombroses excavacions arqueològiques en jaciments d'aquestes èpoques a les comarques gironines.

MONOGRAFIES LOCALS

Diputació
de Girona

Caixa de Girona